

મોજલી મારુક

અને

કરણી નેવી પારઉતરણી-

કિં. રૂ. ૨-૮-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીયાભિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૭૧૮ ધર્મિક

પુસ્તકનું નામ મોક્ષલી માશુક

વિષય ૬-૩

મોજલી માશુક

પ્રયોજક
ગુપ્તદુત.

સુદક અને પ્રયોજક,
જયશંકર ખોડીયા સ દિવેદી.

મોજ-મજા પ્રી. પ્રેસ,
અમદાવાદ બીલીંગ-સુબક, ૪.

—(૦:૦)—

કો. ૨-૮-૦

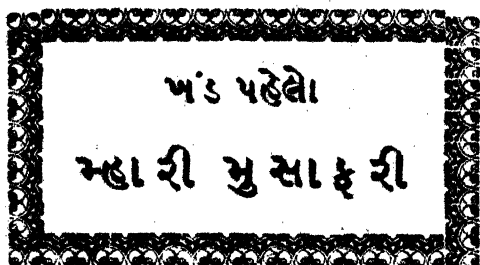
ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૩૭૧૮

જખસે મેરી ઉસ પરીકી આર આંખે હો ગઇ,
તીરે નજરકી મારસે લાચાર આંખે હો ગઇ.

આંખોને આંખોસે મિલકર હાલ દિલકા કહ દિયા;
કાસિદ બની બેતારકી ફિર તાર આંખે હો ગઇ.

દેખતીથી બે જહાંલરકો વો હૈ પાવન્દેયાર;
અમ જમાનેકે લિયે બેકાર આંખે હો ગઇ.

ઉસ બુતેબેપીરને કર ડાલી ઇનકો બુતપરસ્ત;
બુતકી અખ તાલિબે દીદાર આંખે હો ગઇ.

ਅੰਤ ਪਹੋਲੇ

ਮੁਹਾਰੀ ਮੁਸਾਫ਼ਰੀ

મોજલી મારુક

પ્રકરણ ૧ લું.

આર્થ મિતામહોની આદિ વાસભૂમિ, પ્રથમ વેદમંત્રોથી મુખરિત બનેલો ગાંધાર દેશ, ઐહ્યુગનું પ્રસિધ્ધ સ્થાન; પાણિનીનું જન્મસ્થાન, પ્રાચીનકાળનું વિશ્વવિખ્યાત વિદ્યાલય તક્ષશિલા; સૂર્યપૂજના પ્રવર્તનનું મૂળસ્થાન મુક્તાન, બ્રાહ્મણોની પ્રથમ વાસભૂમિ પ્રાચીન નગર પુરૂષપુર કિંવા પેશાવર વગેરે પંજાબ દેશનાં પ્રસિધ્ધ સ્થળો જોવાની વાસના મહારા મનમાં ધણા દિવસથી પ્રબળ થઈ ગઈ હતી. મહારો મિત્ર રામદાસ શર્મા જ્યારે પેશાવરની ઇસ્લામીઆ કોલેજનો પ્રિન્સિપલ થયો તથા તેણે જ્યારે પંજાબનો સ્વાદિષ્ટ મેવો ખવડાવવાનો મહેને લોભ બતાવ્યો તેમજ મહેને નિમંત્રણ કયું ત્યારે કદપનાથીજ રસસંભોગ કરી, ઘેરામલી આંખોએ રસ ચુસવા જેવો ધ્વનિ સ્વાભાવિક રીતેજ મહારા મુખમાંથી બહાર નીકળી પડ્યો. હું ચિત્રકાર હતો. દેશ વિદેશનાં પ્રસિધ્ધ સ્થાનોનું દર્શન કરવા મહારો જીવ ધણો લલચાતો હતો. અંતે મિત્રના નિમંત્રણને માન આપી હું પેશાવર જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં ગયા પછી મહેને એક નવી જાતની વાત

સાલણી હતી તેજ હું પાઠકા સમક્ષ રજૂ કરું છું.

રામદાસ નોકરી કરતો હોવાથી હું એકલોજ જોવા લાયક સ્થળેએ ફરવા લાગ્યો. તક્ષશિક્ષા જોઈ હું જમરદ તરફ જતો હતો. આસ્થાવસ્થામાંજ દારસી બાપાનું સામાન્ય જ્ઞાન મહેં મેળવ્યું હતું. પુરુષ બાપાને પણ મહેં થોડો અભ્યાસ કર્યો હતો. તે ઉપરાંત કોઈ નવીન દેશમાં જઈ એ બાપાના કેટલાક કામચલાઉ શબ્દો શીખી લેવાની એક પ્રકારની સ્વાભાવિક શક્તિ મહારામાં હતી. એ સાહસથી મહેં એક પઠાણી પોષાક ખરીદી એ દેશનો વેશ ધારણ કર્યો હતો. દીલો પાચળમો, લાંબુ પહેરણ તથા જાડીટ, પગમાં ચાંચવાળા જોડા, માથા ઉપર કાળા ટોપી, આસપાસ લાંબો સાફો વગેરે પહેરી હું પઠાણ બની ગયો હતો. મહેં એ ઘોડા ભાડે લીધા હતા. એક રાહબર અર્થાત માર્ગદર્શકને અમુક પૈસા આપવાના કરાવી મહેં સાથે લીધા હતા. એક ઘોડા ઉપર હું અને બીજા ઘોડા ઉપર મહારો માર્ગદર્શક બેસી રસ્તો કાપતા હતા. મહારી એક ચામડાની યંત્ર મહેં એ માર્ગદર્શક બોમીઆને સોંપી રાખી હતી. એ યંત્રમાં મહારો એક ગુજરાતી પોષાક, એક ઈન્દ્રિય પોષાક, થોડી ખાલ સામગ્રી અને દશબાર પુસ્તકો હતાં.

ઝાડ પાન વિનાનો, પહાડી ચઢ ઉતરનો રસ્તો કાપી ફરીર ચાલી ગયું હતું. માથા ઉપર સૂર્યની ગરમી અસહ્ય થઈ પડી હતી. તરસથી છાતી ફાટી જતી હતી. પાસેની ઝાટલામાં જે પાણી હતું તેનાં છેલ્લાં ટીપાંથી ધણું વખત પહેલાં મહેં ગળું લીળવ્યું હતું. એ વખતે આશ્ચર્યજનક રીતે તરફની ભક્તિ તથા પ્રતિહાસ

તરફનો અનુરાગ અંતરમાંથી અદૃશ્ય થઈ ગયાં હતાં. થોડે દૂર
મયા પછી રસ્તાની એક બાજુએ થોડાં ઝાડ, જૂદી જૂદી લતાઓ
અને લીલી હરિયાળી જોઈ આંખોને જાણે કે ટાંક વળી; અડધી
તરફ જાણે મટી ગઈ. આપાર સૂધી કેવળ પથરા અને કાંકરા
જોઈને આંખોમાં ચરમ પાણી ભરાઈ આવતું હતું. એ જગ્યા
જોઈ મ્હારો રાહબર-ભોમીઓ બોલી ઉઠ્યો, “ સાહેબ ! અહીં
પાણી મળશે; અહીં પુવારો છે.”

મ્હેં ઘોડાની લગામ તાણી હતી કે કેમ એ હું પરાપર
જાણતો નથી. ઘોડો જાણે કે મ્હારા મનની ઈચ્છા સમજી જઈ
ચોતાની મેજે રસ્તો છોડી એ વક્ષ હાથાથી અને લીલોતરીથી
કંઠી થઈ રહેલી જગ્યા તરફ જવા લાગ્યો. એક પહાડની દિવાલ
વટાવી ખીજી તરફ જોતાં એ પહાડની નીચેની જગ્યામાં પાણી
ભરાઈ રહેલું નજરે પડ્યું. જોડાજોડ આવેલા બે પહાડની વચ્ચે
ઉપરથી એક જળધારા નીચે પડતી દેખાઈ. એ બન્ને પહાડ
વચ્ચે આવેલા માર્ગમાં આગળ જવાથી સ્વચ્છ પાણી મળશે
એમ વિચારી ઘોડાને હું એ તરફ લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરવા
લાગ્યો; પરંતુ ઘોડાની ધીરજ ખૂટી ગઈ હતી. તેણે ઝરાના
ડોળામલા પાણીમાં મળી જીંભવાનો આગ્રહ દર્શાવવા માંડ્યો.
એનો હિંદેશ સમજી નહિ શકતાં હું એને આગળ લઈ જવાની
ઝડપ કરવા લાગ્યો એટલે એ ખીચારો વિરકિતથી કંકશ બનેલા
સ્વરે ખોંખારી ઉઠ્યો. એ ખોંખારો સાંભળી તેના ઉત્તરમાં નજીકમાંથી બીજો ઘોડો ખોંખારી ઉઠ્યો; આમ છતાં એ બીજા
ઘોડાને હું એટલામાં કાઈ સ્થળે જોઈ શક્યો નહિ.

બન્ને પહાડોની વચ્ચેથી સોએક કદમ હું આગળ વધે
 હોઈશ એવામાં એક અપૂર્વ દેખાવ મહારી નજરે પડ્યો ! એક
 જાળ જગ્યાને ઘેરી બન્ને પહાડ જતાકારમાં ઉભા રહ્યા હતા.
 ઘડાના મુખ જેવા કેવળ એક સાંકડા માર્ગ સાથે એ જાળાકાર
 સપાટ જગ્યાનો સંયોગ થયેલો હતો. પહાડોના અંગ ઉપર
 ન્હાની મોટી લતાઓ તથા લીલું ઘાસ ઉગી નીકળ્યું હતું. એ
 બન્ને પહાડોની વચ્ચેથી ઉન્નવળ હીરાઓની ધારા જેવું ઝરણું
 નીચે ઢળી પડતું હતું. રસ્તો વટાવી ચાકી ગયેલા મુસાફરોની
 તૃષા છીપાવવા તથા તેમને શાન્તિ આપવા માતા વસુંધરાએ
 જાણે કે, તેનો કોમળ ખોળો પાથરી છાતીમાંથી અમૃત વર્ષાવવા
 માંડ્યું હતું ! આ મનોરમ સ્થાન સોધી કાઢવાનું ગૌરવ મહાઈ
 એકલાનું નહોતું; એક માણસ અગાઉથી એ સ્થળે આવી કોમળ
 તૃણશ્યા ઉપર સૂઈ આરામ મેળવતો હતો-હું એ સ્થાને
 ગયો તે અગાઉથી એ માણસ ઉઘી ગયો હોય એમ લાગતું
 હતું. ઘોડાના ખોંખારાથી તેની ઉંઘમાં ખલેલ પહોંચ્યું હતું;
 તેના એકાન્ત વિશ્રામમાં મૂકે હરકત કરવા આવતો જોઈ તો
 ઉઠી તેના ઘોડા નજીક ગયો. ઘોડો તેના માલિકને ઉંઘતો જોઈ
 ભૂખ તરસ દૂર કરવાની પુષ્કળ સામગ્રી જોઈ જરૂર કરતાં વિશેષ
 સંચય કરવામાં મુશ્કેલી હતો. એ માણસ યુવક હતો, તેની
 આકૃતિ મધ્યમ અને શરીર કઠાવર પહેલવાન જેવું હતું. તેનું
 સુંદર મુખ તડકાથી બળેલું, ચિંતાતુર, દુઃખિત અને ગર્વશૂન્યક
 હતું. તેની કમર ઉપર એક છરો હતો, હાથમાં એક મોટી
 બંદુક હતી, ગળામાં એક ચામડાની કાણુલી ભેગ હતી.

ખરું કહું તો આવા નિર્ગન સ્થાને આ લયંકર હથિયારખંધ માણસને જોઇ મહારું હૃદય કંપી ઉઠ્યું હતું. એ માણસ લૂંટારો હશે કે ! આ પહાડી પ્રદેશમાં પઠાણ, આફ્રીદી, વજીરી, કાઝુલી, ખલુચી જે કાંઈ જોવામાં આવે તે સહુને ધાડપાકુ લૂંટારા ધારી લૂંટારા સંખ્યાની લય સહન કરી લેવાની મહેને ટેવ પડી ગઈ હતી. વળી એ માણસ કદાચ લૂંટારો હોય અને તે મહારી યંગ પડખી લે તો તેથી તેને વિશેષ લાલ અને મહેને વિશેષ તુકસાન થાય તેમ નહોતું. ગુજરાતી તથા ઇંગ્લેન્ડ પોષાક તેને સા કામનો હતો ? વળી એ ચાર ગુજરાતી નવલકથાઓની તેની નજરે કાઢીની પશુ કિંમત નહોતી !

આવા વિચાર કરતાં કરતાં મહેં એ માણસને સલામ કરી કહ્યું, “ સલામ આલેકમ હુજૂર ! મહેં આપના આરામમાં હરકત કરી કે ? ”

એ માણસે મહારા સંભાષણનો કાંઈ જવાબ નહિ આપતાં ૩૬ સ્થિર દૃષ્ટિથી એક વખત મહારા આપાદ મસ્તકનું નિરીક્ષણ કર્યું. પછી જાણે કે મહારા સંખ્યાની નિશ્ચિંત તથા સંતુષ્ટ થઈ તેણે મહારા ભોમીઆની સંદેહયુક્ત દૃષ્ટિથી પરીક્ષા કરી લીધી. મહારો ભોમીઓ થોડો પાછળ પડી ગયો હતો. મહેં જોયું તો તે આગળ વધતાં વધતાં એકાએક લયબીત ખની જઈ ઘોડાની લગામ પકડી રાખી વિચળિત ભાવથી ઉભો રહ્યો હતો. તેનું મહેં ઉતરી ગયું હતું. તેની આંખો તથા મુખ ઉપર વિષમ લયની કાળી ઝાંઝા જવાઈ ગઈ હતી ! એની લયથી સ્વંભિત ખનેલી મૂર્તિ જોઈ મહેને પશુ લય લાગ્યો-હૃદય

એક વખત ઘુજી ઉઠ્યું. મહેં વિચાર્યું, “કેવું દુર્લાભ ! નીકળતી વખતે અપશુકન થયા હોય એમ લાગે છે !”

આમ છતાં સમયસૂચકતા વાપરી મહેં મ્હારો લય તથા ચંચળતા દખાવી રાખ્યાં. હું ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી પડ્યો. બોમીઆને બન્ને ઘોડાઓ છુટા મુકવાની સૂચના કરી ઝરણાના જંગમમાં માથું ડુબાવી હું જળપાન તથા સ્નાન કરવા લાગ્યો; આમ હોવા છતાં મ્હારી નજર પેલા અન્નપ્રયા માણસ તથા રાહબર તરફ હતી. બોમીઓ લય તથા અવિશ્વાસથી ના છુટકે આગળ આવતો હતો. અન્નપ્રયા માણસનો અમારા તરફ બિહકુલ વિરૂધ્ધ ભાવ જોવામાં આવ્યો નહિ. ઘોડાની લગામ છોડી દર્ધ બંદુકને નીચી નમાવી રાખી ફરીથી તે સરળ દૃષ્ટિથી અમારા તરફ જોવા લાગ્યો.

તેણે મ્હારા સંભાષણનો ઉત્તર આપ્યો નહોતો તથા મ્હારી સલામ ઝીલી નહોતી. એ તરફ દુર્લ્લેપ કરી હું રમાલથી માથું લુંછી લીલા ધાસ ઉપર આડો થઈ ગયો, તથા ખીસ્સામાંથી સિગારેસ કાઢી એક ચીરટ લઈ દાંતથી તેનો એક છેડો કાપતાં કાપતાં મહેં પેલા માણસને પૂછ્યું, “સાહેબ ! આપની બેગમાં લીવાસળી અગર ચક્રમક છે કે ?”

આ વખતે પણ મુખેથી કાંઈ ઉત્તર નહિ આપતાં એ માણસ પોતાની બેગ ખોલી તેમાં હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં મ્હારી નજર આપ્યો. પછી તેણે બેગમાંથી એક ચક્રમક પથર, એક લોહું તથા એક કાકડો બહાર કાઢી અગ્નિ સળગાવ્યો. પછી તેણે સળગાવેલો કાકડો મ્હારી ચીરટના મહેં પાસે ધર્યો. આ

વખતે પણ તેણે બંદુક છોડી નહોતી. એક હાથમાં પોતાની બંદુક તેણે પ્રથમની માફક પકડી રાખી હતી.

મહારી ચીરટ સળગી એટલે મહેં સીંગારકેસમાંથી એક સર્વોત્તમ ચીરટ બહાર કાઢી અન્નણ્યા માણસ તરફ ધરી કહ્યું, “મેહેરબાની કરી આપ આ ચીરટ સ્વીકારશો કે?”

એણે ચીરટ સ્વીકારી પહેલી વખતે મહેં ઉધાડી કહ્યું, “લુદ્ધ-ઈ-શુમા જિયાદ (આપની ધણી કૃપા છે)!” આમ કહી તેણે સહજ નમીને મહેને સલામ કરી. પછી ચીરટ સળગાવી પરમ પરિતૃપ્તિ સહિત તે ધૂમ્રપાન કરવા લાગ્યો.

થોડા સમય પછી જોરથી એકદમ મારી; નાક તથા મહેં-માંથી ધુમાડાના ગોટા કાઢતાં તેણે કહ્યું કે, આવી ઉત્તમ તમાકુ ધણા દિવસથી તેણે પીધી નથી તથા આજે મહારી મેહેરબાનીથી તેનું દિલ ધણું ખુશી થયું છે !

અન્નણ્યો માણસ કાષ્ટની પાસેથી તમાકુ લે તો તેથી બંધુત્વ થયું છે એમ આ દેશમાં સમજવામાં આવે છે. આમ હોવાથી એ લૂંટારાએ મહારી ચીરટ સ્વીકારી એટલે મહારા મનમાંનો ભય ધણા અંશે ઓછો થઈ ગયો.

એ માણસ જખરો વક્તા હતો; તે મહેં ખોલી મહારી સાથે ધણી વાત કરવા લાગ્યો. મહારી ફારસી તથા પુસ્તુ ભાષાની મુઠી જત્તી ખૂટી ગઈ. હું વિદેશી છું એ વાત પકડાઈ ગઈ. પછી હું ફારસી, પુસ્તુ, ઉર્દુ, હિંદી વગેરે ભાષાના શબ્દોની ખીચડી બનાવવા લાગ્યો. એ અન્નણ્યા માણસે પોતાને એ દેશના વતની તરીકે ઓળખાવ્યો; છતાં એ વાત મહેને ખરી

લાગી નહિ, કારણ કે જે સ્થળે જામે બેઠા હતા એ સ્થળનું નામ તે કહી શક્યો નહિ. નજીકમાં કાંઈ સ્થળે ગામ કે મનુષ્યાની વસતિ છે કે કેમ એ તે જાણતો નહોતો. વળી તક્ષશિલા, પુરુષપુર જગર મુલનાન સંબંધીની કાંઈ માહિતી તેને નહોતી. વાત કરતાં તેણે કહ્યું, “આપનો ઘોડો કાંઈ કામનો નથી.” મહારા વાહનનો આ શુભ શોધી કાઢવામાં સહજ પણ બુદ્ધિ દોડાવવી પડે તેમ નહિ હોવાથી મહેં હાસ્ય કર્યું. એ માણસ કહેવા લાગ્યો, “મહારા આ ઘોડાને આપ જેવો તેવો સમજશો નહિ. એક દિવસે બિલ્કુલ રોકાયા વિના એ મહેને નેવું માંડલ લઈ ગયો હતો ! ને આ વાત બોલ્યા પછી પોતાની કાંઈ બૂલ થઈ હોય એવા ભાવથી તે એકદમ ચુપ થઈ ગયો. જાણે કે એ વાત બોલવાની તેની ઇચ્છા નહોતી. અસાવધાનતાથી એ વાત બોલી તેણે ધણો અન્યાય કર્યો હોય એમ તેને લાગતું હતું ! એક દિવસે લાગલાગટ નેવું માંડલની મુસાફરી કરવાનું વ્યાજખી કારણ દર્શાવવાના હેતુથી તેણે કહ્યું, “એક ધણો જરૂરનો કેસ હતો. તે દિવસે હું જો વખતસર પેશાવર ન પહોંચ્યો હોત તો ધણું નુકસાન થાત.

આમ કહી તેણે પાછું મહારા બોમીઆ તરફ જોયું. બોમીઆ એની દષ્ટિના આધારથી આંખો નમાવી નીચું જોઈ રહ્યો.

એ જાળણ્યા માણસના લવારાથી હું કંટાળી ગયો હતો. આ છાયાથી થીતજ બનેલા સ્થળે જરણાનો મુકુ ગીતધ્વનિ ધીમે ધીમે મહારા સધળા ચૈતન્યને હરી લેતો હતો, થોડું કાચુ

કોઈ ખાઈ સહજ હવે લેવાને મહેં નિશ્ચય કર્યો. મ્હારી બેઠી
 ખોલી એક હજીયામાંથી માખણ ચોપડેલી મ્હોટી રોટી, થોડી
 મીઠાઈ તથા પીસ્તાં, કીચમીસ અને પદામ નાખી ખનાવેલો
 ખાદશાહી હલવો બહાર કાઢી એ સવળું મહેં એક કાગળ ઉપર
 મૂક્યું. આ દેશનો એવો નિયમ છે કે, ખાતી વખતે જે માણસ
 હાબર હોય અથવા આવી ચઢે તેને બોજનમાં લાગીદાર થવાનું
 આમંત્રણ કરવું જોઈએ; એવું નિમંત્રણ ન કરવામાં આવે તો
 એ શત્રુતાનું ચિહ્ન સમજવામાં આવે છે. મહેં એ અજાણ્યા
 માણસને નિમંત્રણ કરી કહ્યું, “મેહેરખાની કરી મ્હારી સાથે
 થોડું ખાણું લેશો કે?”

આ દેશના નિયમ પ્રમાણે કોઈનું નમક ખાવું એ તેની
 સાથે દૃઢ બંધુત્વમાં બંધાવા જેવું છે. જેના મનમાં અનિષ્ટ
 અથવા શત્રુતા કરવાની ઇચ્છા હોય છે તે કોઈ પણ પ્રકારે ખાણું
 લેવાની હા પાડતું નથી. છતાં એ અજાણ્યા માણસે તરતજ
 રાજ થઈ નીચા નમી મ્હને સલામ કરી ફરીથી કહ્યું, “લુત્ફ-ઇ-
 શુમા જિયાદ!” આમ કહી એ હજીયા વાઘની માફક રોટી,
 મીઠાઈ વગેરે ગળી જવા લાગ્યો. તેની ખાવાની ઉતાવળ જોઈએ
 ખીચારો ઓછામાં ઓછા બે દિવસથી લુખ્યો હોવો જોઈએ,
 એમ હું સ્પષ્ટ સમજી શક્યો. એને ખચાવવા માટેજ આજે
 કશ્વરે આ સ્થળે મ્હને મોકલ્યો હોય એમ લાગ્યું. એની જુબ
 તથા આહારનો આગ્રહ જોઈ મહેં થોડું ખાધું. મ્હારા બોમી-
 આએ તો મ્હારાથી પણ થોડું ખાધું તથા તે એક પણ શબ્દ
 બોલ્યો નહિ. અજાણ્યા માણસને જોયા પછી ગળું કે તેનું મ્હોં

સીવઈ મજ્જ હવું; ખાકી પહેલાં તો એની. આડી અવળી વાતો સાંભળી હું મણો કંટાળી ગયો હતો. અળસ્યા માણસને જોયા પછી અવિશ્વાસ તથા સંદેહથી તે જડસડ મની ગયો હતો. બોમીઆની સ્થિતિ જોઈ હું મ્હારા મન સાથે એમ વિચારતો હતો કે, “આ અળસ્યો માણસ ખૂની હાંટારો હોવો જોઈએ તથા મ્હારો બોમીઓ એને ઝાળખતો હોવો જોઈએ. એ મને તે હોય; મ્હારે એનો ભય રાખવાનું કાંઈ કારણ નથી; કેમ કે એણે મ્હારી તમાકુ પીધી છે તથા મ્હારી સાથે ખાણું લીધું છે; હવે એ મ્હારો દોસ્ત છે.”

ખાણું લીધા પછી અમે બન્નેએ પાછી ચીરટ સળગાવી પછી લીલા ઘાસ ઉપર સૂઈ રહી મ્હેં મ્હારા બોમીઆને ઘોડા ઉપર જીન કસવાનો હુકમ કર્યો.

બોમીઓ ઝડપથી મ્હારો હુકમ પાળી બન્ને હાથથી એ ઘોડાઓનાં મ્હેં આગળ ખેંચી લાવી હાજર થયો. અહીંથી નાશી છુટીએ એટલે બન્નેએ એમજ તેને લાગતું હતું.

અળસ્યા માણસને સલામ કરી વિદાય લેતાં મ્હેં કહ્યું, “ખુદા હાફેજ (ભગવાન આપનું રક્ષણ કરો) !”

અળસ્યા માણસે આ વખતે સ્હામા નમસ્કાર કરી મ્હને પૂછ્યું, “આજની રાત ક્યાં ગુજરશે ?”

મારા બોમીઆનો નિષેધદર્શક સંકેત સમજતાં પહેલાંજ મ્હેં ઉત્તર આપ્યો, “અઈબર પાસને બીજે મ્હોડે ડાકકા સૂધી નહિ જઈ શકાય તો રસ્તામાં કોઈ સરાઈની અંદર રાત ગુજરીશ.”

એ માણસે કહ્યું, “આજે આપ કોઈ પણ રીતે ડાકકા સૂંચી નહિ પહોંચી શકો. સાંધ્યાકાળ પૂર્વે એટલો બધો માર્ગ કાપવાની શક્તિ તમારા આ કમળેર ટટ્ટમાં નથી. રસ્તે સરાઈ-માંજ આ રાત રહેવું પડશે; છતાં આ તરફની સરાઈઓમાં આપ જેવા અમીર માણસને જોઈતી સગવડ મળી શકે તેમ નથી. હું પણ એજ રસ્તે જવા ઇચ્છું છું. જો આપ મહેને આપનો સોંપતી બનાવો તો હું પણ આપની સાથે આવું.”

“બચ્ચી ખુશીથી” આમ કહી હું મહારા ઘોડા ઉપર ચઢ્યો. મહારો ભોમીઓ મહારા ઘોડાનું મેહોં પકડી ઉભો રહ્યો હતો, તેણે ફરીથી મહેને સંકેત કર્યો. તેના સંકેતના ઉત્તરમાં મેહોં કેવળ સહજ હસીને તેને જણાવ્યું કે, મહારાં મન બેપરવાહ અર્થાત્ નિશ્ચિંત છે.

અમે રવાના થયા.

મકરણ ૨ જી.

મહારા બોમીઆનો રહસ્યપૂર્ણ સંકેત તથા તેનો લયથી વ્યાકુળ બનેલો લાવ, અનળણ્યા માણસનો દુશ્મનના જેવો ચહેરો, તેણે એક દિવસમાં ઘોડા ઉપર બેસી નેવું માઇલનો કરેલો પ્રવાસ, તથા એ પ્રવાસનું તેણે દર્શાવેલું કપોળ કલ્પિત કારણ, વિગેરે ઉપરથી મહારા એ અનળણ્યા સાથી સંબંધી હું મહારા મનમાં એવો સ્પષ્ટ નિર્ણય કરી શક્યો હતો કે, તે એક લૂંટારો હોઈ અમે તેના પંજામાં ફસાયા છીએ; પરંતુ તેથી ચિંતા કરવા જેવું શું હતું? મહારા મિત્ર રામદાસ સાથે આ દેશના રીતરીવાજો સંબંધી મહારી જે વાતચિત થઈ હતી તે ઉપરથી હું એમ સમજી શક્યો હતો કે, આ દેશનું જે માણસ બીજાની સાથે એકજ આસનમાં બાજુ લે છે, એ માણસ કદાપિ નિમક-હરામ થતું નથી. આમ હોવાથી એ લૂંટારાનો લય રાખવાનું મહત્તે કોઈ કારણ નહોતું; ઉલટું તે સાથે હોય તો માર્ગમાં બીજા કોઈનાથી મહારું અનિષ્ટ થઈ શકે એવો સંભવ નહોતો. એ અનળણ્યા લૂંટારા સાથે ઓળખાણુ થવાથી મહારા નવલકથા-પ્રિય મનને ધણો આનંદ થયો હતો. લૂંટારાની ઓળખાણુ થાય એવી દૃષ્ટિ કોઈ કરતું નથી, પરંતુ એવો લૂંટારો જે પોતાની લયંડરતા છોડી દેખા દે છે તો હિંસ વાધને પોપવા જેવો આનંદ મેળવી શકાય છે.

હું દૂર આવેલા ગુજરાતમાં ચિત્રકારના વ્યવસાય ઉપર જીવનારો સાદો સીધો માણસ હતો; કોઈની સાથે લઘ્યાની કે તકરાર કરવાની તાકત મહારામાં નહોતી પાંચ હજાર વર્ષ પૂર્વે આ દેશમાં મહારા પૂર્વજો રહેતા હતા. તેમની પાંચમાઠી અને વિનાશનાં ચિહ્ન જોવા હું આટલે દૂર આવ્યો હતો. મહારી એ વાત સાંભળી મહારો નવો દોરત એકએક એવી રીતે હસી પડ્યો કે જાણે એક વાંમને પુબ્કળ બળ વાપરી ચડચડ કરતો. ચીરો નાખવામાં આવ્યો હોય ! એ હાસ્ય સાંભળી મારો ભોમીઓ એવો ચમકી ઉઠ્યો કે, તે ઘોડા ઉપરથી પડી જતાં સહજમાં બચી ગયો.

મહારી મૂર્ખતા અને સરળતા માટે ભોમીઆને ધણો ખેદ થતો હોવો જોઈએ એમ ધારી મેં એ દેશના લૂંટારા તથા ધાડ-પાડુઓની વાત કાઢી, પરંતુ એ વાતમાં મેં માન તથા અધ્ધા ભરેલી ભાષા વાપરવાની આસ કાળજી રાખી. મારા ભોમીઆએ વારંવાર ઇશારા કરી મને ચુપ રહેવા જણાવ્યું, છતાં હું ચુપ ન રહ્યો તેથી એ બીચારાનું મોં હીકરા જેવું થઈ ગયું. જે વખતની હું વાત કરું છું એ વખતે આ પ્રદેશના મીરખાન નામના લૂંટારાનાં સાહસકર્મોની હકીકત દૂર આવેલા ગુજરાતનાં વર્તમાન પત્રોમાં પણ પ્રસિધ્ધ થતી હતી. સરકારી નોકરો એ લૂંટારાને પકડી શકતા નહિ હોવાથી તેને પકડી આપનારને પાંચ હજાર રૂપિયાનું ઇનામ મવર્નમેન્ટ તરફથી જાહિર કરવામાં આવ્યું હતું. મને એમ થવા લાગ્યું કે, મારો અગ્નિયો સાથીજ કદાચ એ મીરખાન હોય તો ! મેં એ મીરખાનની બહાદુરીની જે જે વાતો

વર્તમાન પત્રોમાં વાંચી હતી તથા આ દેશમાં આવી લોકોને મુખે સાંભળી હતી તેમાંથી વખાણવા જેવી વાતોનું હું વર્ણન કરવા લાગ્યો તથા વચ્ચે વચ્ચે એ વાતોના નાયકની સદાશયતા તથા બહાદુરીની તારીફ કરવા લાગ્યો.

“ મીરખાન એક સાધારણ રખડતો માણસ છે.” મારા સોબતીએ ઉદાસીન ભાવથી કહ્યું.

મેં મારા મન સાથે કહ્યું, “ આ ખરી વાત હશે કે કેવળ વિનય ખતાવવામાં આવતો હશે ? ” મારો સાથી મીરખાન જ હોવો જોઈએ એ સંબંધી મને બિલ્કુલ સંદેહ રહ્યો નહિ. પ્રત્યેક થાણા ઉપર, રેલ્વે સ્ટેશને અને જાહિર સ્થળોએ મીરખાનની જે છબી ટાંગવામાં આવી હતી તેની સાથે મારા સોબતીની આકૃતિ સર્વાંશે મળતી આવતી હતી. એજ મહોં, એજ દાઢી અને એજ ફોટો હતો ! મીરખાન બહારવટીઓ અર્થાત્ કેદખાનામાંથી નાશી છુટેલો કેદી હોવા છતાં તેણે પોતાના ચહેરા અને પોષાકમાં બિલ્કુલ ફેરફાર કર્યો નહોતો; તેને જાણે કે આખી આલમમાં ફાઇનો લય નહોતો !

સંખ્યાકાળના અરસામાં અમે એક સરાઇ નજીક જઈ પહોંચ્યા. મીરખાને જે વાત કહી હતી તે સાચી જણાઇ. સભ્ય માણસ રહી શકે એવી એ સરાઇમાં સગવડ નહોતી. ચટાઇથી ઘેરી લીધેલી અમુક જગ્યા હોઇ છાપરાને બદલે ઉપરના ભાગમાં પથ્થુનું ચામડું નાખેલું હતું. એ ચટાઇ વટોળીઆના જોરથી ઉઠી ન જાય એ માટે વચ્ચે વચ્ચે તેને જમીનમાં ડાટેલા વાંસ સાથે દોરડાથી બાંધી લીધી હતી. એકંદરે તેનો દેખાવ મોટા

તંબૂ જેવો હતો. એ સરાઇના મધ્ય ભાગમાં એક પહોં નાખી સરાઇના એ ભાગ પાડવામાં આવ્યા હતા. એ એ ભાગને એ ખંડ કહીએ તો પણ ચાલી શકે. એક ખંડમાં સરાઇવાળી ડોરની તથા તેની એક કિશોર ઉમ્મરની ભાણી રહેતી હતી. એ ખંડમાંજ વટેમાર્ગીઓ માટે રસોઇ બનાવવામાં આવતી હતી; બીજા ખંડમાં વટેમાર્ગીઓને ઉતારો આપવામાં આવતો હતો. સરાઇમાં પ્રવેશ કરનાંજ ધુમાડાથી આંખોમાં પાણી ભરાઇ આવ્યું. ધુમાડો બહાર નીકળી જવા માટે ચામડાના છાપરામાં ધણું છિદ્ર હતાં; પરંતુ બહારની ઠંડીના જોરને લીધે ધુમાડો અંદરજ ભરાઇ રહેતો હતો. સરાઇથી આશરે વીસ કદમ દૂર બીજા એક ખાંધી લીધેલી જગ્યા હતી. વટેમાર્ગીઓના ઘોડાઓને એ જગ્યામાં રાખવામાં આવતા હતા; આમ હોવાથી એ જગ્યાનું વર્ણન કરવાની જરૂર નથી.

અમે જ્યારે એ સ્થળે આશ્રય લીધો ત્યારે અમારા સહ-ભાગ્યે સરાઇમાં બીજા કોઇ મુસાફર નહોતો. સરાઇવાળી બુઢી મારા સાથીને જોઈ આનંદ સાથે આશ્ચર્ય પામી બોલી ઉઠી, “આવો ભાઈ મીરખાન! તમે આવી પહોંચ્યા કે?”

મીરખાને જવાં ચઢાવી હાથ ઉંચો કરી હુકમ કરતો હોય એવી રીતે બુઢીને ચુપ થઇ જવાનો પ્રશારો કર્યો. મીરખાનના એ હાથે જાણે બુઢીનું મ્હોં દબાવી દીધું; તે તત્કાળ ચુપ થઈ ગઈ.

આ વખતે મારા બોમીઆએ મારા તરફ એવા ભાવથી જોયું કે હું તરત તેના મનની વાત સમજી શક્યો. તે જાણે એમ કહેતો હતો કે, “મેં વારંવાર સમજાવ્યા છતાં તમે મારો સંકેત

સમજ્યા નહિ; હવે બધી બેઠ સમજવાને ?”

મીરખાન બાણી ન શકે એવી રીતે મેં માસ બે મીખાને ઇશારો કરી એમ જણાવી દીધું કે, જેની સાથે આપણે સતવાસો કરવાનો છે તેને હું પ્રથમથી જાણખી શક્યો છું.

મીરખાને સરાઇવાળી બુઢીને કહ્યું, “ માઇજી, ત્રણ માણસ માટે ખાણું બનાવો. અમે ધણી બુખ્યા થયા છીએ એ ઉપરથી ખોરાકનું માપ સમજી લેજો.”

આવા અસબ્ય સ્થળે અમને જે ખોરાક મળ્યો તે કાંઇ તદ્દન ખરાબ નહોતો. મોટી જાડી રોટી, જાડા ચાવલનો ઘીમાં બનાવેલો, બદામ પીસ્તાં વગેરે બેળવેલો મીઠો ભાત વિગેરેને મેં સારી રીતે ઇન્સાફ આપ્યો. બુઢીએ માંસ સુધ્ધાં પકાવ્યું હતું પરંતુ માંસહાર નહિ કરતો હોવાથી મીરખાને તથા મારા ભોમી-બાએ એ વસ્તુને ન્યાય આપ્યો. ખોરાકની વસ્તુઓમાં અખરોટ, કીસમીસ, તરબુજ વગેરે પણ હતું.

ખાણું લઇ હાથ ધોઈ અમે એક ચટાઈ ઉપર બેઠા. કિશોરી અને બુઢી એકવાડો સાફ કરતી હતી. તેમના તરફ જોઈ હું એમ વિચારતો હતો કે, આપણી આર્થાપિતામહી માંધારીના પિતૃવંશ સાથે એમનો કાંઈ સંબંધ હોવો જોઈએ.

ધરના એક ખુણામાં એક ખંજરી લટકાવેલી હતી. એ જોઇ મેં પેલી કિશોરીને પૂછ્યું, “ મામક ! તું માઇ શકે છે કે ? ”

આ દેશમાં ડાશીઓને મુખપત્રે કરીને મામા અર્થાત માતા કહેવામાં આવે છે. બાળિકાઓને મામક કહી બોલાવવામાં આવે

છે. આમકનો અર્થ ન્હાની મા અગર તો ન્હાની ડોશી થાય છે.

પોતે ગાન ગાઇ શકે છે કે કેમ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર નહિ આપતાં મીરખાન તરફ જોઇ પહોંતાં પહોંતાં મામકે કહ્યું,
“ખાનસાહેબ ઉમદા સંગીત ગાઇ શકે છે.”

મેં મીરખાન તરફ જોઇ કહ્યું, “આપ મેહેરખાની કરી એક ચીજ ગાઇ સંભળાવશો કે ! હું આપનું ગાન સાંભળી ધણો ખુશી થઇશ.”

મીરખાને કહ્યું, “આપના જેવા દિલાવર દોસ્તને નાખુશ કરવા હું ઇચ્છતો નથી. મેં આપનું ઉમદા ખાણું ખાધું છે તથા કિમતી તમાકુ પીધી છે; એના બદલામાં મારે મારો કંઠોર સ્વર આપને સંભળાવવો જોઇએ.”

મામક ખંજરી લઇ આવી. મીરખાન એક કાવ્ય ગાવા લાગ્યો. હું એ ગાનનો એક અક્ષર પણ સમજી શક્યો નહિ. મેં સાંભળ્યું હતું કે, મીરખાન બલુચી છે. પોતે ગાયેલા ગાનનો અર્થ તેણે જ્યારે મને સમજાવ્યો ત્યારે આ પહાડી પ્રદેશના કવિનો અસાધારણ કવિત્વથી હું મુગ્ધ થઇ ગયો. હું બોલી ઉઠ્યો, “ધણું સુંદર કાવ્ય છે, ભાવ ઉત્તમ છે. આ કાવ્ય કવી ભાષાનું છે ?”

મીરખાને મંજીર ભાવથી ઉત્તર આપ્યો, “બલુચી ભાષાનું.”

આમ કહી ખંજરી નીચે મૂકી દઇ દીવાની શિખા તરફ જ્ઞાન દષ્ટિથી જોઇ તે કાંઈ વિચાર કરવા લાગ્યો. દીવાના ઝાંખા પ્રકાશમાં તેનું મોં ભયંકર પણ મહત્વદર્શક લાગતું હતું—નરક-ગિની રહામે શયતાનનું જે વર્ણન પાશ્ચાત્ય કવિ મિલ્ટને કર્યું છે એ અને માદ આપ્યું. એ શયતાનની માફક મારો દોસ્ત પણ

તેના કોઈ અણ સ્વર્ગ, કે જે સ્થળેથી તેના પાયોને લીધે બહિષ્કૃત થઈ તે સ્વર્ગની વાત વિચારતો હતો.

મીરખાને એ ગીત ગાયાં. બંને ગીતમાં પરીના જેવી કાંઈ સુંદરી જાગર પ્રિયતમાનું તેણે વંદન કર્યું. એ પ્રિયતમાના વિરહથી વીર ભુંદારો પશુ જાણે કે એવેન બની ગયો હતો. તેના જીવનમાં હિંડા જન્મ વાળા હતા.

મીરખાનના જીવનની વિશેષ માહિતી મેળવવાના હેતુથી મેં તેની સાથે વાતચિત કરવા માંડી; છતાં તે કેવળ હકાર તથા નકારમાં દૂંકા ઉત્તર આપવા લાગ્યો. થોડા વખત પૂર્વેના તેજ વાચાળ સ્વભાવ જાણે કે દૂર થઈ ગયો હતો; તે જાણે કે દુઃખ, મય શોક સિંધુમાં ડુબી ગયો હતો.

રાત થઈ હતી. મામા તથા મામક પદાંની પેલી બાજુએ સૂઈ રહેવા ચાલી ગઈ હતી. અમે પશુ સૂઈ જવાનોજ વિચાર કરતા હતા, એવામાં મારા ભોમીઆએ બહીતાં બહીતાં બને કહ્યું, “સાહેબ ! એક વખત તમેલામાં ચાલો.”

આ વાક્ય સાંભળી મીરખાન જાણે કે ચમકીને જિંઘમાંથી જાગી ઉઠ્યો, તથા કર્કશ કંઠે તેણે પૂછ્યું, “ક્યાં જવું છે ?”

ભોમીઆએ વિશેષ લયભીત બની કહ્યું, “તમેલામાં.”

મીરખાને પ્રથમના જેવા સ્વરે કહ્યું, “શા માટે ? થોડાઓને માટે પૂરતા ધાસ, પાણી અને દાણાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. તું અહીંજ સૂઈ રહે; સાહેબને એથી કાંઈ હરકત થવાની નથી.”

ભોમીઆએ બહીતાં બહીતાં કહ્યું, “સાહેબનો થોડો ખીમાર

થઈ ગયો હોય એમ લાગે છે. વળી આવા કેસો જો થોડા વિશેષ ખીમાર બની જાય તો સાહેબને મુશ્કેલી વેઠવી પડે. આમ હોવાથી સવેળા ઘોડાની સારવાર કરવાની જરૂર છે.”

ભોમીઓ એકાંતમાં મને કાંઈ કહેવા ઈચ્છે છે એમ હું સ્પષ્ટ સમજી શક્યો; પરંતુ મીરખાનના મનમાં સંદેહ ઉપજાવવામાં હાપણુ નથી એમ વિચારી મેં તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો. મેં ભોમીઆને કહ્યું, “અશ્વચિકિત્સા સંબંધી હું કાંઈ જાણતો નથી. વળી હમણાં મને ઉંઘ આવે છે. કાલે સ્થવારે કાંઈ ગોઠવણુ કરીશું.”

મીરખાને કહ્યું, “ચાલ, હું તારી સાથે આવું છું.”

આમ કહી ભોમીઆને સાથે લઈ તે બહાર ગયો તથા થોડા વખત પછી એ એકલો પાછો ફર્યો. મીરખાને મારા તરફ જોઈ કહ્યું, “સાહેબ ! આપના ઘોડાને કાંઈ દર્દ થયું નથી. ઘોડા તરફ વિશેષ મમતા હોવાથીજ આપનો ભોમીઓ એને દર્દ થયાની આશંકા રાખે છે. તે આખી રાત ઘોડા પાસે રહી એની સારવાર કરવા ઈચ્છે છે.”

હું સમજી ગયો કે, મીરખાન ભોમીઆને ધમકાવી આવ્યો છે તેથી ભોમીઓ આખી રાતમાં મારી પાસે આવી મને કાંઈ કહેવાની દિગ્મત કરી શકવાનો નથી. હું એક ચટાઈ પાથરી સૂઈ ગયો તથા એક ગરમ બનુસ શરીર ઉપર ઓઢ્યું. સૂઈ રહેતી વખતે મેં મારો ઓવર કોટ ઉતારી નાખ્યો નહોતો.

મીરખાને મારી પાસેજ દ્વાર આગળ બિઠાનું બિઠાવતાં કહ્યું, “હું આપની પાસે સૂઈ રહેવાની જો ચુસ્તાખી કરું છું

એ માટે મને મારી આપજો.”

એ ખંડમાં ઘણી જગ્યા હોવા છતાં મીરજાનને મારી જોડા-
જોડ દ્વાર આગળ સૂઈ રહેતા જોઈ હું સાદું સમજી શક્યો કે,
જોતીઓ રાતના વખતે મને મળે એવી તેની ઈચ્છા નથી.

ખિછાનું ખાચરી મીરજાને પોતાની ખંડુક તપાસી જોઈ.
ખંડુક ભરેલીજ હતી. એ ભરેલી ખંડુકને માથા નીચે રાખી તે
સૂઈ ગયો. પાંચ મીનીટ પછી નિદ્રાજડિત સ્વરે મને ઇશ્વરના હાથમાં
સોંપી રાત માટે તેણે રજૂ માગી. વિના વિલંબે અમને બન્નેને
ગાઢ નિદ્રા આવી.

પ્રકરણ ૩ જી.

હું મુસાફરી કરીને થાકી ગયેલો હોવાથી એકજ ઉંઘે સહવાર થશે એમ મેં ધાર્યું હતું, પરંતુ માનવરક્તપિપાસુ જનુઓના વિષમ ઉત્પાતથી કલાકેક પછી મારી ઉંઘ ઉડી ગઈ. જગીને જોયું તો બિછાનામાં પુષ્કળ માંકડ તથા મચ્છર નજરે પડ્યા. ઉંઘવાની આશા છોડી હું ઉડી બેઠો થયો તથા બહાર ઓટલા ઉપર બાકીની રાત પસાર કરવાનો મેં વિચાર કર્યો. હું ઉડી ઉભો થઈ ઓવરકોટ ઉપર બનુસ નાખી મીરબાનનું ઉંઘતું શરીર ઓળંગી બહાર નીકળ્યો. મીરબાન ગાઠ નિદ્રામાં હોવાથી તે કાંઈ જાણી શક્યો નહિ.

દ્વારની બહાર એક લાકડાની બેંચ હતી. હું તેના ઉપર સૂઈ ગયો તથા ફરીથી ઉંઘી જવા માટે આંખો મીચતો હતો એવામાં એક માણસ એક ઘોડો લઈ ચાલ્યો જતો હોય એવો આછો દેખાવ મારા જોવામાં આવ્યો. આ માણસ ભોમીઆ જેવો લાગવાથી આશ્ચર્ય પામી હું ઝટ બેઠો થયો તથા તેના તરફ જવા લાગ્યો. એ મારો ભોમીઓજ હતો. મને દૂરથી જોઈ તે ઉભો રહ્યો. હું નજીક ગયો એટલે ઘણા ધીમા અવાજે તેણે મને પૂછ્યું, “બહારવટીઓ ક્યાં છે?”

મેં કહ્યું, “સરાઈની અંદર ઉંઘે છે. માંકડ મચ્છરોએ એની ઉંઘ આગળ હાર કબ્બ કરી છે. આટલી રાતે તું ઘોડાને કેમ ફેરવે છે?”

ભોમીઆએ ચકિત દષ્ટિયા એક વખત સરાઈ તરફ જોઈ
ધીમા અવાજે કહ્યું, “ સાહેબ ! હું તમને ખુદના કસમ આપી
કહું છું કે, ધીમેથી બોલો. એ કયો માણસ છે તે તમે જાણતા
નથી ! એ મીરખાન બહારતીઓ છે. બલુચિસ્તાનથી માંડી વશ-
રીસ્તાનની સરહદના ઇંગ્રેજ મુલકમાં લૂંટફાટ કરી તે ધણો મશ-
હૂર થયો છે. આખા દિવસમાં તમને ચેતવવા માટે મેં ધણા
ઇસારા કર્યા; પરંતુ તમારી અકકબર પત્થર પડેલા હોવાથી તમે
કાંઈ સમજી શક્યા નહિ.”

મેં હસીને કહ્યું, “ એ લૂંટારો હોય અગર ફકીર હોય તેથી-
મને શું છે ? એણે મને લૂંટ્યો નથી, લૂંટવાની એની ઇચ્છા પણ
નથી તથા તેને લોભાવે એવી કોઈ વસ્તુ મહારી પાસે નથી.”

ભોમીઆએ મંભીરલાવથી પરંતુ અસંત મૃદુ સ્વરે કહ્યું,
“ લૂંટારાને લોભાવે એવી કોઈ વસ્તુ તમારી પાસે નથી એ માટે
આપણે ખુદનો અહેસાન માનવો જોઈએ. આપણી સાથે તેની
મુલાકાત થઈ છે એ આપણે આપણા નસીયતું જોર સમજવું
જોઈએ. એનો પતો આપનારને પાંચ હજાર રૂપિયાનું ધનામ
તથા મોટી બક્ષિસ મળે તેમ છે એ તમે જાણો છો ? એ
માઈલને છોટ મિલિટરી પોલિસનું થાણું છે. સ્હવાર થતાં ન
થતાંમાં હું ફેટલાક ગોલદાંજ સિપાહીઓને અહીં તેડી લાવીશ.
હમણાં હું એનોજ ઘોડો લઈ જાત; પરંતુ એ ઘોડો એવો બદ-
માશ છે કે, બીજા કોઈને પોતાની પાસે ઉભા રહેવા દેતો
નથી.”

મેં કહ્યું, “ આવી કથતાની તને શોભતી નથી ! એ ખીઆ-

રાએ તારું શું તુકસાન કયું છે કે, તું એને કેદ પકડાવવા
જાય છે ?”

ભોમીઓ બોલ્યો, “મારું કાંઈ તુકસાન નથી કયું તેથીજ
હું એને ગિરફતાર કરાવવા જીવતો રહી શક્યો છું. જો એની
મારા ઉપર ખરા નજર થઈ હોત તો હું ક્યારનોય જહનનમનો
મુસાફર બની ગયો હોત ! વળી એને ગિરફતાર કરાવવાથી પાંચ
હજાર રૂપિયાની જગી રકમનું બહાદુરી ભરેલું ધનામ મળે તેમ
છે !”

“આ માણસજ મીરખાન બહારવટીઓ છે એમ તું કેવી
રીતે જાણી શક્યો ?” મેં પૂછ્યું.

“એ મીરખાન છે એમાં કાંઈ શક નથી. મારી સાથે
તબેલામાં આવી અને દમ ભરાવીને તેણે કહ્યું હતું કે, ‘તું મને
ઓળખતો હોય એમ લાગે છે. જો તું સાહેબને મારી ઓળખાણ
આપીશ તો મળું દબાવી હું તારો જીવ લઈશ એ યાદ રાખજો.’
સાહેબ ! આપ એની પાસે રહો. એ આપનું કાંઈ અહિત કરશે
નહિ. વળી આપ એની પાસે હશે તો એના મનમાં કાંઈ જોમ
આવશે નહિ.”

વાત કરતાં કરતાં સરાઈથી અમે ધણે છોટે જઈ ચઢ્યા
હતા. ભોમીઓ નીચો નમી ધોડાના પગ આગળ કાંઈ કરવા
લાગ્યો. બરાબર તપાસ કરી જોતાં ધોડાના પગની ખરીઓનો
અવાજ અંધ કરવા માટે ત્યાં બાંધેલો પોતાનો ફેટો છોડી નાખતો
જણાયો કેમકે હવે ધોડાની ખરીઓનો અવાજ સરાઈ સુધી
સંભળાવાનો સંભવ નહોતો. હું કાંઈ બોલું તે પહેલાં તો તેણે

ધોડેસ્વાર થઈ લગામ પકડી. મેં તેને રોકવાના, મનાવવાના ધણી પ્રયત્નો કર્યો; પરંતુ તેણે પેતાનો વિચાર ફેરવ્યો નહિ. છેવટે મેં મારા હાથમાં તેનો એક હાથ પકડી રાખ્યો.

કાણુલી પકાણુને પકડી રાખવા જોટલું બળ મારા જેવા દાળજાતખાઉ ગુજરાતીમાં નહોતું. ધણી સહેલાઈથી મારો હાથ છોડાવી નમ્ર સ્વરે તે બોલ્યો, “સાહેબ! હું ધણો ગરીબ માણસ છું. એક સાથે પાંચ હજાર રૂપિયા મેળવવાનો લોભ હું છોડી શકતો નથી. હું આ આખા મુઠ્ઠના લખતું કારણ દૂર કરી બક્ષિસ મેળવવા ઇચ્છું છું; હું કોઈ ગુન્હો કરવા જતો નથી. વળી હવે હું પાછો ફરું એ પણ ઠીક નથી. આપ હોશિયાર રહેજો.”

આમ કહી એ પાછો ઘોડો દોડાવી પહોંચી ઘેરાયલા ગંબીર અંધકારમાં ગૂમ થઈ ગયો. મારા બેભીઆના આવા વર્તન માટે મને ઘણું મારું લાગ્યું. એ સાથે મારા મનમાં લય પણ ઉપજ્યો. મીરખાન જો મારા ઉપર વહેમાય તો ક્ષણમાંજ મારી જીવનલીલાનો અંત આવે તેમ હતો ! એક ક્ષણમાંજ મેં મારું કર્તવ્ય નક્કી કરી લીધું.

વિના વિલંબે હું સરાર્ધમાં પાછો ફર્યો. એ વખતે પણ મીરખાન ગાઢ નિદ્રાસુખ અનુભવતો હતો. ધણી દિવસના ઉજગરા, ભુખ, પ્રવાસ, કष्ट વગેરેથી થાકી પાકી આજે એ બીચારો અવસન્ન બની ગયો હતો. મેં તેને જાગ્રત કરવા કહ્યું, “ખાન-સાહેબ ! આ ખાનસાહેબ !”

કાંઈ ઉત્તર મળ્યો નહિ. બહીતાં બહીતાં મેં તેનું શરીર હલાવી ‘ખાનસાહેબ-આ ખાનસાહેબ !’ કહી હું તેને હાકો

મારવા લાગ્યો.

ખાણુમાંથી જેમ તીર છૂટે તેમ એ એકાએક એકા થઈ ગયો તથા કાણુ માત્રમાંજ માથા નીચેની બંદુક તેણે પોતાના હાથમાં ઉપાડી લેવા હાથ લાંબાવ્યો. સાવધાન બની પ્રથમથીજ મેં બંદુક લાંથી ખસેડી દૂર મૂકી દીધી હતી. બંદુક નજરે નહિ પડતાં તેણે મારા તરફ વાધ જેવી નજર કરી જે છલંગ મારી હતી, તે હજી હું બૂલી શક્યો નથી. એ વખતની વાત યાદ આવતાં હજી પણ મારા શરીરનાં સઘળાં રૂવાં ખડાં થઈ જાય છે.

મીરખાનની વાધ જેવી ખીલામણી મૂર્તિ જોઈ ભયભીત બની હું એ કદમ પાછો હડી ધુજતાં ધુજતાં બોલ્યો, “ખાનસાહેબ! માફ કરજો. આપના ભલાની ખાતર મારે આપના આરામનો ભંગ કરવો પડ્યો છે. હું કેવળ આપને એક દૂંકા પ્રશ્ન પૂછું છું; અડધો ડઝન ગોલંદાજ સવારો અહીં આવે એ આપને પસંદ છે કે?”

વાધના જેવી ગર્જના કરી મીરખાન બોલી ઉઠ્યો, “આવી વાત આપને કાણે કહી?”

“હજી પણ અસલ વાત આપ વિચારી નથી શક્યા?”

“બરાબર છે, આપના ભોમીઆએ મને દગો દીધો છે, ઠીક છે, એના આજના કાર્યનો એને બરાબર અદલો મળશે. હમણાં એ હરામખો ક્યાં છે?”

‘મને એની પૂરતી ખબર નથી.’

“ત્યારે ગોલંદાજોની વાત આપને કાણે કહી? મામા એ કે?”

અમારી બન્નેની મરખાટી મામાની ઊંધ ઉડી ગઈ હતી. લયબીત બની જઈ પદાં પાછળ ઉભી રહી તે અમારી હિલચાલ જોતી હતી અને વાતચિત સાંભળતી હતી. મીરખાનના મુખે ખેતાનું તામ સાંભળી વિશેષ લયબીત બની પદાંની ફાટ આગળથી તે દૂર ખસી ગઈ. હું પદાંની ફાટ તરફ મોં કરી, ઉભો રહ્યો હતો તથા મીરખાનની એ તરફ પીઠ હતી. હું મામાને જોઈ શક્યો; પરંતુ મીરખાન ન જોઈ શક્યો.

મેં કહ્યું, “ના, મામાએ મને કંઈ કહ્યું નથી. વાતોમાં વખત ગૂમાવવાને બદલે મુદ્દાની જે હકીકત હું કહું તે સાંભળો. ગોલંદાજ સવારોનો આપને જે કંઈ લય હોય તો હવે અહીં વખત ગૂમાવશો નહિ અને જે લય ન હોય તો આપ નિશ્ચિંત-તાથી પુનઃ આરામ લ્યો. મેં આપની ઊંધ ઉડાવી છે એ માટે મને માફી આપજો.”

“આપના ભોમીઆ માટે પ્રથમથીજ મારા મનમાં સંદેહ ઉપજ્યો હતો. વિના વિલંબે હું એની સાથે સમજી લઉંશ. સાહેબ! હું હવે આપની પાસે વિદાય લઉં છું. ખુદા હાફેજ! આપે આજે મારાપર જે ઉપકાર કર્યો છે તે માટે પરવરદિગાર આપનું ભયું કરશે. આપ ધારો છો તેવો અગર તો આપે સાંભળ્યું છે એવો ખરાબ માણસ હું નથી. હું આપનો હમ્મેશાંને માટે કાળી રહીશ એ મારે માટે અફસોસનો વિષય છે કે આ જીવનમાં આપનું કાળુ અદા કરવાનો સુયોગ મને મળે એવો સંભવ નથી. ખુદા હાફેજ! સાહેબ, ખુદા હાફેજ!”

મીરખાનનાં આ વાક્યો સાંભળી દુઃખિત થઈ મેં કહ્યું,

“જો આપ કોઈના ઉપર સંદેહ લાવી કોઈનું કાંઈ અનિષ્ટ નહિ કરો તો તેથી હું મારું મનુષ્ય બદા થયું સમજીશ. વાટ ખરચ માટે આપ આ નજીવી રકમ અને થોડી ચીરટો લ્યો.”

આમ કહી મેં થોડા રૂપિયા અને કેટલીક ચીરટો મીરખાન રહામે ધરી એમાંથી કેવળ એક ચીરટ લઈ મીરખાને મને સલામ કરી તથા મારા બન્ને હાથ ચુપકાદીથી પકડી રાખી તેણે વિદાય લીધી. પછી પોતાની બેગ મળે ભેરવી, બંદુક હાથમાં લઈ મીરખાને મામાને કેટલીક વાત કહી; એ વાતનો અર્થ હું સમજી શક્યો નહિ. મીરખાન ઘણી ઝડપથી તબેલા તરફ ચાલ્યો ગયો. થોડીજ વારમાં તે પોતાના બાહોશ અશ્વ ઉપર સવાર થઈ પલાયન કરી ગયો.

હું સરાઈની બહાર બેંચ ઉપર જઈ બેઠો. મારી ઊંઘ ઉડી મંઈ હતી. હું મારા મનને પૂછવા લાગ્યો, “આજે મેં એક લૂંટારાનું રક્ષણ કર્યું એ કાર્ય બ્યાજખી છે કે ? એણે કેટલા માણસોને લૂંટી પામ્યા હતાં ? કેટલાં માણસોનાં ખુન કર્યાં છે ? એનું રક્ષણ કરી મેં પાપ કર્યું છે કે ? મારો ભોમીઓ કાયદાને મદદ કરવા જઈ મારે લીધેજ નાસીપાસ થશે. એ કદાચ નિરાશ બની જઈ મારા ઉપર વૈર વાળશે. હવે ભવિષ્યમાં મીરખાનને હાથે જ લૂંટફાટો અને ખુનખરાખી થશે એ સંધ્યાનાં પાપ મને લાગશે ! આમ છતાં આજેનાં દસાવલા માણસને મદદ નહિ કરતાં ચુપ બેસી રહેવામાં મનુષ્યત્વ છે કે ? મનુષ્યના અંતરમાં દયાભાવ ઉપજે છે ત્યારે તે યુક્તિ અમર તર્ક તરફ દુર્લક્ષ્ય કરે છે.”

આવી રીતે ઉપરાઉપરી મારા મનને પ્રશ્નો પૂછી હું

બ્યાકુળ ચિત્તને સ્થિર કરતો હતો એવામાં ભોમીઆએ છ સવારો સાથે આવી સાવધાનતાથી સરાઈ ઘેરી લીધી. ભોમીઆ લયનો માર્યો દૂર ઉભો રહ્યો હતો. હું ઉઠી એ સવારો પાસે ગયો તથા મીરખાન બે કલાકથી સરાઈ છોડી ચાલ્યો ગયો છે એમ મેં તેમને કહ્યું.

એ સવારોએ મામાને મીરખાનની હકીકત પૂછી. પોતે કાંઈ જાણતી નથી એમ મામાએ કહ્યું. પોલિસની ઉલટ તપાસમાં તેણે કહ્યું કે, તે મીરખાનને ઓળખે છે ખરી; પરંતુ તે સ્ત્રીજાત હોઈ એકલી રહેતી હોવાથી ખુલ્લી મારી મીરખાનની હિસચાલ સંબંધીની કાંઈ ખબર પોલિસને આપી શકતી નથી. મીરખાન વચ્ચે વચ્ચે તેની સરાઈમાં આવી આશ્રય લે છે અને મધ્યરાત્રિ થતાં સરાઈ છોડી ચાલ્યો જાય છે.

મીરખાન સંબંધી આડીઅવળી હકીકત પુછતાં પુછતાં એ સવારો મને પોલિસ સ્ટેશને લઈ ગયા; પરંતુ મારી સાથે મીરખાનનો કાંઈ સંબંધ હોવાનું પ્રમાણ નહિ મળી આવવાથી પોલિસ ઈન્સ્પેક્ટરે મને છોડી દીધો. આમ છતાં ભોમીઆનું મન મારા ઉપર ઘણું નારાજ થઈ ગયું હતું. મેંજ તેને પાંચ દબ્બર રૂપિયાનું ધનામ મળતું અટકાવ્યું હતું એવીજ તેની ધારણા હતી. ગમે તેમ હો, મેં તેને રજા આપતી વખતે મારાથી બની શકે એટલું ધનામ આપી તેને સંતુષ્ટ કર્યો હતો.

પ્રકરણ ૪ થું.

કાબુલ જોવા જવાની ઇચ્છાથી સિંધી તથા પેશાવરી વેપારીઓના એક કાફલાઓમાં હું લઈ ગયો. ખમ્બરપાસ વડાવી અફઘાનીસ્તાનની સરહદને છેડે ખમ્બરપાસની ધાટી ઝાળંગી ડાકઠ શહેરમાં હું જઈ પહોંચ્યો; છતાં કાબુલીઓએ મને ઇંગ્લેન્ડનો મુખત્ત સમજી કાબુલમાં પ્રવેશ કરવાની રજા આપી નહિ. મારે ડાકઠથીજ જમરૂદ તરફ પાછા ફરવાનું થયું. ભારત તથા અફઘાનીસ્તાનના ગમનનું જી પર્વતોની દિવાલથી અલગ થયેલા ખમ્બરપાસ નામનાં બે પહાડો વચ્ચે આવેલા રસ્તેથી બન્ને દેશોમાં સહેલાઈથી જઈ શકાતું હતું. એ રસ્તાને બન્ને છેડે બે શહેર આવેલાં હતાં. ભારતની સીમા ઉપર જમરૂદ શહેર આવેલું હતું અને અફઘાનીસ્તાનની સીમા ઉપર ડાકઠનો કિલ્લો માર્ગ રોકી ઉભો રહ્યો હતો. એ રસ્તેથીજ ગ્રીક લોકો ભારતમાં આવ્યા હતા. મુસલમાન વિજેતાઓ આવ્યા હતા. મગ તથા શાક દ્વીપી બ્રાહ્મણો આવ્યા હતા, અર્થાત્ એ રસ્તો ઇતિહાસ પ્રસિધ્ધ હતો. દર વર્ષે લાખો વેપારીઓ વાણિજ્યની વિવિધ સામગ્રી હજારો ઉંટ, ઘોડા અને ખચ્ચરો ઉપર લાદી એ રસ્તે આવજા કરતા હતા. હિંદુસ્તાનમાં; જે મેં જો આપણે ખાઈએ છીએ તે એ રસ્તેથી આવે છે. અસંખ્ય ધરાની તથા તુરાની લોક એ રસ્તેથી ભારતમાં આવ્યા છે. પ્રવેશ કરવાનું કેવળ એ એક માત્ર મુખસિદ્ધ સિંહદ્વાર અઠવાડી-

આમાં એ દિવસ-મંગળ અને શુક્રવારે-ખુલ્લું રહે છે. વળી ઉનાળામાં તો કેવળ શુક્રવારને દિવસેજ ખુલ્લું રહે છે. જે સઘળા લોક અફઘાનીસ્તાનમાં પ્રવેશ કરે છે અને ત્યાંથી પાછા ફરે છે તેમની પૂરતી પરીક્ષા ક્યાં પછીજ અફઘાન રાજ્યના નોકરો આવજન કરવા દે છે. મને અફઘાનીસ્તાનમાં દાખલ થવાનો પરવાનો મળ્યો નહિ. હું વેપારી નહોતો; છતાં કાબુલ જવામાં મારો ખરાબ ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ એવો ખોટો સંદેહ અફઘાન રાજ્યના નોકરોના મનમાં ઉપજ્યો હતો. ઉનાળાની મોસમ હતી. શુક્રવારે હું ડાહ્યા પહોંચ્યો હતો. પાછા ફરવા માટે બીજા શુક્રવાર સૂધી મારે ડાહ્યા શહેરમાં રોકાવાનું હતું. હિંદુકુશ પર્વતના ચરણો નીચે કાબુલ નદીના તીર ઉપર એ શહેર આવેલું હતું.

એક દિવસે સંધ્યાકાળે હું કાબુલ નદીને તીરે એક પાપાણુ શિલા ઉપર બેસી આ પહાડી પ્રદેશની સુંદરતાનું મુગ્ધ દ્રષ્ટિથી દર્શન કરતો હતો. યુગયુગાંતરનો ઇતિહાસ જાણે કે મારા મનમાં જગી ઉઠ્યો હતો. આ કાબુલ નદી પ્રાચીનકાળમાં કુંલા નામથી ઓળખાતી હતી. એની પાસે આવેલો હિંદુકુશ પ્રાચીન આર્યોના સોમજનક મૂળવાન પર્વત તરીકે ઓળખાતો હતો ! આજે એ સઘળી પ્રાચીન સભ્યતાનો નાશ થઈ ગયો છે.

નદીના જળમાંથી એક તરૂણી રમણીને મેં ધીમે ધીમે તટ ઉપર આવતી જોઈ. એને જોઈ મને દેવી ગાંધારી યાદ આવી. તે સાથે પાર્વતી, હિમા અને હેમવતી પણ યાદ આવી. રમણીએ શુભાખી રંગનું રેશમી ઓઢણું ઓઢ્યું હતું, લીલા રંગનો લીલો રેશમી પાવજનો પહેર્યો હતો. ઓઢણામાં તેણે પોતાનું

મુખ છુપાવી રાખ્યું હતું. તેના પગમાં જરીથી ભરેલી મોજડીઓ હતી. સફેદ પહેરણ નીચે ગળાથી કમર સુધીનું અંગ ઢંકાયેલું હતું. તરણી મારી પાસે આવી નજીક પડેલી ખીજ એક પાવાણુ શિલા ઉપર બેઠી. પછી તેણે ધ્રુવટો કાઢી નાખી ઓઢણાને પીઠ ઉપર પાછળ નાખ્યું, એ તરણી મને ધણી રૂપવતી જણાઈ. તેના શરીરનો ખાંધો ધાટીભો હતો. બન્ને આંખો વિશાળ તથા ચંચળ હતી. તેના માથા ઉપરનો ચોટ્તો ધણો લાંબો હતો. એ ચોટલાની રેશમી શીટથી વેણી ગુંથી લીધી હતી. તેની વેણીમાં ગુલાબનાં પુષ્પો પણ ગુંથી લેવામાં આવ્યાં હતાં. એ પુષ્પોમાંથી તીવ્ર સુવાસ આવતી હતી.

અફધાન રમણીઓ પરપુરુષને ધ્રુમટો ખોલી પોતાનું મોં ખતાવતી નથી; પરંતુ જગ્ગવર નામની જાતિમાં સ્ત્રીઓ મોં ઉપર ભુરખો રાખતી નથી. મારી નજીક આવી બેઠેલી સુંદરી જગ્ગવર જાતિની હોવી જોઈએ અગર તો તે વઠેલી વનિતા હોવી જોઈએ એમ મને લાગ્યું; પરંતુ તેના કાન ઉપરનાં જુલ્હાં ઓઢરની માફક કાપેલાં હોવાથી એ વિવાહિતા સ્ત્રી હોવી જોઈએ એમ મને લાગ્યું. એ ગમે તે હો. પરંતુ જુવાનીના જોશથી તેનું અંગેઅંગ ખીલ્યું હતું. અલખેશ્વર યૌવને તેની સ્વાભાવિક સુંદરતામાં ધણો વધારો કરી દીધો હતો. મેં હાથમાંની ચીરટ ફેંકી દઈ તટસ્થ થઈ લબ્ય લાવથી એ તરણીને ઉદ્દેશીને કહ્યું, “સલામ આલેકમ, ખાતુમ !”

રૂપાની ઘંટડી જેવા મધુર કંઠે તરણી સુંદરીએ કહ્યું, “આલેકમ સલામ સાહેબ! આપે આપની સુંદર ચીરટ પીધા

વિના શા માટે ફેંકી દીધી? તમાકુની ખુશખો મને પ્રણી પસંદ છે. હું પણ તમાકુ પીઉં છું.”

મેં ઝડપથી એક નરમ સિગારેટ પસંદ કરી બહાર કાઢી તેને આપી તથા દીવાસળી સળગાવી બંને હાથની ખોલમાં શિખાને વાસુના જ્વેરથી બચાવી સુંદરીના મોં પાસે ધરી. સુંદરીએ મારા તરફ મોં નમાવી દીપશિખાના સચોટથી ચીરટ સળગાવવા માંડી. દીવાસળીની શિખાના પ્રકાશમાં સુંદરીનું મોં પ્રકાશી ઉઠ્યું તથા કાણે કાણે ચીરટના પ્રત્યેક દમ સાથે શિખાએ વિશેષ ઉજ્જવળ બની સુંદરીના મુખ ઉપર કાણુ સ્થાયી પ્રકાશ ફેંકવા માંડ્યો. હું એ પ્રકાશની સહાયતાથી રૂપસુંદરીનું મોં બરાબર જોઈ શક્યો. એનું લલાટ એકાદશીના ખણ્ડચંદ્ર જેવું હતું, તેનું નાક હાથી દાંતથી બનેલી વાંસળી જેવું હતું, તેનાં બંને નયન સ્વચ્છ જળવાળાં સરોવર જેવાં હતાં, તેના ઓઠ કામદી બદામ જેવા હતા, તેની દંતપંક્તિ કુંદૂરની માળા જેવી હતી, તેની આંગળીઓ કનકચંપાની કલિઓ જેવી હતી; તેનું સમસ્ત મુખ બસરાના ગુલાબ જેવું હતું!

અમે બંને પાસે પાસે આવેલી પાપાણુશિલા ઉપર બેઠાં હતાં. નીચેના ભાગમાં તડવારની વાંકી ધાર જેવી નદી હતી, ઉચે નક્ષત્ર મંડળ હતું. હું મ્હારી નજીક બેઠેલી એ રૂપસુંદરીના સૌન્દર્ય તથા તારુણ્યને મન તેમજ પ્રાણથી અનુભવતો હતો.

તરૂણીએ ચીરટના બે ચાર દમ માર્યા પછી પ્રથમના જેવા મંબુલ સ્વરે પૂછ્યું, “હમણાં ફેટલા વાગ્યા છે?”

મેં મારા ખીસ્સામાંથી ધરીઆળ કાઢી તેની રહામે મૂકું.

અને ધડીઆળમાં રેડીઅમ હોવાથી તેના અંક અને કાંઠા અંધ-
કરમાં પણ જોઈ શકાતા હતા એ જોઈ તરુણી વિરિમત તથા
આનંદિત બની બોલી ઉઠી, “વાહ! ધણું સુંદર ધડીઆળ છે.
આહોય લોકોના હુન્નરની જોટલી તારીફ કરવામાં આવે તેટલી
થોડી છે. આપ ક’મેજ છે કે?”

મેં કહ્યું, “આપનો આ બદો મરીમ શુજરાતી છે, આપ
અરધાની છે કે?”

તરુણીએ તેવું સુંદર ન્હાતું માથું હલાવી કહ્યું, “ના.”

“સારે વજરી છે?”

તરુણીએ ખડખડાટ હસી પડી કહ્યું, “ના.”

“આફ્રી છે?”

“ના.”

“તુરાની?”

“ના, ના.”

“તુકી.”

યુવતીએ કોણેક અનુભવી કહ્યું, “ના, ના, ના.”

“સારે ધરાની છે?”

યુવતી ખુશી થઈ બોલી ઉઠી, “એશક. હું ધરાની છું,
જાદુમરી છું. હું હરકોઈનું નસીબ જોઈ શકું છું. મને તે માણ-
સના જૂત લવિષ્ય અને વર્તમાનને હું કહી શકું છું. આપ પર-
દેશી હોવાથી મને ઓળખના નથી. આ દેશનાં સઘળાં માણસો
મને ફિરોજના નામથી ઓળખે છે.”

એની વાત સાંભળી મને હસવું આવવા માંડ્યું. મેં મારા

મન સાથે વિચાર્યું, “કુદરતની કેવી લીલા છે ! બે દિવસ પહેલાં એક વિખ્યાત ભૂટારા સાથે દોસ્તી થઇ તથા આજે એક જાદુગરી ધરાની રમણી સાથે ઓળખાણ થાય છે ! વિદેશના પ્રવાસે જતાં કેવા નવા અનુભવ મળે છે ! આ ફિરોજ વૈદિક કાળના કાઈ ઋષિના વંશની કન્યા હોવી જોઈએ; કેમ કે પ્રાચીન આર્ય ઋષિઓજ મંત્ર તંત્ર, વશીકરણ, ઉચ્ચાટન સ્તંભન, મારણ વગેરે વિદ્યાઓના પ્રણેતાઓ છે !”

મને ચુપકીદીથી વિચાર કરતો જોઈ ફિરોજએ ફરી ખડખડાટ હસીને કહ્યું, “આ જાદુગરણીને જોઈ તમને ડર લાગે છે કે ?”

મેં કહ્યું, “ના. ઉઘડું તમારી સાથે વિશેષ મહોળત થાય એમ હું ધન્ય છું.”

ફિરોજ ખોલી ઉઠી, “તમે મારી સાથે મારે ઘર આવશો કે ?”

એના આવા અણધાર્યા નિમંત્રણથી હું વિચારમાં પડી ગયો. ખરી રીતે જોવા જતાં એ રમણીના સ્વભાવ તથા ચારિત્ર સંબંધી હું કંઈ જાણતો નહોતો. તેને ઘેર જતાં હું સંકોચાવા લાગ્યો; છતાં ક્ષણકાળ પુર્વે મેં તેને એમ કહ્યું હતું કે, મને તેનો ડર લાગતો નથી. હું તેની સાથે જવાની ના પાડું તો મને ડર લાગ્યો છે એમ તે સમજી બેસે એવો સંભવ લાગ્યો. સંકોચ તથા શર્મથી મેં કહ્યું, “જરૂર આવીશ. શયતાની સુંદરી સાથે જહાનમાં જવાને પણ હું તૈયાર છું; તમે તો બેહસ્તની હુરી છો; તમે ફિરદોસીનાં પરી છો !”

ફિરોજ પુવ્વારા જેવું હાસ્ય ઉઘાળી ખોલી ઉઠી,

“અગર ફિરદોઝ-ખર-રુએ જમીનસ્ત
હમીનસ્તો હમીનસ્તો હમીનસ્ત.”

(જો કદાચ આ પૃથિવીના હૃદય ઉપર કાંઈ સ્થળે સ્વર્ગ
હોય તો તે આ સ્થળે, આ સ્થળે અને આ સ્થળેજ છે !)

અંધકારની અંદર પાછું વિજળી જેવું હાસ્ય કરી ફિરોજ
ચંચળ લાવથી ઉઠી ઉભી થઈ. હું પણ મંત્ર મુગ્ધ બની ગયો.
હોઉં-વશ થઈ ગયો હોઉં એવી રીતે ઉભો થયો. એ સ્થળનો
ત્યાગ કરતી વખતે કેટલા વાગ્યા છે એ જાણવાની ફરી ફિરોજએ
ધ્રુષ્ટ દર્શાવી. મેં ધડીયાળ જહાર કાઢી તેને વખત કહ્યો.

નિર્જન અંધકારમાં નદીના તીર ઉપર હું એક ગુજરાતી
ધરાની તરફથી ફિરોજ સાથે જવા લાગ્યો. એને જો રોમાન્સ
કહેવામાં આવે તો કાંઈ ખોટું નથી.

પ્રકરણ ૫ મું.

અમે શહેરમાં જઈ પહોંચ્યાં. રાત્રિ ગંભીર થઇ હતી, રસ્તો નિર્જન હતો, બજારની દુકાનો બંધ થઇ ગઇ હતી. ફિરોજ શહેરને છોડે એક ગલીની અંદર આવેલા એક મકાનમાં મને લઇ ગઇ. એક બુઢીએ આવી મકાનનું પ્રવેશદ્વાર ઉઘાડ્યું. અમે એક વિશાળ ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો. હું સમજી ન શકું એવી ભાષામાં ફિરોજએ પેલી બુઢીને કંઈ કહ્યું એટલે એ ત્યાંથી ચાલી ગઇ. એ ખંડમાં વિશેષ સરસામાન નહોતો. એક ખાટલો, એ નેતરથી લારેલાં આસન, એક હુકકો તથા પાણીનો ચંચુ એ ખંડની સામગ્રી હતી. ખાટલા ઉપર ગાલિયો બિઠાવેલો હોઈ એ તકીઆ ગોઠવેલા હતા તથા બન્ને નેતરનાં આસન ઉપર મેઢાનાં ચામડાં બિછાવી રાખ્યાં હતાં.

નેતરનું એક આસન ખતાવી ફિરોજએ મને કહ્યું, “બેસો.”

મેં કહ્યું, “જ્યાં સૂધી તમે ન બેસો ત્યાં સૂધી હું કેવી રીતે બેસી શકું?”

ફિરોજ ફરી રહેવા આવેલા ભમરડાની માફક એક વખત આખું અંગ હલાવી નેતરના એક આસન ઉપર બેસી ગઇ. હું તેની રહામે નેતરના ખીજા આસન ઉપર બેઠો.

ફિરોજએ ખાટલાની નીચેથી એક ન્હાની કંડીઆ જેવી પેટી ખેંચી લઇ તેને ઉઘાડતાં કહ્યું, “સાહેબ! હું તમારું નસીબ જોઈશ.”

મેં હસીને કહ્યું, “તમારે તકલીફ લેવાની કાંઈ જરૂર નથી; હું જાણું છું કે, મહારું નસીબ ધણું ઉમદા છે. નસીબ ઉમદા ન હોય તો તમારાં જેવાં બેહસ્તનાં હુરી સાથે એકાએક મુશ્કાત ક્યાંથી આવે?”

ફિરોજએ ખડખડાટ હસી પડી પેલી પેટીમાંથી એક સ્વેટ, ચાર પાસા, ચક્રમકનો એક પથર અને વાંદરાના માથાની એક ખોલ બહાર કાઢી. એ સધળું જોઈ મારા શરીરનાં સધળાં રૂંવાં ખડાં ચક્ર મનાં. ફિરોજ સાક્ષાત જાદુગરી શક્તિનીજ હોય એમ મને લાગ્યું !

ફિરોજએ મારો જમણો હાથ ખેંચી લઈ હથેળીની રેખાઓમાં લખાયેલું મહારું નસીબ વાંચી અત્યંત ચંચળ ભાવથી પૂછ્યું, “સાહેબ ! હમણું કેટલા વાગ્યા છે ?”

મહેં ઘડીઆળ જોઈ એને વખત કહ્યો.

ફિરોજએ પ્રથમના જેવા ચંચળ ભાવથી ફરી પૂછ્યું, “તમારી ઘડીઆળ સોનાની છે કે ?”

મહેં ઉત્તર આપ્યો, “હા.”

ફિરોજ પાછી હથેળી ઉપર નમી પડી. હથેળીની રેખાઓ ઉપર આંગળી ફેરવવા લાગી. થોડા વખત પછી તે બોલી ઉઠી, “સાહેબ ! તમારું નસીબ ધણું ઉમદા છે. તમે જનાનાઓના દિલ્લદાર હોસ્ત છો. તમે દાનેશમંદ, દોલતમંદ તથા દરિયાવ દિલ છો !”

ફિરોજને મુખે આવાં વખાણુ સાંભળવામાં મહેને ગમમત લાગતી હતી. પુછકળ વખાણુથી મહેને ખુશી કરી સારી રકમ બક્ષિસ

તરીકે મેળવવાની તેની ચાલાકી સ્પષ્ટ સમજવામાં આવ્યા છતાં હું તેના મધુર કંઠના મોહથી મુગ્ધ બની જઈ બેઠો બેઠો તેનું મોં જોતો હતો. તેના શરીરનો રંગ ગૌર હોવા છતાં તડકા જેવો તેજસ્વી લાગતો હતો. શરીરનો આંધો ધાટીલો તેમજ કામળ હતો, તેની બન્ને તીરછી આંખો વાંકા ધનુષ્ય જેવી હતી, બન્ને રાતા ઓષ્ઠ પાતળા હોય વચ્ચે વચ્ચે મૃદુ કંપના હતા. દાંત તદ્દન સ્વચ્છ તથા હાડખ ધ હતા. બન્ને હાથ ન્હાના હતા, આંગળીઓ પાતળી પણ લાંબી હતી. એના મથાના ચાળ અમાસના અધકાર જેવા કાળા પણ ચકચકતા હતા. દૂંકમાં એટલુંજ કહું છું કે, ફિરોજનો ચહેરો ધણો ખૂબસુરત હતો. ફિરોજનું સૌન્દર્ય જાણે કે આપનું સૌન્દર્ય હતું. રમણીયતામાં જાણે કે ભયંકરતા ભળેલી હતી. એ અલૌકિક સૌન્દર્યમાં જાણે કે પશુના જેવી હિંસા મળી ગઈ હતી ! એ સૌન્દર્ય જેમ આશ્ચર્યચકિત બની જવાય ? પરંતુ તેને ચાહી તો ન જ શકાય. એ સૌન્દર્યને જૂલી ન શકાય, પણ તેનું રમણ મનને સ્તંભિત તથા ભયભીત બનાવ્યા સિવાય રહે નહિ. એનાં સુંદર નયનની દૃષ્ટિ લાલસામયી હોવા છતાં ભયંકર હતી; એ દૃષ્ટિ કામવ્યાકુળ વાધણીની દૃષ્ટિ જેવી હતી. એવી દૃષ્ટિ મોં કોઈ રમણીની—કોઈ માણસની જોઈ ન હોતી. કેવળ વડોદરાના કમાટીબાગમાં પુરી રાખવામાં આવેલી વાધણોની નજર સાથે ફિરોજની નજર મળતી આવતી હતી. ચિકારી પિલાડો-ઓની નજર પણ એવીજ હોવી જોઈએ એમ હું ધારું છું !

મારો હાથ જો-ં જોતાં ફિરોજ પેલી વાંદરાની ઓપરી હાથમાં લઈ એક પ્રકારનો ન સમજી શકાય એવો વિકટ અવાજ કરવા લાગી તથા એ ઓપરી મારો પગ પાસે પછાડવા લાગી. ભયથી વિહવળા

બની જઈ આખો મીઝી દઈ હું સહજ પાછળ ખસી ગયો. એ સાથેજ
આખા ઝોરડામાં ફિરોજનું અટકાસ્ય માણ ઉઠ્યું. મેં કિંચિત્ સ્વ-
સ્થ થઈ આખો ઉઘાડી જોયું તો ફિરોજ ફરતા લમરડાની માફક
આખા ઝોરડામાં ફરી અપરૂપ છંદથી નાયતાં નાયતાં હસવા લાગી !
તેની આવી બાળકના જેવી રમતથી તથા વિના કારણ
હું બધા પામેલો હોવાથી મને પણ ધણું હસવું આવ્યું. ફિરો-
જના હાસ્યનો જ્વન એકાએક ગાનના સુરમાં ફેરવાઈ ગયો. હું હસવું
ખાળી મુઝ બની જઈ ફિરોજનું ગાન સાંભળવા લાગ્યો. એ ગાનનો
આશય નિર્મલિખિત ગાનને મળતો હતો.

“દિલ લે ગયા હમારા દિલદાર હંસતે હંસતે,
કયા કામ કર ગયા હય વોહ યાર હંસતે હંસતે;
યારો જરા ચલો તુમ લાવ ઉસે મના કર,
વોહ હો ગયા હય હમસે બેગર હંસતે હંસતે;
મલસિસમે આશકોંકે અલસમે તેરે દેખું,
આપસમે ચલ રહી હય તલવાર હંસતે હંસતે;
યારો ન સેહેલ સમજો તુમ હાલ નાતવાંકા,
અયસાન હો મરે યેહ ખીમાર હંસતે હંસતે;
ગર શોકીદીદ હય તો પોહચેગે ઉસકે દર તક,
દેખેગે હમ મુસાફિર દીદાર હંસતે હંસતે”

ફિરોજ ગાનની છેલ્લી કડી પલટાવીને ખાતી હતી એવામાં
એક મોટા અવાજ સાથે એ ઝોરડાનાં બારણાં ખુલ્લી ગયાં તથા
મહારી ઘણી અજાયબી વચ્ચે એક પહેલવાન જેવા કાબુલીએ
અત્યંત કોઈ દર્શાવતાં ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યો. એ કાબુલીએ તેની

પાધડીનો છેડો બળામાંથી મોં આગળ લાવી રાખેલો હોવાથી તેના મુખ નીચેનો ભાગ જોઈ શકતો નહોતો. કેવળ સળગતા અંધારો જેવી એ આંખો તથા તલ્વારની ધાર જેવા નાકનો ઘોડો ભાગ દેખાતો હતો. એ કાચુલીએ ઓરડામાં આવવાના સાથેજ ફિરોળને કાંઈ કહ્યું. એ લાપા હું સમજી શક્યો નહિ; છતાં હાવભાવ ઉપરથી બંને વચ્ચે કાંઈ અંધડાની વાત થઈ હોય એમ મને લાગ્યું. પકાણુનો મિળજ ધણો કડક, લાપા કર્કશ તથા હાવભાવ ખુની જેવા જણાયા. એ માણસે એકાએક આવી ફિરોળનો ધણો તિરસ્કાર કર્યો; છતાં ફિરોળ સહજ પણ નવાઈ પામ્યા સિવાય કે કોઈ દર્શાવ્યા સિવાય પ્રથમની માફક સ્વચ્છંદ અતિથી નાચવા કુદવા લાગી. પેલા કાચુલીનું મોં અંધ થયું નહિ. તે ફિરોળને પુછળ વઢવા લાગ્યો. મારે લીધેજ તે ફિરોળને વઢતો હતો એ પણ હું સ્પષ્ટ સમજી શક્યો. મારું હૃદય જોરથી કંપવા લાગ્યું. એ અસમસ્ત તુંદ મિળજી કાચુલી, હું ફિરોળ જેવી અનળથી સુંદરીનાં ધરમાં આવેલો હોવાથી શું તું શું કરી નાખશે એમ મને લાગ્યું! પુછવામાં આવતાં એ સ્થળે આવવાનું શું કારણ દર્શાવવું તે પણ હું નક્કી કરી શક્યો નહિ. આ આફતોથી ભરેલા વિદેશમાં આત્મરક્ષણ કરવાના હથિયાર તરીકે મારી પાસે કેવળ એક લાકડી હતી. હું એ લાકડી પેલા કાચુલીના માથામાં ફટકાવી અંધકારમાં જીમંતર થઈ જવાની તક સોંધતો હતો. કાચુલી ફિરોળને જોરથી ધકકો મારી દૂર હડસેલી મારી સ્થામો આવી એકાએક અચકી એક ડગલું પાછળ હઠી ખેલી ઉઠ્યો, “એહ! સાહેબ! આપ છો કે!”

આ વખતે એની પાધડીનો છેડો મોં નીચેથી ખસી જવાથી હું

એને ઝોળખી શક્યો; એ કાણુથી લૂંઠારાઓનો સરદાર મીરખાન હતો ! એ એને ફાંસીને લાકડે ચઢતો બચાવ્યો હતો એ માટે હવે મને ધણો આશ્વાસ થયો ! જે એ ફાંસીને લાકડે ચઢી ચુક્યો હોત તો આજે આવા કવખતે આવી રહતો ભંગ કરત નહિ તથા મારું હૃદય ભયથી કંપી ઉઠત નહિ.

મીરખાનના સંભાષણના પ્રત્યુત્તરમાં વિરક્તિ તથા ભયને બનના પ્રમાણમાં હુપાવી એ કહ્યું, “ દિલાવર દોસ્ત ! આપજ છો કે ! આપે કવખતે આવી ચઢી રંગમાં ભંગ કર્યો છે. આ બેહસ્તની દૂર મારું લાગ્ય જોઈ મારા ઉમદા લાગ્યનો મને વિશેષ પરિચય કરાવવા તેના મધુર કંઠનું સુંદર ગાન સંભળાવતી હતી.”

મીરખાને ઓછ ઉપર દાંત દબાવી ફિરોજ તરફ તીક્ષ્ણ બાણ્ય જેવી નજર ફેંકી કહ્યું, “ આ વખતે હું એ સયનાનીની રમતનો અંત લાવીશ ! ”

હજી સુધી ફિરોજ પુવ્વારામાંથી ઉડતી જળધારાઓની માફક પોતાના મુખમાંથી કાંઈ બોલ્યા કરતી હતી. તથા ધીમે ધીમે તે વિશેષ ચંચળ તેમજ ઉત્તેજિત બની જતી હતી. તેની આંખોમાં વિજળી ફરકતી હતી, તેનું મોં લાલચોળ બની ગયું હતું, વચ્ચે વચ્ચે લઢવા બાંહેધા ફૂતરાની માફક તે દાંત કચકચાવતી હતી. તથા બન્ને હાથ મુઠીઓ વાળી રહ્યા ધરી હલાવતી હતી. તેના હાથ લાવ જોતાં તે મીરખાનને કોઈ કામ કરવાનું કહેતી હોય તથા મીરખાન એ કામ કરવા આનાકાની કરતો હોય એમ મને લાગ્યું. ફિરોજ મીરખાન તરફ જોઈ પોતાનું ગળું કાપતી હોય એવો અભિનય કરવા લાગી. એ જોઈ મીરખાનને મારો સિરમ્પ્રેદ

કરવાનું કહે છે એમ હું સાહ સમજી શક્યો.

મીરખાને તીવ્ર ક્રોધસરે દિરોળને કાંધ કહ્યું. પછી તે મારો હાથ પકડી અને એ મકાનની બહાર ખેંચી ગયો. સુપકી-દીથી તે થોડે સુધી મારી સાથે આવ્યો અને પછી એકાએક હાથ છોડી દઈ પાછો ફરી અડપથી અધકારમાં ગૂમ થઈ ગયો.

હું બરાબર ઉલ્લુ ખની મારી સરાઈમાં પાછો ફર્યો. કોષ તથા વિરકિતથી મહારો મિળજ જમડી ગયો હતો. દિરોળ તથા મીરખાનના ન સમજી શકાય એવા વર્તન ઉપર મને જેટલો કોષ ન હોતો ઉપજ્યો તેથી વિશેષ મારી મૂર્ખતા ઉપર ઉપજ્યો હતો. પછી જ્યારે કપડાં બદલતી વખતે સોનાની સાંકળી સાથે સોનાનું ઘડીઆળ ગૂમ થયેલું જણાયું ત્યારે તો એ કોષ ધણો વધી ગયો !

અનેક કારણોને લીધે કાલુલની પોલિસ પાસે મેં ચોરી થયાની ફરિયાદ નોંધાવી નહિ. ફરિયાદ નોંધાવવી એ મારી મૂર્ખતાની જાહિરાત કરવા જેવું હતું. જે કાંઈ બન્યું હતું એ ઉપરથી હું સઘળા કાલુલી કામ ઉપર ખીજ્યો હતો. ખીજ આવ દિવસ સુધી ત્યાં રહેવું પડેલું હોવા છતાં કંટાળાને લીધે સરાઈ છોડી હું બિલકુલ બહાર નીકળ્યો ન હતો.

ઝાકાથી હું જમરુદ જઈ પહોંચ્યો એટલે જાણે કે મારા શરીરમાં જીવ આપ્યો. પેશાવર ગયો એટલે મારા મિત્ર રામદાસ તથા ખીજ પ્રોફેસરોએ મારો ધણો સત્કાર કર્યો. એ સત્કારમાં આનંદનું અતિશય પ્રમાણ જોઈ મને આશ્ચર્ય લાગ્યું. રામદાસે કહ્યું, “વાહ દોસ્ત ! તમને જોઈ હું કેટલો બધો ખુશ થયો છું એ કેવળ ઈશ્વર જાણે છે. ખરું પૂછો તો અમે તમારી

આશા છોડી દીધી હતી. લૂંટારાઓ તમારી ઘડીઆળ પડાવી લઇ તમને જીવતા રાખે એ અમને અશક્ય લાગતું હતું.”

મેં આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું, “મારી ઘડીઆળ ચોરાયાની ખબર તમે કેવી રીતે જાણી શક્યા ?”

રામદાસે હસીને કહ્યું, “તમારા આવતાં તમારી ઘડીઆળ અહીં આવી પહોંચી છે. જે લૂંટારાઓ તમારી ઘડીઆળ ચોરી હતી તે હમણાં જેલમાં છે ! એ એવો નિષ્ઠુર લૂંટારો છે કે, એક પૈસા માટે ખૂન કરવામાં પાછો હઠે નહિ. એ લૂંટારા પાસેથી તમારી ઘડીઆળ મળી આવવાથી અમે એમ વિચાર્યું હતું કે, તેણે તમને મારી નાંખી ઘડીઆળ લઇ લીધી હશે. તમને તમારી ઘડીઆળ પાછી મળશે; તમારે એક વખત થાણામાં જઈ ઘડીઆળ તમારી છે એવી ખાત્રી આપવી પડશે.”

મેં કહ્યું, “હું એ ઘડીઆળ જીતું કરવા ઇચ્છું છું. પરંતુ એ ખીચારાની સળમાં વધારો થાય એમ ઇચ્છતો નથી.”

ઇસ્લામીઆ કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ સાહેબે હસીને કહ્યું, “જેને માટે માણુદંડની સજા નક્કી થયેલી છે તેને એથી વિશેષ સખ્ત ખીજી કમી સજા થઇ શકે તેમ છે ? એ બદમાશ એવો ખૂની માણુસ છે કે તેના તરફ દયા દર્શાવી શકાય તેમ નથી. મીરખાન બહારવટીઆના માથાનું મૂલ્ય પાંચ હજાર રૂપિયા છે. એ બહારવટીઓ હોવા ઉપરાંત ખૂની પણ છે. તેણે કેટલાં માણુસોનાં ખૂન કર્યાં છે એ ગણી શકાય તેમ નથી. એને ફાંસીની સજા થશે એટલે પૃથ્વી ઉપરથી એક મહાપાપ ઓછું થશે. આપ દૂર દેસથી અહીં મેવાસે આવ્યા છો; આપે એક નામગદા બહારવટીઆને

જોવાની આવી તક છોડી દેવી જોઈએ નહિ.”

બીચારો મીરખાન કેટ પક્કાયો છે જાણી મારું મન દુઃખિત થયું. મેં તેને મળવાની વાત કમૂલ કરી. બીજે દિવસે હું પ્રિન્સિપાલ સાહેબની સિફારશ લઈ બહારવટીઆ મીરખાનને મળવા ગયો—ખાસ સિફારશ સિવાય કોઈ પણ માણસ મીરખાનને મળી શકતું નહિ.

હું જ્યારે મીરખાનની નજીક ગયો ત્યારે તે ખાલું લમ્પ ઉઠ્યો હતો. મેં તેને સન્નામ કરી થોડી ચીટો બેટ આપી. મીરખાને પણ ઉદ્વિગ્ન મુખે મને સન્નામ કરી. મેં આપેલી ચીટોમાંથી છ ચીરુટ રાખી બીજી મને પાછી આપતાં કહ્યું, “સાહેબ ! હવે આ જીંદગી કેવળ ત્રણ દિવસ ટકવાની હોવાથી છ ચીરુટ મારે માટે પૂરતી છે.”

મેં કહ્યું, “પૈસા ખરચીને અગર તો લલામણ કરીને હું આપના અવશિષ્ટ જીવનની કોઈ હરકત દૂર કરી શક્યો હોત તો સુખી થાત.”

પ્રથમ તો મીરખાને વિષયજ્ઞ મહાન મુખે હાસ્ય કયું. પછી તેણે કહ્યું, “કોઈ મુદત્તા પાસે મારા આત્માના કલ્યાણ માટે પ્રાર્થના કરાવવાની વ્યવસ્થા કરસો તો હું ઉપકૃત થઈશ.”

પછી સહજ બહીતાં બહીતાં તેણે કહ્યું, “બીજા એક જીવ માટે ખુદાની દુવા મંગાવવાની જોઈતી કરસો કે? એ માણસે આપને અપકાર કરેલો હોવાથી બહીતાં બહીતાં મારે એની વાત આપને કહેવી પડી છે. એ એક સ્ત્રી હતી છે.”

મેં કહ્યું, “હું જરૂર જાને જીવની સહાયતા માટે ઈશ્વરની

પ્રાર્થના કરાવીશ છતાં ક્યાં સીએ મારો સો અપકાર કર્યો છે એ હું જાણતો નથી.”

પરમ પરિતૃપ્ત સહિત મારો જમણો હાથ પોતાના બન્ને હાથમાં રાખી મીરખાને કહ્યું, “આપના મારા ઉપરના આવા મહાન ઉપકારનો બદલો ખુદ આપને અવશ્ય આપશે. આપની દયા જોઈ મારી હિંમત ધીમે ધીમે વધતી જાય છે. હું એક બીજી પ્રાર્થના આપને કરું કે ?”

મેં કહ્યું, “સહજ થઈ જાય રાખ્યા સિવાય જે કહેવું હોય તે કહો.”

મીરખાને કહેવા લાગ્યો, “દેશમાં પાછા જતાં પૂર્વે આપ મારું એક કામ કરશો કે ? આપ તો દેશવિદેશની મુશ્કેલીએ તીકલ્યા છો; આપ એક નવીન પ્રદેશ જોઈ સ્વદેશ તરફ જઈ શકશો ?”

મેં કહ્યું, “કહો જોઈએ કે, હું ક્યાં જાઉં ?”

મીરખાને કહ્યું, “ડેરાગાજીખાં-એ ઘણું જીવસરત શહેર છે.”

“જરૂર જઈશ.”

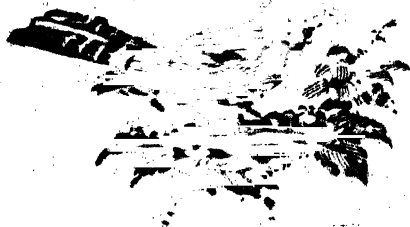
મીરખાને ગળામાંથી ચાંદીનો એક મોડલ કાઢી તેને કાગળમાં વીંટી મારા હાથમાં આપી મોડલ સમક્ષ સુધાવી દીધારણ કરી ઉછાળા મારતા હૃદયના આશ્રયને દર્શાવવાનો તે પ્રયત્ન કરતો હોય એમ મને લાગ્યું. પછી અત્યંત દયાજનક કંઈ તેણે કહ્યું, “ડેરા-ગાજીખાંના ઇમોનદાર મહોલ્લામાં એક ઘણી પુણ્યશીલા મહિલા

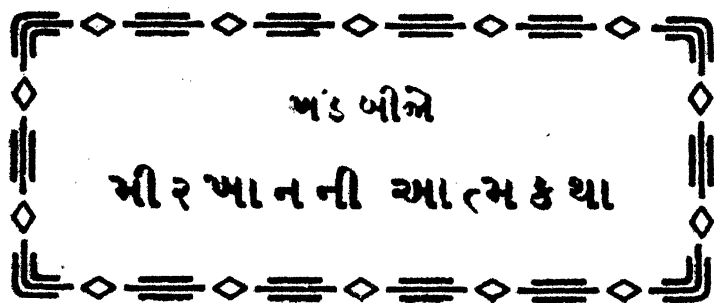
રહે છે. તેનું નામ તથા ઠેકાણું આ કાગળમાં લખેલું છે. આપ આ મેડલ એને કૃપા કરી પહોંચાડી દેજો. જો તે મારી વાત પૂછે તો કહેજો કે, મારી જીંદગીનો અંત આવ્યો છે; પરંતુ કેવી રીતે મારું મૃત્યુ થયું છે એ વાત આપ એને કહેશો નહિ.”

મેં તેનું કામ કરવાની હા પાડી પૂછ્યું, “આપ કેવી રીતે કેદ પકડાયા ?”

મીરખાને રૂંધાઈ ગયેલા અવાજે કહ્યું, “આજે હું વિશેષ ખોલી શકું તેમ નથી. કાલે જો આપ મહેરખાની કરી કદમદારી કરશો તો સઘળી હકીકત હું આપને કહીશ.”

મીરખાનના દુઃખે દુઃખિત થઈ તેની હકીકત સાંભળવાની આતુરતા સહિત હું પાછો ફર્યો. રામદાસને જાણે ગયા પછી માદળીઆને વીટલો પેલો કાગળ મેં ખોલી જોયો. મીરખાન પંજાબની સરહદને છેડે આવેલી મિલિટરી પોલિસનો સુબેદાર હતો. વજીરીસ્તાનના યુદ્ધમાં ખતાવેલી બહાદુરીના ઇનામમાં તેને આ ચાંદ મળ્યો હતો. એ ચાંદ તેણે પોતાની માતાને પહોંચાડવા માટે મને આપ્યો હતો.

અંડ પીઝે

મીરજાનની આત્મકથા

મકરણ ૧ છું.

“સાહેબ! હું કેવળ દિશનને લીધેજ કેદ પકડાયો છું. દિશનને આપ પણ ઓળખો છો. દિશન માટે હું કેવી રીતે કેદ પકડાયો છું એ સમજાવવા જતાં મારે મારી સખળી જીવનકથા આપને કહેવી જોઈએ.

હું બલુચી છું. ડેરાગાજીમાં માઈ જન્મસ્થાન છે. માઈ નામ મીરમહમદખાન છે. મારા પિતા બલુચી સરદાર હતા તથા મારી માતા પણ સરદારનીજ કન્યા હતી. આમ હોવાથી ખાન ઉપાધિ ઉપર જન્મથીજ મારો અધિકાર છે. ઇંગ્લેન્ડે જ્યારે બલુચીસ્તાનનો થોડો ભાગ કબ્જે કર્યો ત્યારે મારા વાલિદે સર્વસ્વ ગુમાવી માતા સાથે ડેરાગાજીમાં આવી સૌદાગરી કરવા માંડી. એ સ્થળેજ મારો જન્મ થયો. ૩ દેસામાં થોડા દિવસ હું બચ્ચુવા મયો હતો; છતાં બચ્ચુવા કરતાં શરીરની તાકાત વધારવામાં તથા પ્રદેહવાની કરવામાં મને વિશેષ આનંદ થતો હતો. કાળક્રમે એ આનંદજ મારા વિનાશનું કારણ થઈ પડ્યો. હું બરકરમાં દાખલ થઈ સિપાહી બન્યો. ઘોડેસ્વાર થવાની ચાલાકીને લીધે વિના વિલંબે હું સિપાહીમાંથી સવાર થયો. એ વખતે વજીરીસ્તાનમાં લડાઈ ચાલુ થવાથી અમારું બરકર એ તરફ રવાના થયું. એ જંગમાં મરદાનગી તથા દિલાવરી બતાવી હું સુખેદાર બન્યો તથા એ વખતે સગદર ઉપર વારંવાર તફાન થતાં હોવાથી મિલિટરી પોલિસમાં મારી બદલી થઈ.

મોડા દિવસ સુધી કાર્યોટના સરકારી કારખાનાના પહેરેમીનું કામ મેં કર્યું હતું. ખીજા માણસો અવકાશને વખતે પતાં અગર ચોપાટ રમતા ત્યારે હું ખીતવના તાર ગુથી સાંકળી બનાવતો હતો. પહેલા ઉપરથી છૂટો થયા પછી એક દિવસે હું સાંકળી બનાવતો હતો એવામાં પતાં રમવા બેઠેલા માણસો પતાં ફેંકી ખડા થઈ જઈ આપસઆપસમાં કહેવા લાગ્યા, “કારખાનાનો ધંટ વાગ્યો છે. હવે સધળી સ્ત્રીઓ કારખાનામાં આવશે !”

એ કારખાનામાં બસો-ત્રણસો સ્ત્રીઓ મજૂરી કરતી હતી. તેઓ માલિયા બનાવવાનું સધળું કામકાજ કરતી હતી. એ સ્ત્રીઓ જે સ્થળે કામ કરતી હતી ત્યાં કોઈ પણ પુરુષને જવાની રજા નહોતી; કેમકે ગરમીની મોસમમાં એ સ્ત્રીઓ સરીરનાં કપડાં કાઢી નાખી નવન સ્થિતિમાં કામકાજ કરતી હતી. એ સધળી સ્ત્રીઓ જ્યારે કારખાનામાં આવતી તથા મજૂરી કરી કારખાનામાંથી બહાર નીકળતી ત્યારે તેમને જોવા માટે દરવાજા આગળ પુરુષોનું મોટું ટોળું હમેશાં એકઠું થઈ જતું હતું. જુદીથી માંડી બાળિકા અર્થાત્ દરેક ઉમ્મરની સ્ત્રીઓ કારખાનામાં કામ કરતી હતી. કોઈ કોઈ યુવતી જુરખામાં મોં છુપાવતી નહિ તથા ઓઢણીમાં માથું સુદ્ધાં ઢાંકતી નહિ. એવી યુવતીઓ હમેશાં શિકારની શોધમાં રહેતી હતી !

જ્યારે પુરુષોનું પ્રચંડ ટોળું મજૂર સ્ત્રીઓને કારખાનામાં જતી જોતું હતું ત્યારે હું રસ્તાની બાજુએ એક બેંચ ઉપર બેસી એક ચિત્તે માફ કામ કર્યા કરતો હતો. એ વખતે મારી

ઉજળતી ઉમ્મર હતી; માતો ખોળો ઊડી વિદેશમાં મારું મન
હાહાકાર કરતું હતું; તે ઉપરાંત બહુથી સુંદરીજન્મતમાં સર્વ-
શ્રેષ્ઠ હોવાની મારી દૃઢ માન્યતા થયેલી હતી. આ દેશની સુંદરીઓ
પુરૂષો જેવી હતી ! તેમના નિષ્કુર વર્તનથી હું તેમના તરફ
બંધનિત નજરથી જોતો હતો. હું સાંકળી ગુંથતો હતો એવામાં
કાંઈનો સિતાર જેવો કામળ ખ્વનિ મારા સાંભળવામાં આવ્યો કે,
“ જો-જો, કેવો શાણો ઊકરો છે ! ”

મેં મોં ઉઘું કરી જે તરફથી આવજ સંભળાઈ હતો તે
તરફ જોયું. એ દર્શન હું કદાપિ બૂલી શક્યો નથી. એ દિવસે
જીમ્માવાર હતો; એ દિવસે મેં દિરોજને પ્રથમ જોઈ હતી.
થોડા દિવસ પૂર્વે આપે પણ એને જોઈ છે.

દિરોજને અંગ ઉપર પિરોજી રંગનું પહેરણ પહેર્યું હતું,
પગથી કમર સુધી પિરોજી રંગનો પામળમો પહેર્યો હતો તથા
પિરોજી રંગનું ઓઢણું માથા ઉપર રાખ્યું હતું. એનું અડધું
માથું ખુલ્લું હતું. તેના ઓઢણાના આવરણને ભેદી રેશમની કાળી
દોરીથી ગુથેલી તથા નિતંબ સુધી ઝુલતી તેની વેણી દેખાતી
હતી. એ વેણીમાં સુવાસિત ગુલાબ પુષ્પ ગુંથી લીધાં હતાં. તેની
દંતપકિત દાડિમ કલિકાઓ જેવી મને જણાઈ. બન્ને હાથ કમર
ઉપર રાખી ઉગતી જીવાનીની જોશભરી મસ્તીમાં તે મંદગતિથી
ચાલતી હતી. એ ચાલમાં કુરંગનો રંગ, મયૂરનું નૃત્ય તથા સમુદ્ર
તરંગોના ઉઠાળા હતા ! ધણી પુરૂષો એને વાહવાહ આપતા હતા,
એની તારીફ કરતા હતા, તથા દિરોજ પણ કટાક્ષ તથા હાસ્યથી

સહુને મુખ તથા તુષ્ટ કરી ચાલી જતી હતી.

એનો સ્વર સાંભળી તથા રૂપ જોઈ હું સહજ ચમકેલો હોવા છતાં પ્રથમ એ મને મુખ કરી શકી નહોતી. ઉલટું એના હાવભાવ તથા ચાલ ચલણથી મારા મનમાં વિરક્તિ ઉપજી હતી. હું માથું નમાવી પાછો મારું કામ કરવા લાગ્યો.

સ્ત્રી જાતિ તથા ખિલાડીનો સ્વભાવ સરખો હોય છે;— બોલણવાળી તેઓ નજીક આવતી નથી; પરંતુ તેમના તરફ બેદર-કાર રહેવાથી તેઓ ચોરી કરવા આવે છે. હજારો પુરુષોની વાહવાદથી ફિરોજનું દિલ આકર્ષાયું નહિ; મેં તેના તરફ બેદરકારી બતાવેલી હોવાથીજ તેનું દિલ મારા તરફ આકર્ષાયું; તેણે મારી સ્લામે આવી એક પગ આગળ તથા બીજો પગ પાછળ રાખી કમરમાંથી મચકાઇ, જમણો હાથ મારા તરફ લાંબાવી કહ્યું, “તમે તમારી આ સાંકળી મને બેટ આપશો કે ?”

એક વખત વિરક્તિથી તેના તરફ જોઈ પુનઃ દ્રષ્ટિ નમાવી મેં કહ્યું, “હું મારી તલ્વાર બેરવવા માટે આ સાંકળી બનાવું છું.”

ફિરોજએ ખડખડાટ હસી પડી કહ્યું, “ના-ના, ખોટી વાત છે; તમે તમારા મજાનો હાર મુકો છો.”

એના આવા વિનોદથી સધળાં માણસો ઉચ્ચ સ્વરે હસી પડ્યાં. સર્મ તથા કોષથી હું રાતો પીગો થઇ ગયો; પરંતુ એ સ્ત્રી જાત હોવાથી હું એને કાંઈ કહી શક્યો નહિ. ચુપકાદીથી નીચું જોઈ રહી મારો કોષ હું મારા મનમાંજ સમાવવા લાગ્યો.

ફિરોજએ કહ્યું, “અય દિલ્લુરેખ ! તમે મારે માટે એક

માળા ચુંથી આપસો કે ? ”

આમ કહી વેણીમાંનું એક ફલ બહાર કાઢી ફિરોગ્નએ મારા કપાળમાં માર્યું; મને એમ લાગ્યું કે, જાણે હું એક બંદુકની ગોળાથી ઘાયલ થયો. એ ફલ કપાળમાં વાગી મારા ખોળામાં પડ્યું. એ ફલ લઈ શું કરવું તથા તેને ક્યાં છુપાવવું એ સંમંધીનો કાંઈ નિર્ણય હું કરી શક્યો નહિ. હું લાકડાના પુનળાની માફક સ્થિર લાવથી ખેસી રહ્યો. ફિરોગ્ન કારખાનામાં ચાલી ગઈ. બધા માણસોની નજર તેના તરફ ખેંચાયેલી હતી. મેં સહુની નજર ખીજી તરફ જોઈ ઝડપથી ખોળામાંનું ફલ ઉંચકી લઈ હૃદયની પાસે છુપાવી દીધું—એમ કરવામાં થયેલું અપમાન હાંકી દેવાનો મારો હેતુ હતો. એ ફલના આઘાતથી મારું કપાળ તો લાંબું હતું; પરંતુ તેને પાછું હૃદય પાસે છુપાવી મેં જાણી જોઈ મારા હૃદયને દુઃખ દેવાની શુરૂઆત કરી.

મેં ત્રણ કલાક વીતી જવા છતાં અપમાનની જવાબા શાન્ત થઈ નહોતી; મારું સમસ્ત મન તન્મય થઈ ગયું હતું. એવામાં કારખાનાના એક ચોકીદારે હાંફતાં હાંફતાં બ્યાકુળ લાવથી થાણામાં આવી એવી ખચર આપી કે, કારખાનામાં એક સ્ત્રીનું ખૂન થયું છે; ખૂનીને કોઈ ગિરફતાર કરી શકતું નથી. પોલીસની તાત્કાલિક મદદની જરૂર છે. મેં સિપાહીને સાથે લઈ કારખાનામાં જઈ પૂરતી તપાસ અને જરૂરી બંદોબસ્ત કરવાનો મારા ઉપરી સાહેબે મને હુકમ કર્યો. હું મેં સિપાહીઓ સાથે લઈ કારખાનામાં ગયો. ત્યાં જતાં બપોરે કોલાહલથી મારા કાન બહેર મારી ગયા. બસો

ત્રણસો સ્ત્રીઓ એકઠી થઈ જઈ વ્યાકુળ બાવથી ખૂબે પાડતી હતી, કેટલીક સ્ત્રીઓ રડતી હતી, વિવિધ પ્રકારના અંગવિક્ષેપ કરતી હતી, દોડાદોડ કરતી હતી. એ સ્ત્રીઓના ટાળાને બેઠી આગળ જવાનું કામ કઠિન હતું. વળી એ વખતે યુવ સ્ત્રીઓના ઉપદેશ આપવો તથા હતો—એ સ્થળે વજ્રપાત થયો હોત તો પણ કદાચ કોઈ સાંભળી શકત નહિ; અવિરામ પ્રેલાહવામાં લીપાણ વજ્રખનિ પણ કૂળી જત. મહા મુશ્કિતે ભીડમાંથી આગળ જઈ જોયું તો એક સ્ત્રી લોહીલુહાણ હાલતમાં જમીન ઉપર આગેડતી હતી તથા એ ધાયલ સ્ત્રીની રહામે વિક્રાળ સિંહણ જેવું રૂપ ધારણ કરી દૃઢ ભાવથી ફિરોજ ઉભી રહી હતી. પાંચ ૭ સ્ત્રીઓએ ફિરોજને બંને બાજુએથી પકડી રાખી હતી. ધાયલ થયેલી સ્ત્રી દુઃખ તથા ભયથી કારમી ચીસો પાડતી હતી, ગાળો દેતી હતી. તથા જમીન ઉપર જોયાં ખાતી હતી. તેનું મૃત્યુ નજીક જોઈ એક મુદ્દાં તેના આત્માના કલ્યાણ માટે ખુદાની બંદગી કરતા હતા. ફિરોજ ઓળ સાથે દાંત પીસી, ભવાં ચઢાવી, આંખોમાંથી અંગારા વર્ષાવી સહુના તરફ જોઈ રહી હતી.

એ પુછ્યું, “ શું થયું છે ? ”

ત્રણસો સ્ત્રીઓએ એક સાથે જે ઉત્તર આપ્યો, તેનો સારાંશ એવો હતો કે, ધાયલ થયેલી સ્ત્રીએ પોતે એકઠી કરેલી રકમનો ગર્વ દર્શાવી એમ કહ્યું હતું કે, પેતાની પાસે જમા થયેલી રકમમાંથી તે એક ઉમદા ઘોડો ખરીદી શકે તેમ છે. એ કથનના ઉત્તરમાં વાચાળ ફિરોજએ કહ્યું હતું, “ ભલે, બહુ થયું. તારામાં

એક નજીવો દાંતીઓ ખરીદવાની શક્તિ નથી; છતાં ઘોડો ખરીદવાની ડંકાસ થું જોઈને મારે છે? ” પેલી બાયથ થયેલી સ્ત્રીએ ઘોડા દિવસ પૂર્વે ગાલિયો ચુંથવાનો એક દાંતીઓ ચોર્યો હતો; તેથી દિરોજના કદાવથી ઉત્તેજિત બની જઈ તેણે કહ્યું, “દાંતીઓ સંબંધી હું કાંઈ બાંધુતી નથી. હું ત્હારા જેવી કુલદા અમર તો સમતાનની છોકરી નથી.” પોતાના આપના નામની ગાળ સાંભળી દિરોજને ધણો ક્રોધ ઉપજ્યો. તે સિંહણની માફક મર્જના કરી ખોલી ઉઠી, ‘મારા આપતું શયતાન કહી અપમાન કરનારની હું હમણાં જ બરાબર ખબર લઈ નાખું છું.’ આમ કહી કમરપટ્ટામાં ખોસી રાખેલો છરો બહાર ખેંચી કાઢી તેણે પેલી સ્ત્રીતા ગાલને છેદી નાખ્યો. દિરોજને ગુન્હો ખુલ્લો હતો. તે પોતાના અપરાધનો અસ્વીકાર કરી ચડી નહિ.

દિરોજના ખભા ઉપર હાથ રાખી નમ્ર સ્વરે મેં કહ્યું, “સુંદરિ ! તારે મારી સાથે આવવું પડશે.”

દિરોજને અંગળ દૃષ્ટિથી મારા તરફ જોઈ કહ્યું, “દિલ-મરપ દિલદાર ! તમે મને નિમંત્રણ આપવા આવ્યા છોડ ! ચાલો, હું ધણી ખુશીથી તમારી સાથે આવવા તૈયાર છું. માફ ઓઢણ ક્યાં જતું રહ્યું ? ”

ઓઢણ શોધી કાઢી તેણે એવી રીતે ધુમટા નાખ્યો કે કેવળ તેની બે બાજુની આંખો સિવાય સમગ્ર મ્હોં દંકાઈ ગયું. પણ તે મારી તથા બીજા સિપાહીઓની દેખરેખ વચ્ચે તદ્દન સરળ સ્વભાવના માનવમાં આવેલા આશુની માફક માલવા લાગી.

મકરણ રે ભું.

અમે થાણામાં જઈ પહોંચ્યાં એટલે દિલ્લદાર સાહેબે સઘળી દકીકન સાંભળી બધાં ફિરોજને છ મહિના સુધી કેદમાં રાખવો તે હુકમ કર્યો. મિલિટરી પોલિસનો ઇન્સાફ આવી રીતે કાલુ માન માંજ થઈ ગયો. પાછો ફિરોજને કેદખાનામાં લઈ જવાનો બાર મારા ઉપર આવી પડ્યો. મેં સિપાઈ વચ્ચે તેને રાખી હું પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

થાણા તથા કેદખાના વચ્ચે થ્રણું અંતર હતું. અમે ચાર જણાં ચુપકીદીથી રસ્તો કાપતાં દતાં. અમે જ્યારે જિલેરખી (જલેખી) ગલીમાં જઈ પહોંચ્યાં ત્યારે ફિરોજએ પોતાની બદ-માથી શરૂ કરી. આરાંખવળાં ઘણાં ચક્રર ખાયા પછી એ ગલો પસાર કરી શકાય તેમ હોવાથીજ તેનું નામ જલેરખી ગલી પડ્યું છે. ફિરોજએ ધુમટો કાઢી નાખી પોતાનું સુંદર મોં મારા તરફ ફેરવી મુઠ્ઠુ મધુર સ્વરે કહ્યું, “દિલ્લદાર યર! મને તમે ક્યાં લઈ જાઓ છો?”

ફિરોજનું રૂપ જોઈ હું અંગત ગયો હતો. મેં ધણજ નત્ર સ્વરે કહ્યું, “સુંદરિ! હું તને કેદખાનામાં લઈ જાઉં છું.”

ફિરોજએ કહ્યું, “દર્શન થતાંની સાથેજ તમે મને કેદ કરી લીધો છો! મને કેદ કરી તમે તમારી દેખરેખમાં રાખો. ખીજા કામની દેખરેખમાં રહેવાની મારી મરજી નથી. તમે ખૂબચરત

નવજવાન છો. કદરહાન દોસ્ત! મારા ઉપર મેહેરખાની કરી અને તારી જવા દો. હું તમને એવો એક જાદુઈ મંત્ર શીખવાડી દઈશ કે જેથી તમે હરેક હસીના સુંદરીના જીવનમાં ધર કરી બેસશો. જે રમણીની તમે ઇચ્છા કરશો તે તમારા પ્રેમમાં દિવાની બની જશે.”

હું મનમાંને મનમાં ઘણો ખુશી થયો. છતાં બની શકે એટલી ગંભીરતા ધારણ કરી મેં કહ્યું, “આ જેમ કહે તેમ બકવાનો વખત નથી. તારે કેદખાનામાં આવવું પડશે. તને ત્યાં પહોંચાડવાનો હુકમ મને મળેલો છે. કોઈ પણ પ્રકારે મારાથી એ હુકમ તોડી શકાય તેમ નથી.”

અત્યાર સૂધી અમે પુસ્તુ લાખામાં વાત કરતાં હતાં. પુસ્તુ લાખામાં હું વિશેષ પ્રવીણ નહોતો. મારી વાતચિતના ઉચ્ચાર ઉપરથી હું વિદેશી છું એમ સમજી જઈ ફિરોજખાને વિશુધ્ધ બલુચી લાખામાં કહ્યું, “હે દોસ્ત! આપણે બન્ને એકજ દેશનાં વતની છીએ. તમે બલુચી છો; હું પણ બલુચી છું.”

હું સ્વદેશની વાત તથા વાણિ સાંભળી મુગ્ધ બની ગયો. મારી રિચિત સમજી જઈ ઉત્સાહિત બની ફિરોજ કહેવા લાગી, “દેશમાં મારી મા દયાત છે; કર્મ સંયોગે હું આ દેશમાં આવી ચઢી છું થોડી રકમ એકઠી કર્યા પછી સ્વદેશમાં જવાના સંકલ્પથી કારખાનામાં હું કામકાજ કરતી હતી; છતાં એકાએક આ આજ્ઞા આવી પડી. દોસ્ત! તમેજ વિચાર કરી જુઓ કે, કોઈ વિદેશી સંઘનાં બલુચી નરનારીઓને ક્ષયતાન કહે એ આપણાથી

જાન કરી સમય કે જે પેલી જોરે ભારા પિતાનું તથા સખળા
જાન્યોત્તીનું સંપત્તિ કહી અપમાન કરેલું હોવાથી જ્યારે તેને
મારી સક્તિ ખતાવવી પડી.

સહેન ! દિરોળ જુહું બોલી હતી; તે હમેશાં જુહું બોલતી
હતી; આખી છાંદશીમાં તે ફક્ત વખતે સાચું બોલી હતી; કે
કેમ એ સદેહયુક્ત પ્રશ્ન છે. જતાં તે એવી મધુરતાથી જુહું
બોલતી હતી કે તેની વાત ઉપર અવિશ્વાસ આવતો નહોતો. હું
હમેશાં તેની વાતો ઉપર વિશ્વાસ મૂકી છેતરાવા તથા ઠગાવા જતાં
વારંવાર તેની વાત સાચી માનવાની મંજીર શૂંચ કરતો હતો.
મારા કરતાં તેના મનનું જળ વધારે હોયું જોઈએ. મુખના ઉચ્ચા-
રથી તથા આંખના ઇશારાથી વાત કરી દિરોળએ મને મંત્ર
મુગ્ધ બનાવી દીધો. હું જ્ઞાનજ્ઞાન શ્રી ગધેડો બન્યો. બીજી
કાંઈ દિશા તરફ મારું ધ્યાન નહોતું;—તન્મય બની જઈ હું
કેવળ તેના વાક્યાનુનું પાન કરતો હતો. મન તથા પ્રાણથી-
સખળી ઇદ્રિયથી હું તેની વાત તથા રૂપનો ઉપભોગ કરતો હતો.
વારંવાર મારા સ્વદેશની પ્રશંસા કરી તે મારા મનને ગર્વિત
બનાવી દેતી હતી તથા સાથે સાથે એમ પણ કહેતી હતી કે,
આફ્રી લોક મારા સ્વદેશવાસીઓનો, નામદં કહી ઉપહાસ કરે
છે. જે જે આફ્રી જિપાહીઓ મારી સાથે હતા તેમના ઉપર
મને ધણી કંટાળો જૂટ્યો. એ વખતે જો તેઓ કાંઈ બોલના હોત
તો દિરોળની માફક મેં પણ તેમને કટારની ધારનો સ્વાદ ચખાડી
દીધો હોત. મારું મન એ વખતે પણ ઉત્તેજિત બની મધું હતું.

ફિરોજની વાતના નશાથી જાણે કે મારું મન મદમરત બની ગયું હતું. હું નજાબાજની માફક મરજીમાં આવે તે બકવા લાગ્યો, તથા કમચેગે ગમે એવી મૂર્ખતા કરવા તૈયાર થયો.

એકાએક ફિરોજએ મને કહ્યું, “હે સ્વદેસખંધુ! જો હું તમને એકાએક ધકકો મારું અને તમે નીચે પડી જાઓ તો આ બે આફ્રીદી ગંધાઓની વચ્ચેથી હું સહેજાઈથી નાશી છું.”

હું મારી ફરજ જાણી ગયો. મેં કહ્યું, “મનમોહિની માશુક! તું પ્રયત્ન કરી જો. તું નાશી છુટી છુટકારો મેળવે એમાં હું રાજ છું.”

એ વખતે અમે એક વાંકવાળી ગલીમાંથી પસાર થતાં હતાં. ફિરોજએ એકાએક પાછળ ફરી બન્ને હાથથી જોરથી મારી છાતીમાં ધકકો માર્યો. હું જાણી જોઈ જમીન ઉપર ચતોપાટ થઈ પડ્યો. મારા મુખ તરફ જોઈ વિલોલ કટાક્ષ ફેંકી લાજ માત્રમાં ફિરોજ નજીક આવેલી બીજી એક ગલીમાં દોડી ગઈ. શિકારીના પંજામાં સપડાયલી હરિણી લાગ મળનાં જેવી ચંચળતાથી નાશી છુટે તેથી પણ વિશેષ ચંચળતાથી ફિરોજ નાશી છુટી.

તરત ઉડી ઉભો થઈ હું તેની પાછળ દોડ્યો, પરંતુ દોડતાં મેં મારા હાથમાંનો લાલો એ ગલીના મોં આગળ આવેલાં બે મકાનની દિવાલ વચ્ચે જાણી જોઈ અટકાવી દીધો. એમ કરવામાં પેલા બન્ને સિપાહીઓ ઝડપથી ગલીમાં પ્રવેશ કરી ફિરોજને પકડી ન શકે એ મારો હેતુ હતો. લાલો અનાયસે બન્ને દિવાલ

વચ્ચે ભરાઈ ગયો હોય એવો ભાવ દર્શાવી થોડા વખત પછી તે પાછો ખેંચી લઈ હું ફિરોજની પાછળ દોડ્યા હાવ્યો. એ વખતે પણ હું આમળ હતો તથા પેત્રા અને સિપાહીઓ મારી પાછળ દોડતા હતા. જરૂર પડ્યે ફરીથી તેમનો રસ્તો ચેકવાનો મેં વિચાર કરી નાખ્યો હતો. પાંચશેર વજનના હોલમૂટ પહેરી, દોડી દોડીને ફિરોજને પકડવાનું કામ અમારે માટે અશક્ય હતું. જેતજેતામાં ફિરોજ ક્યાં ગુમ થઈ ગઈ એ અમે જાણી શક્યા નહિ. વળી એ વખતે કારખાનું ખંધ થયેલું હોવાથી ઘણી સ્ત્રીઓ જૂદાં જૂદાં ટોળાં બાંધી ઘર તરફ જતી હતી. એ ગિદીમાં ફિરોજ ક્યાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ એ અમે સમજી શક્યા નહિ. કેટલીક સ્ત્રીઓએ અમને ઊંધો માર્ગ બતાવી એક સામાન્ય સ્ત્રી મળતને પકડી શકવાની શકિત પણ અમારામાં નથી એમ કહી અમારો ઉપહાસ કર્યો. વિના કારણુ ભટકવું છોડી કેદખાનાની રસીદ લીધા સિવાય અમે ખાલી હાથે થાણામાં પાછા ફર્યા.

સાનમાંથી બચી જવા માટે મારી સાથેના અને સિપાહીઓએ, મેં ફિરોજ સાથે બહુચી ભાષામાં વાત કરી હતી એમ ઉપરી અધિકારીને કહી દીધું. વળી ફિરોજ જેવી એક કામળાંગી નવયુવતીના ધક્કાથી મારા જેવો પહાડી પહેલવાન પડી જાય એ વાત ઉપર ન્યાયાધીશ વિશ્વસ મૂકી શક્યા નહિ. મહાસ વિરૂધ્ધનો સંદેહ,--સંદેહ નહિ પણ પૂરાનો મજબૂત થઈ પડ્યો સુબેદારના હોદ્દા ઉપરથી મને પાછો સામાન્ય સિપાહી બનાવવામાં આવ્યો તથા કેદીને છેડી જવા દેવાના ગુન્હા બદલ મને એક મહિનાની

કેદની સગ્ન થઇ. લશ્કરની નોકરીમાં જોડાયા પછી એ મને પહેલોજ વખતે સગ્ન થઇ હતી. હું થોડાજ વખતમાં સુખેદાર અગર મેજર થઈશ એવી મારા મનમાં જે આશા હતી તે સગ્ન થયા પછી નિરાશાના રૂપમાં ફેરવાઇ ગઇ.

પ્રકરણ ૩ જી.

જેલની અંદર મારા દિવસ ઘણી ચિંતા તથા શોકમાં પસાર થવા લાગ્યા. મારા હાથ નીચે નોકરી કરતા માણસો હવે મારા ઉપર સત્તા ચલાવશે એવા વિચારથી મને ઘણો અફસોસ થવા લાગ્યો. મારા ચરિત્રમાં કલંકની જે કાળી છાપ લાગી હતી તેને જીંસી નાખી ઉપરી અધિકારીઓની ફરીથી મેહેરબાની મેળવવા માટે મારે ઘણો પરિશ્રમ કરવો પડે તેમ હતો. અગાઉના કરતાં દશગણો પરિશ્રમ અને હોશિયારી બતાવવા છતાં ઉપરી અધિકારીઓનો હું ફરીથી વિશ્વાસ મેળવી શકીશ કે કેમ એ માટે મારા મનમાં સંદેહ હતો. આટલા દિવસ સૂંધી મેં જે સાધુના તથા નિષ્ઠા સહિત મારી ફરજ બજાવી હતી તે સધળી મારી એક દિવસની મૂર્ખાપથી બરબાદ થઇ ગઈ. મેં જાણી જોઈ આવી રીતે મારા સર્વસ્વનો નાશ કર્યો અને તે સાથે સજા પણ મેળવી. મેં શા માટે જાણી જોઈ આટલું બધું તુકસાન વેઠ્યું? શા માટે હું એક તુરંત રમણીના વાક્યામૃતનું પાન કરી સાન લાન ભૂલી ગયો? વળી હમણાં એ રમણી ક્યાં હતી તથા લવિષ્યમાં તેની મુલાકાત થશે કે કેમ એ ચોકકસ નહોતું. એક રમણીના રૂપના મોહથી અંધ બની આવી રીતે બીજા કાઈ પોતાના સર્વસ્વનો નાશ જાણી જોઈ કરે ખરું કે?

ફિરોજને લીધે મારી અધોગતિ તથા દુર્દશા થયેલી હોવાની જાણ ફિરોજ મારી ચિંતાનો વિષય થઇ પડી. રાત દિવસ હું

એ જાદુગરીનાજ વિચાર કરવા લાગ્યો. તેના ન્હાના ન્હાના ખન્ને પથ મારી આગળ જાણે કે નિરંતર નૃત્ય કરવા લાગ્યા. કેદખાનાની કાટડીમાં એસી મોટા લોખંડી સળીઆવાળી જાળીમાંથી સતૃષ્ણ દષ્ટિથી હું દુનિયા તરફ જોઈ રહેતો હતો, અનેક રમણીઓની રમણીય હિલચાલનું દર્શન કરતો હતો; પરંતુ એમાંની એકય રમણી અને એ જાદુગરી ફિરોજના જેવી લાગતી નહોતી. ધરણી જાણે કે તેને ધારણ કરીને વસુમતી થઈ હોઈ—વસુંધરા થઈ હોય એમ મને લાગતું હતું ! પ્રથમ વિનોદ પ્રસંગે જે પુષ્પ તેણે મારા તરફ ફેંક્યું હતું તે હું વારંવાર હૃદય સાથે ચાંપતો હતો. એ પુષ્પ સુકાઈ જવા આવ્યું હતું, તેનો રંગ મલિન થઈ ગયો હતો; છતાં તેની પાછળ સ્મૃતિ ઘેરાઈ રહી હતી. કાંઈ પણ રીતે હું પુષ્પની માયા છોડી શકતો નહોતો. મેં એમ સાંભળ્યું છે કે, દુનિયામાં ડાકણનું અસ્તિત્વ છે. એ વાત જો ખરી હોય તો ફિરોજ ડાકણોની સરદાર છે !

મારા પ્રથમના વ્યવહારનો તથા જેલમાં આવ્યા પછીના આચરણનો પરિચય મેળવી જેલર સાહેબ મારા તરફ લાગણીની નજર રાખતા હતા. એક દિવસે તેમણે મારી કાટડીમાં આવી એક પાંડિ રોટી ખતાવી કહ્યું, “જીઓ મીરખાન ! તમારે માટે તમારી સ્ત્રીએ આ બેટ મોકલી છે !”

ખરી રીતે જેવા જતાં મારે સ્ત્રીજ નહોતી. કદાચ ખીજ કાંઈ કેદીની સ્ત્રીએ પોતાના ધણી માટે એ બેટ મોકલી હશે; છતાં જૂલ સુધારવી અને ઠીક લાગી નહિ. એ તાજ પાંડિ રોટી

જોઈ મારા મોમાંથી પાણી છુટવા માંડ્યું હતું. જેલર સાહેબને ધન્યવાદ આપી એ રોટી મેં સ્વીકારી લીધી.

મારાથી અળણી સ્ત્રીના પ્રેમોપદારરૂપ એ રોટી ખાવાની શુરુઆત કરતાં મને ઘણું હસવું આવ્યું. મેં રોટી મોંમાં ઘાલી દાંત બેસાડ્યા એટલે દાંત રાથે થાઈ કઠિન વસ્તુનો સ્પર્શ થયો. રોટી બહાર કાઢી તેને લાંગી જોઈ તો તેમાંથી એક ન્હાની વિસા-યતી કાનસ તથા એક સોનામહોર નીકળી. હવેજ મારી એ સ્ત્રી કોણ હતી એ હું સમજી શક્યો. એ રોટી મારે માટેજ મોકલવામાં આવી હતી એ સંખ્યાથી મારા મનમાં સદજ પણ સંદેહ રહ્યો નહિ. એ બેટ જાદુગરી ફિરોજીએ મોકલી હતી એવી મારી ખાત્રી થઈ ગઈ. રોટી શેકતાં પહેલાં કયા મેંદામાં તેણે કાનસ તથા સોનામહોર છુપાવી હું કેદખાનામાંથી છુટો થઈ શકું એવી જોઈ-વણ કરી હતી ! એને છુટી કરી હું કેદી થયો હતો. એ એનાથી સદન થઈ શકતું નહોતું. ફિરોજી સ્વચ્છંદી સુંદની હતી; દુનિયામાં તેને કોઈપણ પ્રકારનું ખંધન નહોતું, આખી દુનિયા એના ઘર સ્વરૂપ હતી તથા આસમાની આકાશ એ ઘરનું છાંયું હતું. એક દિવસની કેદમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે ફિરોજી આખા શહેરમાં આમ ભગાડતાં પાછી પ્લાની કરે તેમ નહોતી. એ ચતુરા રમણીએ તેથીજ જેલર સાહેબને ઠગી અને છુટકારો મેળવવાનાં સધન મોકલી આપ્યાં હતાં. અને મળેલી વિદાયતી કાનસથી જળીના લોખંડના સળીઆ કલાંકેક સૂધી પરિશ્રમ કરતાં કપાઈ જવાનો સંપૂર્ણ સંભવ હતો. ન્હાનપણમાં હું પહાડ પર્વતો ઉપર ભટક્યો

હોનો, વક્ષની ઠાળ પકડી ગિડી ખાઇઓમાં ઉતર્યો હતો તેથી મારે
 માટે એ જાણીમાંથી બહાર નીકળી ગીજી બાળૂએ કૂદી પડવાનું
 કાર્ય કરિત નહોતું. વળી જોડમાંથી નાશી છુટવા પછી પેલી
 સેનામહોરની મદદથી કેદીનો પે.પાક બદલી સરહદ ઓળંગી
 સ્વાધીન થવાનું કાર્ય પણ મારે માટે ઘણું મહેલું હતું. આમ
 છતાં કેદખાનામાંથી નાશી છુટવાની મારી ઇચ્છાજ નહોતી.
 જાણી જોઇ મેં મારી ફરજ બજાવી નહોતી તેથીજ મને સજા
 થઇ હતી. એ સજા ન્યાયની તરફ જોતાં જતાં મારે ભોગવવીજ
 જોઇએ. કેવળ ફિરોજને માટે મેં મારા સૈનિક તરીકેના કર્તવ્યનો
 ભંગ કર્યો હતો. દરે ફરોથી હું મારે પોતાને માટે એ કર્તવ્યનો
 ભંગ કરું એ મને ગંભીર અપરાધ કરવા જેવું લાગ્યું; છતાં
 ફિરોજની મારા તરફની આવી મમતા જોઈ હું મુગ્ધ બની ગયો;
 તેણે મારી સ્ત્રી તરીકે પોતાની ઓળખાણ આપી હતી તેથી હું
 મારા કાનાગૃહવાસની સાર્થકતા થયેલી સન્નવા લાગ્યો. કેદખાનામાં
 પૂરાંતાં જ્યારે બહારની દુનિયા સંબંધો સધળા સંબંધ છિન્ન
 થાય છે ત્યારે બહાર પોતાનું એક આત્મીય સ્વજન પોતાને યાદ
 કરી આંસુ સારે છે, એનો વિચાર આવવ થી પણ કેદીને અપૂર્વ
 આનંદ થાય છે.

કરપનાથી જે વાત વિચારવાથી પણ સુખનો અનુભવ થાય
 છે તેનો વસ્તવિક પરિચય પ્રાપ્ત થતાં મારા આનંદનો પાર
 રહેા નહિ; આમ છતાં ફિરોજએ સેનામહોર મોકલાવેલી હોવાથી
 હું મારા આત્મસંમાન ઉપર આધાત થયેલો સમજવા લાગ્યો.

શું એક સોનામહોરની લાંચ લેવાના યોગથી મેં તેને છુટી કરી હતી ! તે શું પોતાના છુટકારાની કિંમત આપી દઇ મારા ઉપકારમાંથી છટકી જવા ધ્વંષિતી હતી ? આવો વિચાર આવતાં એ સોનામહોર તેને પાછી મોકલવા હું વ્યાકુળ બની ગયો, પરંતુ મારા બેજુદારનો પતો હું કેવી રીતે મેળવી શકું ! ફિરોજનું દેવું ચુકરવાનું કામ કાંઈ સહેલું નહોતું. ફિરોજનું દેવું ધણી સાવધાનતાથી મેં છુપાવી રાખ્યું. કેવળ પેલી કાનસ મેં જુદાર સાહેબને આપી દીધી, અને તેને પરિણામે મારી કેદ માફ થઈ લુચ્ચાઈથી નાશી નહિ જતાં મેં જે સાધુતાનો પરિચય કરાવ્યો તેના પુરસ્કાર તરીકે મને છુટો કરવામાં આવ્યો.

સખ ભોગવવાથી મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત થઈ ગયું એમ હું સમજવા લાગ્યો; પરંતુ ભયંકર અપમાન મારા છુટકારાની સહ જોવા કરતું હતું ! એક વખત અન્યાય કરવામાં આવતાં તેના પરિણામનો સત્વર અંત આવતો નથી. છુટો થયા પછી પાછો જ્યારે કામકાજમાં જોડાયો ત્યારે હું એકિસર નહિ પણ ગુચ્છ સિપાહી હતો—સહુનો તાબેદાર હતો. એ અપમાનનું દુઃખ અનુભવી સિવાય બીજું કાંઈ સમજી શકે એવો સંભવ નથી. ખભા ઉપર બંદુક મૂકી હું જ્યારે પહેરો ભરવા જતો હતો ત્યારે ડુનિયાનાં સઘળાં માણસોની આંખો બંદુકની ગોળી માફક મનેજ ધી નાખતી હોય એમ લાગતું હતું. એ કરતાં કોર્ટ માર્શલ કરી જે મને ગોળાથી વીંધી નાખવામાં આવ્યો હોત તો એ િખ હું ધણી ખુશીથી સહન કરી શકત !

અમારા કર્નલ સાહેબને બંગલે પહેરો લરવાનું કામ મને સોંપવામાં આવ્યું હતું. કર્નલ સાહેબ શૌકીન જવાન હતા. તેઓ રાત દિવસ વિલાસના સાગરમાં ડુબી રહેતા હતા. સુરા અને સુંદરી એ તેમના માનવજીવનની અત્યંત પ્રિય સામગ્રી હતી. તેમનો પગાર પણ ઘણો મોટો હતો. તેમને બંગલે રોજ મેદફિલ જામતી હતી. અસંખ્ય યુવક યુવતીઓ રોજ મહેફિલમાં એકઠાં થઈ એ ઘડી મોજ ઉડાવતાં હતાં. આમ હોવા છતાં એ સઘળાં માણસો મારા તરફ જોઈ મસ્કરીથી હસતાં હોય એમ મને લાગતું હતું. એક દિવસે હું પહેરા ઉપર હાજર હતો એવામાં કર્નલ સાહેબની ગાડી બંગલાના પ્રવેશદ્વાર નજીક આવી ઉભી રહી. એ ગાડીમાંથી કાણુ નીચે ઉતર્યું ફિરોજ-એણે બાદશાહ જાદીના જેવો વેશ ધારણ કર્યો હતો. જરીથી લરેલી સાડીનના પોષાકની જ્યોતિમાં ફિરોજના અંગની જ્યોતિ લળી ગઈ હતી. એ પોષાક ફિરોજ રંગનું હતું. મોજડીઓ ફિરોજની રંગની હતી. એટલું પણ ફિરોજ રંગનું હતું કાન, નાક, પગ વગેરે સઘળા શારીરિક અવયવો સુવર્ણના અલંકારોથી શોભતા હતા. તેની દરે આંગળીઓ ઉપર દશ રત્નજડિત મુદ્રિકાઓ હતી. ફિરોજએ સુવર્ણ-અલંકારો ઉપરાંત પુષ્પાલંકારો પણ ધારણ કર્યા હતા. તેના હાથમાં એક ખંજરી હતી. તેની સાથે ખીજ એ સ્ત્રીઓ હતી; તેઓમાંની એક યુદ્ધી અને ખીજ જવાન હતી. જ્યારે આજના જેવો નાચ ગાનનો મુજરો થતો ત્યારે એક યુદ્ધી, નવજવાન સુંદરીઓની સંભળ રાખવા તેમની સાથે રહેતી હતી. એ સ્ત્રીઓની પાછળ

સારંગી વળવનાર અને તબલચી પણ હતા.

ફિરોજ ગાડીમાંથી ઉતરતાંની સાથેજ મને ઓળખી શકી, તથા અમારો જાનને દષ્ટિ વિનિમય થઈ ગયો. એ વખતે કાશ્મીરના એક શાથી મને એમ લાગી અવધુ કે, જમીનની અંદર સો હાથ ઊંડી મારી કબ્જ થઈ હોત તો સાફ.

મારી વ્યક્તિતા સમજી જઈ ફિરોજને કહ્યું, “હે બધુ! તમને શું થયું છે? તમે અનાડી સિપાહીની માફક પહેરો કેમ ભરો છો?”

હું શો ઉત્તર આપવો તે નક્કી કરું એ પૂર્વેજ ફિરોજ ખંજરાની અંદર ચાલી ગઈ.

સાહેબના ઘણા દોસ્ત ખિરાદરો અને મેદમાનો મહેફિલમાં હાજરી આપવા જમા થયા હતા. યથા સમયે ફિરોજના નાચનો આરંભ થયો. હું ખ્દાર દરવાજા આગળ ઉભેલો હોવા છતાં ડાકીઆં કરી એ નાચ જોઈ શકતો હતો. જો કે મજલિસમાં ઘણા માણસો ભેગા થયા હતા; છતાં તેમને બધાને ભેદી મારી દષ્ટિ ફિરોજને આગાહ જોઈ શકતી હતી. હું એની ખંજરાનો અંકાર સ્પષ્ટતાથી સાંભળી શકતો હતો.

વચ્ચે વચ્ચે હું ફિરોજના ઓઢણા અને ધાવરાને ઉઠતો જોતો હતો. મેદફિલમાં જમા થયેલા માણસો ફિરોજના નૃત્ય ગીતની ઉચ્ચ કંઠે તારીફ કરતા હતા; એ તારીફમાં અત્યંત રસિકતાનો પણ સમાવેશ થતો હતો. એ બધા પ્રકાર જોઈ મારા શરીરનું સંવળું લોહી માથામાં ચઢી જતું હતું. અંદુકની ગોળીઓ

છોડી એ સધળા સ્વયંતાનેને જલનનમમાં મોકલી દેવાનો વિચાર
મને થઈ આવતો હતો. એ માણસોની રસિકતાના ઉત્તરમાં ફિરોજ
શું કહેતો હતો તે હું સાંભળી શકતો નહિ હોવાથીજ હુમલો
કરવાના આવેમને હું દબાવી શકતો હતો. જે ફિરોજને પણ
તેમની સાથે રસિકતા કરતી મેં સાંભળી હોત તો હું કાંઈ પણ
પ્રકારે સ્થિર રહી શકત નહિ. આજે આ હિંસાની તાડનાથી
ખૂનના ખ્યાલને મારે ચાર પાંચ વખત દબાવી દેવો પડ્યો. એ
સ્વયંતાની ફિરોજને હું પ્રણુ પાથરી ચાલવા લાગ્યો હતો એ વાત
આજેજ હું જાણી શક્યો. પોતાની માથુક ઉપર ખીજને પ્રેમ
કરતો જોઈ ખૂનામરડી કરવાની ઇચ્છા ક્યા નામદને ન થાય ?
પ્રેમની રીતજ એવી છે.

લગભગ એક કલાક સૂધી મારે એ નરકનું કષ્ટ સહન કરવું
પડ્યું. ત્યાર પછી ગાયિકાઓ ખુદાર નીકળી. તેમને લઈ જવા
માટે સાહેબની ગાડી દરવાજા પાસે આવી ઉભી રહી. ગાડીમાં
બેસતાં પહેલાં ફિરોજએ તેનાં જાદુ ભરેલાં કાજળધેરાં નયનના
કટાક્ષ મારા તરફ ફેંક્યા. સાહેબ ! એ જાદુઈ નજરનો અનુભવ
આપને પણ થયો છે સાહેબ ! ફિરોજએ પછી પોતાની માતૃ-
ભાષામાં ખીજે દિવસે અમુક ચોક્કસ સ્થળે મને મળવાનો સંકેત
કર્યો. ભાષાની અજ્ઞાનતાને લીધે એ સંકેતનો ભેદ મારા સિવાય
ખીજું કાંઈ જાણી શક્યું નહિ. ફિરોજ સંકેત કરી ગાડીમાં ચઢી
બેઠી; કાચમેને ઘોડાની પીઠ ઉપર ચાથુક ફટકાવી; વિના વિલંબે
ગાડી ચાલી મઈ.

પ્રકરણ ૪ થું.

ખીન્ને દિવસે યથા સમયે મેં સારામાં સારો પોષાક પહેરી લીધો. જાણે કે હું શાદી કરવા જતો હોઉં એવા જ હાઠમાઠ મેં કર્યો. પછી ફિરોજખાને કરેલા સંકેત મુજબ હું સરકારી બગીચા તરફ ધણી ઝડપથી જવા લાગ્યો. એ સ્થળે એક ખુણામાં જાડુગરી ફિરોજ બેઠી હતી.

મને જોતાંની સાથે ઉઠી ઉભી થઈ ફિરોજ બોલી, “દિલ્લદાર યાર! તમે આવી પહોંચ્યા છો કે? ચાલો, રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં આપણે વાત કરીશું.”

હું કાંઈ બોલું તે પહેલાં જ ફિરોજ મોં ઉપર ઝોટણાનો ધુમટો ખેંચી રસ્તે ચાલવા લાગી; ચુંપકથી આકર્ષાયલા લોહની માફક હું પણ તેની સાથે સાથે જવા લાગ્યો.”

થોડે રસ્તે ગયા પછી મેં કહ્યું, “મંજૂરેનજર! મારા ઉપર એક રોટી મોકલવાનો ઉપકાર જ કર્યો હોય એમ હું ધારું છું. એ રોટી ગર્ભવતી હતી. એણે કેદખાનામાં બે સંતાનોને જન્મ આપ્યો હતો. એ રોટી હું આનંદથી ખાઈ ગયો હતો તથા કાનસ, જેલમાંથી છુટા થતી વખતે તારા સ્મરણચિહ્ન. તરીકે જેલર સાહેબ પાસેથી માગી લાવ્યો છું. તે મોકલાવેલી અશરૂની હું પાછી તને ભેટ આપવા લાઈ આવ્યો છું.”

મહુર સરખતની ખરણુ ધારા જેવા હાસ્યથી મારા મન તેમજ માણુને અભિષેક કરી ફિરોજ બોલી ઉઠી, “વાહરે કંજુસ ! હજી મૂંઘી પુંજી જમા રાખી છે કે ? ચાલો, તમે બહુ સારું કર્યું છે; હમણું મને પૈસાની ધણી તાણુ પડી છે; ભુખ પણ ધણી લાગી છે; ચાલો, તમે મને ખવડાવજો.”

અમે જે રસ્તો બજાર તરફ જતો હતો તે તરફ જવા લાગ્યાં. જિલ્લેસ્પી ગલીમાં ગયા પછી ફિરોજએ એક શરાફની દુકાને પેલી અશરરી વટાવી લીધી. પછી એક મેવાવાળાની દુકાનેથી તેણે વિવિધ પ્રકારનો મેવો ખરીદ્યો. રૂમાલમાં બાંધેલો મેવો મને ઉંચકી લેવાનો હુકમ કરી તે બીજી વસ્તુઓ ખરીદતી આગળ ચાલી. નાનખટાઇ, લદુ અને શરાખની એક બોટલ સુધ્ધાં તેણે ખરીદ કરી. પછી એક રોટીવાળાની દુકાને જઈ તે રોટી, કબાબ, સમોસાં વગેરે વસ્તુઓ ખરીદવા લાગી. ફિરોજ બધી દુકાનો ઉગાડ બનાવી મહાભોજનની તૈયારી કરતી હોય એમજ મને લાગ્યું. ખોરાકની સઘળી વસ્તુઓ ઉંચકી લઈ હું તેની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો.

ચોડે દૂર આવેલી એક ગલીમાં જઈ લાંગ્યા તુટયા એક ખડેર જેવા મકાન પાસે ફિરોજ ઉભી રહી તથા તેણે એ મકાનનાં બારણાં ઉપર હાથ ઠોક્યો. એક ધરિની બુટ્ટીએ-શયતાનની બાંદીએ-આવી બારણાં ઉઘાડ્યાં. ફિરોજએ એ બુટ્ટીને કાંઈ કહ્યું, પ્રથમ તો બુટ્ટીએ ફિરોજનું કહ્યું માનવાની નારાજ દર્શાવી; પરંતુ ફિરોજએ તેને ચોડા મેવો, નાનખટાઇ, લદુ વગેરે બક્ષિસ આપ્યું એટલે તે વશ થઈ ગઈ. પછી બુટ્ટીના અંગ ઉપર પોતાનું એપટલું ફેંકી ફિરોજએ તેને

ખદાર હાંકી મૂકી આરજી અંદરથી સાંકળ મારી બંધ કરી દીધી
અમે બંને ધરમાં એકલાં પડ્યાં કે તરતજ દિરોળએ ખુશીન
આવેશથી ગાન ગાતાં ગાતાં નાચવાની શુરૂઆત કરી દીધી:—

દેખો બલમા મેરી ખારી ઉમરિયા બલબલ જાઉં,
મરવા લગાઉ સજન મોહનકા રીઝાઉં આઓ જાન.
હુએ નૈને દુશ્મન મેરી જાનકે જગરપર હમે ચરકે નજર ખાનો
દિલદાર મખખવાર જાનિસાર
તો પે જોખન દિયા વાર આઓ જાન.

હું બંને હાથમાં ખાનપાનની સામગ્રીનો ભાર ઉંચકી
ધરની વચ્ચે ઉભો રહ્યો હતો. એ બોલે ક્યાં મૂકવો તેનો હું
વિચાર કરતો હતો; પરંતુ દિલારામ દિરોળનો મનમોહક નાચ
જોવાનો લોભ હું છોડી શક્યો નહિ. ગીત ગાઇ રહ્યા પછી
નાચતી કૂદતી દિરોળ મારી નજીક આવી તથા મારા હાથમાંનો
બોળો જમીન ઉપર બેઠકારીથી ફેંકી દઈ મારા ગળામાં વળગી
પડી બોલી ઉઠી, “દિલદાર યાર ! આજે હું મારું સર્વસ્વ સમ-
ર્પણ કરી તમારા ઉપકારનો બદલો વાળીશ. તમે મારા આશક,
શોહર, યાર છો અને હું તમારી દિલારામ મોજાલી-માથુક છું.”

સાહેબ ! એ દિવસ મારા જીવનમાં ધણા આનંદનો હતો.
એ દિવસની વાત માદ આવતાં ભવિષ્યનું સંધળું દુઃખ હું બૂલી
જાઉં છું !

*

*

*

બહારવટીઓ મીરખાન ઘોડા સમય સૂધી ચુપ રહ્યા. તેની
ચીરટ છુઝાઈ મઈ હતી; ચીરટ સળગાવ્યા પછી તેણે પોતાની
આત્મકથા પાછી કહેવા માંડી.

અંતર્યમી

અમે બંને જણાંએ આખી રાત પરમ આનંદમાં પસાર કરી. ન્હાની અમોઘ બાળિકાની માફક તે જૂદી જૂદી વસ્તુઓ ખાવા તથા ફેંકી દેવા લાગી. વાનરીના જેવી વિવિધ અંગભંગી કરી તે મને ખુશીના દરિયામાં ડૂબાવી દેવા લાગી. મેં તેનો નાચ જોવાની ઇચ્છા દર્શાવી; પરંતુ ફિરોજ પાસે ખંજરી નહિ હોવાથી વળી આખું ઘર ફરી તે છુટ્ટી ડોશીનું ચીના માટીનું એક મોટું વાસણ લઈ આવી. ફિરોજએ નાચ શરૂ કર્યો. ઇંદ્રલોકની અપ્સરાઓ કે બેલસ્તની ટુરીઓનો નાચ પણ ફિરોજના નાચ જેવો દિલકશ નહિ હોય એમજ મને લાગ્યું. નચતાં નાચતાં વીણાના જેવા મધુર કંઠે એ ભૂવનમોહિની ગાવા લાગી:—

મેરી ફલતી ફુલતી જોખનકી ડાલ્લી
 ઇસે રખુંગી કૈસે સંભાલકે ?
 યહ જવાની દિવાની આ મધ
 ઇસે રખુંગી કૈસે સંભાલકે ?—મેરી.
 મેરે જોખનને પાંવેં નિકાલે
 પડી કૈસે મુસિબતકે પાલે
 બંદ અંગિયાકે ટુટે જાયેંરી
 ઇસે રખુંગી કૈસે સંભાલકે ?—મેરી.

બધ મઈ લેલિયો સીરીસે કહાની મેરી;
 મુઝકો રસવા કિયે દેતી હએ જવાની મેરી,
 કોનસા દિલ હએ નહીં દાગે મુહબ્બત જસમે
 એક જમાના લિયે ફિરતા હએ નિશાની મેરી-મેરી.

એવી સ્તુતિપાજ બાળિકાની સાથે આખી જીંદગી લાલુ કાળની માફક પસાર થઈ જવાનો સંપૂર્ણ સંભવ હતો. તો પછી એક ચાતની મુલાકાતનો શો દિસાવ ! હું અમારી છાવણીનું બચુગલ જાંલણી પ્રભાતકાળ થયો છે એમ સમજી શક્યો. કવાયત માટે સિપાહીઓને એકઠા કરવા માટે નિત્ય ચોક્કસ વખતે એ બચુગલ વગાડવામાં આવતું હતું.

મેં ફિરોજને કહ્યું, “હે ચંદ્રમુખિ ! રાત્રિનું અવસાન થયું છે; ચંદ્ર અસ્ત થવાની તૈયારીમાં છે; હવે મારે ઝડપથી છાવણીમાં હાજર થવું જોઈએ વિના વિલંબે સિપાહીઓની હાજરી પૂરવામાં આવશે.”

ફિરોજ તિરસ્કારથી મોં ચઢાવી રૂઢ સ્વરે બોલી ઉઠી, “અથ ગુલામ ! પીઠ ઉપર ચાણુક પડવાનો ભય લાગે છે કે ?”

એના આવા કટાક્ષથી મારું હૃદય જખ્મી થયું. હું મારા દિલ પરનો કાણુ ગૂમાવી બેઠો; મારામાં હાલવા ચાલવાની તાકાત રહી નહિ. ગેરહાજર રહેવા બદલ જે સજા મળે તે ફિરોજની નામરજી પાસે કાંઈ દિસાવમાં નહોતી.

થોડા વખત પછી ફિરોજએજ વિદાય થવાની વાત કાઢી. તેણે કહ્યું, “દિલદાર ! સાંભળો. મેં તમારું દેવું બ્યાજ સાથે

અદા કરું છે. આપણું લેણદેણ સાર થઈ મળું છે. હવે વિદાય !
અભામ આલેકુમ ! ”

પુનઃ હું તેને ક્યાં જોઈ શકીશ એવો મેં પ્રશ્ન પૂછ્યો.
હસી પડી તેણે જવાબ આપ્યો, “ તમારા જોગમાં ખુદિ આવશે
ત્યારે તમે મને જોઈ શકશો.”

પછી સહજ મંત્રીર બની તે બોલી, “ દોસ્ત ! તમે એમ
ધારો છો કે હું તમારા ઉપર પ્યાર કરવા લાગી છું ? આપણું
મિલન ટકી શકે તેમ નથી. હું રખડતી નાર છું અને તમે
પોલિસખાનાના નોકર છો. સાપ તથા નોળીઆનો અને કૂતરા
તેમજ શીયાળનો ધરસંસાર ટકી શકતો નથી. તમે પણ મારા
જેવા રખડેલ થઈ શકો તો હું તમારી દિલદાર થવા ખુશી છું;
પરંતુ એવી વાત કરવી વૃથા છે; એ બની શકે તેમ નથી. જાઓ,
એક રાતની પાઠશાહી બહિસ તમને મળી ચુકી છે; શયતાનની
સાથે એક રાત માટે મેં દોસ્તી કરી છે. શયતાન સર્વ સમયે
કાળો હોતો નથી-પુરૂષ પણ હોતો નથી; વચ્ચે વચ્ચે તે તારીફે
દેખા દે છે ! જાઓ દોસ્ત ! હવે મૈલાના પાસે જઈ તોઆહ કરો,
દરમાહમાં જઈ માનત માનો, મરજીમાં જઈ સર પટકી સીજદા
કરો; એમ કરવાથી ખુદાતાલા તમારા યુન્હાની તમને મારી
આપશે. દોસ્ત ! છેવટની રજા લઉં છું. હવે આ ફિરોજની વાત
કદાપિ યાદ કરશો નહિ. તેને મેળવવી હોય તો લાકડાના પગવાળી
વિધવાની વરમાળા મળામાં પહેરવાની તૈયારી કરી આવવું જોઈએ.
લાકડાના પગવાળી વિધવા એટલે ફાંસીનું લાકડું. ફાંસીનું દોસ્તું

ગળામાં નાખવા તૈયાર થાય તેજ મને માથુક તરીકે મેળવી શકે તેમ છે.”

અમે બન્ને મકાનની બહાર નીકળી પડ્યાં. ફિરોજ આઠ-બારમાં મેં છુપાવી મારી સાથે બહાર નીકળી ચંચળ હરિણીની માફક નાચતી કૂદતી જોત જોતામાં ગૂમ થઇ ગઇ. વનપાંખણી જાણે કે, પાંખોની મદદથી ઉડી અદૃશ્ય થઇ ગઇ.

ફિરોજએ મને કહેલી વાત સાચી હતી. જો હું તેને ભૂલી ગયો હોત તો મેં ડહાપણુ વાપર્યું ગણાત; પરંતુ તેની સાથે એક રાત પસાર કર્યા પછી હું ઘણો તન-મય થઇ ગયો હતો. મને કેવળ ફિરોજનાજ વિચારો આવ્યા કરતા હતા. ઉન્માદગ્રસ્ત રોગીની માફક તેને જોવાની લાલસાથી હું રસ્તે રખડ્યા કરતો હતો. મેં પેલી ઘરવાળી બુઢીને ફિરોજની ખબર પુછી તો તે દરોન ચાલી ગઇ છે, એમ તેણે કહ્યું. ફિરોજના શીખવાડ્યા પ્રમાણે તેણે મને ખોટી વાત કહી હોય, એમ લાગ્યું; કારણ કે, એ ખોટી વાત વિના વિલંબે પકડાઇ ગઇ.

એક અઠવાડીયા પછી હું ચુંગીધર પાસે પહોંચા ઉપર હતો. ખેતરપાસથી શહેરમાં પ્રવેશ કરવાના ધાટના મુખદ્વાર આગળ ચુંગીધર આવેલું હતું. જે સઘળા સૌદાગરો નગરમાં આવતા જતા હતા, તેમનો માલ જોઇ જકાત વસુલ કરવામાં આવતી હતી. ચોરી ચુપકીદીથી કોઇ આવજા ન કરી શકે, એટલા માટે શહેરની ચોતરફ દિવાલ બાંધેલી હતી. વચ્ચે વચ્ચે દરવાજા હતા. દરેક દરવાજે રાત દિવસ પહોંચે બંદરવાની વ્યવસ્થા હતી. કોઇ કોઇ

દરવાજે રાતે બંધ કરી દેવામાં આવતો હતો. શહેરની આસપાસ આવેલી એ દિવાલની એક જગ્યા ભાંગી ગઈ હતી તથા તેનું સંકામ ચાલતું હતું. એ સ્થળે પહેરો ભરવાનું કામ ઉપરી અધિકારી તરફથી મને સોંપવામાં આવ્યું હતું. મેં જોયું કે, જે મકાનમંદિરોગ્નની સાથે એક રાત ગુળરી હતી, એ મકાનવાળી બુઢી સાથેના બીજા સિપાહીઓ સાથે કાંઈ ગુપ્ત ભાષણ કરતી હતી, મારી બેઠકની આસપાસ આંટા મારતી હતી. થોડા સમય પછી મારી પાસે આવી પુછ્યું:—“ સાહેબ ! મિરોગ્નની કાંઈ ખબર છે કે ? ”

મેં સહજ વ્યગ્ર બની કહ્યું, “ ના.”

બુઢી બોલી:—“ ચિંતા કરશો નહિ. જલદી ખબર મળશે.”

તેણે ખરી વાત કહી હતી. રાત્રે હું જ્યારે એ ભગ્ન પહેરો ભરતો હતો ત્યારે મારા ઉપરી સાહેબ ચાલ્યા ગયા એટલે વિલંબે એક રમણીને મેં મારા તરફ આવતી જોઈ. મારા દિલે દીધું કે એ મિરોગ્ન છે ! તથાપિ હું સિપાહી હતો. મારી જાગૃત્તવવાના હેતુથી હું બોલી ઉઠ્યો:—“ હુકમદાર ? (Who comes there ?) બેરો ગુમશો (અહિંથી જતા રહો).”

મિરોગ્નએ છુમટો કાઢી નાખી વીણાના જેવા કામળ કંઠે “ અય અશુભેન ! આમ ગધેડાની માફક ભૂંડા છો શા માટે સ્થાન અને કાળ ભૂલી, કર્તવ્યને ભૂલી આનંદિત બની, બોલી ઉઠ્યો:—“ કેવું પરમ સૌભાગ્ય ? મિરોગ્ન તું છે કે ? ”

મિરોગ્નએ પોતાના સ્વરમાં સ્વર્ગનું અમૃત ભેળવી એ અમૃ

મને પાન કરાવી એકાણુ ખનાવ્યો. તે બોલી ઉઠી:—“ દિલદાર યાર ! હું તમારી સાથે થોડી ગુફતગુ કરવા માંગું છું.”

માફ ચૈતન્ય શિથિલ થઇ જવા આવ્યું. કોઇ ખેહેસ્તમાં વિદાર કરવાનું ગુપ્ત નિમંત્રણ લઇ ફિરોજ મને શોધતી આવી હોમ, એમ મને લાગ્યું.

તેણે કહ્યું:—“કાંઈ રોજગાર કરશો કે ? સૌદાગરોનો એક કાફો મોલમતો લઇ આ રસ્તેથી શહેરમાં જશે. તમે તેને જવા દેજો.”

મેં કંઠાર ખની કહ્યું:—“ના. હું એને અટકાવીશ. આ રસ્તેથી કોઇને જવા આવવા દેવાનો હુકમ નથી.”

ફિરોજએ પાછું તે દિવસની માફક મોહું ચઢાવી, નાક મચકોડી, દષ્ટિ વક્ર કરી કહ્યું:—“હુકમના ગુન્નામ ! જ્યારે આટલી બધી ફર્જ સમજે છો ત્યારે પછી તે દિવસે રાત્રે છલેસ્પી ગલીમાં શા માટે આવ્યા હતા ?”

એ રાતની નશા જેવી યાદ ઉત્પન્ન કરી ફિરોજએ મને એકાણુ ખનાવ્યો. ઉન્માદગ્રસ્ત માણસની માફક હું બોલી ઉઠ્યો—
“ ફિરોજ ! એ દિવસે મને જે આનંદ મળ્યો હતો, તે મેળવવા માટે હું જહન્નમમાં જવાને પણ તૈયાર છું. મને લાંચની જરૂર નથી.”

ફિરોજએ દુબ્ધ હાસ્ય કરતાં કહ્યું:—“હીક છે. ત્યારે ફરીથી એક વખત એ મકાનમાં એક રાત ગુળરવાની અનુકુળતા મળે તો હમ ?”

આશા અને આનંદથી હું અધીર ખની ગયો. એ પરમ લોભને

દેખાવી દેવાનો એક વખત પ્રયત્ન કરતાં મેં કહ્યું:-“ના, ના, ચોરીના કાર્યમાં હું મદદ નહિ કરી શકું.”

ફિરોજ માથું હલાવી બોલી ઉઠી:-“જ્યારે તમે આવી ફરજને સમજનાર છો, ત્યારે પછી તમે જેના હુકમના શુભામ છો તેની મારફત હુકમ કરાવી હું મારો હેતુ પાર પાડીશ. તમારા ઓશીસર કર્નાલ સાહેબ સુદરીના શબ્દોની કદર સમજે છે. તમારે બદલે હું તેમને જીવેરૂપી ગલીમાં નિમંત્રણ કરીશ. પછી સાહેબ મારફત આ સ્થળે એક એવા માણસને પહેરા પર રખાવીશ કે જે ફિરોજ બીબીના હુકમ કરતાં બીજા કોઈના હુકમને માન આપે નહિ. ખુદા હાફિજ દોસ્ત! હવે તમને જ્યારે ફાંસીનો હુકમ થશે, ત્યારે ફરીથી આપણી મુલાકાત થશે. તમારા એ વિવાહ મંડપમાં હું હસતી હસતી આવીશ.”

ફિરોજ ધ ધરાને ધુમાવી, કમરને લચકાવી, ઓઢણને ઉઝાવી ચાલી જતી હતી. હું દુર્બળ હતો. મેં તેને પાછી બોલાવી. જે હું માથું તે બક્ષિસ આપે તો ચોરીના માલના સૌદાગરોને જતા કરવાનું મેં તેને કહ્યું. બીજે દિવસે સંખ્યાકાળે મને મળવાની વાત ફિરોજએ ખુદાના કસમ ખાધ કબુલ કરી. પછી તે હરિણી જેવી ગતિથી ટાળીના માણસોને ખપ્પર આપવા ચાલી ગઇ. એ માણસો નજીકમાંજ હતા. એકંદરે તેઓ પાંચ જણ હતા, તથા તેઓની સાથે ખચ્ચરો પર ધરાની માલ લાદેલો હતો. ફિરોજ દૂર ઉભી રહી પહેરો બરવા લાગી. જે કાંઈ બીજો સિપાહી આવતો જણાય તો માન ગાઈ મને ચેતાવવાની તેને સૂચના આપી

હતી; પરંતુ એ રાત્રે તેના કમનીય કંઠનું ગાન સાંભળવાનું
સૌભાગ્ય અમર દુર્ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું નહિ. એ રાત્રે બીજો
કોઈ સિપાહી મારા તરફ આગ્યો નહિ. ચોર સૌદાગરો બધી
જલ્દીથી કામ પતાવી શહેરમાં દાખલ થઈ ગયા.

પ્રકરણ ૬૬.

ખીજે દિવસે સંધ્યાકાળે હું જીલેસ્પી ગલીમાં ગયો. પેલા મકાનમાં એકલી ફિરોજ મારી રાહ જોતી હતી. આજે તે ખુશ મિનજમાં નહોતી. મને જોતાંની સાથેજ તે બોલી ઉઠી:—“ જો માણસને ખુશામદ સાંભળવી ગમતી હોય, તેની હું પરવાહ કરતી નથી. પહેલી વખતે તમે બદલાની આશા રાખ્યા સિવાય મારા પર મહેરબાની કરી હતી છતાં આ વખતે બનીયાની માફક દરદસ્તુરની વાત કેમ કરવામાં આવી? શા માટે આજે હું અહિં આવી છું, તેની મને પોતાને કાંઈ ખબર નથી. તમારા આકર્ષણથી આવી નથી, એ વાત ચોક્કસ છે. તમારું મારા તરફ સહજ પણ દિલ નથી, એમ કહેવાનેજ હું આવી હોઉં એમ મને લાગે છે. તમે ચાલ્યા જાઓ. તમારી મજબૂરી બદલ આ એક સોનામહોર તમને આપવામાં આવે છે.”

આમ કહી તેણે મારા શરીર ઉપર એક સોનામહોર ફેંકી. એ મહોર બંદૂકની ગોળાની માફક અગર તો બળના અંગારની માફક મારા શરીર ઉપર પડી. મહોર ઉંચકી લઈ તેના માથામાં મારવાની મને ઇચ્છા થઈ આવી; પરંતુ મુશ્કેલીથી મેં મારી એ ઇચ્છાનું દમન કયું. એક કલાક સૂધી વાદવિવાદ કરવા છતાં એ સંગદિલવાળી ફિરોજ નહિ પીગળી શકવાથી અત્યંત ક્રોધે બરાબ. હું ત્યાંથી પાછો ચાલ્યો આવ્યો. આખી રાત ગાંડા

માણસની માફક હું શહેરની ગલીએ ગલીએ ફર્યો. પ્રભાતકાળે નમાજનો અવાજ સાંભળી હું હોશમાં આવ્યો અને મસ્જિદમાં નમાજ પઢવા ગયો. મસ્જિદના એક અધિકારમય ખુલામાં એકલો એસી નમાજ પઢતાં પઢતાં અલ્લાને હું મારા દિલનું દર્દ નિવેદન કરવા લાગ્યો. એવામાં મારી તદ્દન નજીકમાંથી કોઇનો અવાજ હું સાંભળી શક્યો કે, “આ શું? વીર સિપાહીની આંખોમાંથી આંસુ સરે છે! જો તે મને મળે તો હું તેને માટે વશીકરણનું ઔષધ તૈયાર કરું!”

મુખ ઉઘું કરી સજ્જ નયને મેં જોયું તો મારી નજીક ફિરોજ ઉભી રહી હતી. મારાં આંસુએ એ સંગદિલ ધરાવનારી પાપાણીના ચિત્તને પલાળી નરમ કર્યું હોય, એમ મને લાગ્યું. તેણે કહ્યું:—“અય દિલદાર! તમે મારે માટે રડો છો? હજી તમારે માટે મારા મનમાં કાંઈક લાગણી છે, એવો મને સંદેહ રહે છે. તમારા વિદાય થઇ ગયા પછી મારે શું કરવું એ નહિ સૂજવાથી તમને શોધતી શોધતી હું અહિં સૂવી આવી છું. હું મારી હાર કબૂલ કરું છું. જીનેરપી ગલીના પેલા મકાનમાં હું તમને લઇ જવા આહું છું.”

તરતજ અમારો અગ્રડો પતી ગયો; પરંતુ ફિરોજનો મિત્તજ વપાક્રતુના આકાશ જેવો હતો. ઘડીમાં તડકો, ઘડીમાં વાદળો, ઘડીમાં વજ્જ અને ઘડીમાં વૃષ્ટિ એ એનાં લક્ષણ હતાં. સંધ્યાકાળે હું પેલા મકાનમાં ગયો; પરંતુ ફિરોજ ત્યાં નહોતી. અંધી ધરવાણી બુઢીએ કહ્યું કે, ‘વેગારના કામકાજ માટે ફિરોજ

કામુદ્ર તરફ ચાલી ગઈ છે.”

એ બુઢીના બુઢું બોલવાના સ્વભાવનો પ્રથમ પથ્થુ મને પરિચય થયો હતો તેથી તેની વાત સાચી નહિ માનતાં જે સ્થળે ફિરોજની મુજાકાત થવાનો સંભવ હતો એ સંબંધનાં સ્થળોએ વારંવાર હું આવજવ કરવા લાગ્યો. એક દિવસે સંધ્યાકાળે હું બુઢીના મકાનમાં બેઠો હતો, તથા એ જમાનાની ખાધેલી ડોસીને બક્ષિસ આપી મેં વશ કરી હતી. એવામાં ફિરોજ આવી પહોંચી. તેની પાસે એક ઇંગ્રેજ યુવક હતો. એ અમારી પલટનનો જ લેફ્ટેનન્ટ હતો. મેં જાણી ઇરાની લાખામાં ફિરોજ બોલી ઉઠી:—એરો શા (ચાલ્યા જાવ.”)

ઇંગ્રેજ બોલી ઉઠ્યો:—“તુમ યહાં પર કયા કરતા હય ? નીકાલો બદમાશકા યહાંસે જલ્દી નીકાલો !”

હું તો જાણે કે હાવરો ખાવરો ખની ગયો. મારા હાલવા ચાલવાની શક્તિ જાણે કે ગુમ થઈ ગઈ હતી, તથા હૃદય સ્મશાનમાં કોષની ચિંતા લયંકર સ્વરૂપથી સળગી ઉઠતી હતી.

ઇંગ્રેજે જ્યારે મને બેસી રહેલો જોયો, તથા મેં તેને સન્નામ પથ્થુ ન કરી, ત્યારે તેણે મારું ગળું પકડી જોરથી મને ધકકો માર્યો. તેના જવાબમાં હું શું બોલ્યો હતો, એ હમણાં મને યાદ નથી. ઇંગ્રેજ ઝડપથી પોતાની તલ્વાર ખેંચી ખડો થયો. એકાએક બંધી ડોસીએ આવી મારો હાથ દબાવ્યો તથા પેલા ઇંગ્રેજે મારા કપાળમાં તલ્વારનો ધા કર્યો. માથું નમાવી દધ ફેંટા ઉપરજ મેં એ ધા ઝીલી લીધો નહિ. તો એ એકજ ધાથી

મારું કપાળ ચીરાઈ જત. કપાળનો જે થોડો ભાગ કપાઈ ગયો હતો તેનો દાઢ હજી પણ કપાળમાં છે. ફિરોજને ચાહવા જતાં એ મારી લલાટ લેખા થઈ! એક ડગલું પાછળ હટી જઈ એકજ ઝટકાથી મેં બુદ્ધીને ઝોરડાના ખુણામાં હડસેલી મૂકી. પછી હું ઇંગ્રેજના હુમલાનો જવાબ વાળતા તૈયાર થયો. તેણે મારા ઉપર હુમલો કર્યો, તે સાથેજ તસ્વારની ઝીણીઝીણીથી મેં તેનું હૃદય વીંધી નાખ્યું. શોષિતધારાએ મારી તલવારને ભાંજવી દીધી. ફિરોજને એ તડાળ ખતી બુઝાવી બુદ્ધીને વંજે માપી જવાની સલાહ આપી. એ વાત સાંભળી હું પણ ઝડપથી મકાનની બહાર દોડી ગયો. ત્યાં કાઠપણ માર્ગનું લક્ષ્ય કર્યાં સિવાય દોડવા લાગ્યો. થોડે દૂર ગયા પછી કાઠએ મારો પીછો લીધો હેય એમ મને લાગ્યું. સહજ સ્વરથ થતાં પ્રસંગની ભયંકરતા સમજવા જેવી સ્થિતિમાં હું આગ્યો, ત્યારે ફિરોજને મેં મારી પાસે ઉભેલી જોઈ! તેણે મારો ન્યાય કર્યો નહોતો!

મને ઉભા રહેવાનું કહી તે બોલી ઉઠી: “અય બેઅકલ ખચ્ચર! તમે જાણી જોઈ તમારા સરપર આફત લાગ્યા છો. મેં પ્રથમથીજ નહોતું કહ્યું કે, મારી મહોબ્બત મેળવતા ચાહશો તો તમારે આફતોનો સામનો કરવો પડશે. ગઈ ગુજરી સંભારવામાં સાર નથી. પેટમાં ખોરાક પડશે એટલે પીઠ સહેલાઈથી માર સહન કરી શકશે. જે ઇરાની રમણીની મહોબ્બત કરવા માગતા હો, તેને માથુક બનાવવા ચાહતા હો, તો હસ્તાં હસ્તાં તમે દુઃખ વેઠી શકશો. પ્રથમ તમને થયેલા ધ્રા પર દવા લગાવા

દા. આ રૂમાલ થયેલા ધા ઉપર બાંધી દેા, તથા કમરપટ સહિત મિયાનમાં પડેલી તમારી તલ્વાર મને આપો. આ સ્થળે બે મિનિટ રોકાજો. એ દરમિયાન હું પાછી આવીશ.”

ફિરોજ ગૂમ થઇ અને વિના વિલંબે પાછી આવી. મહાં મટે તે એક મોટું અંગરખું લઇ આવી. એ વસ્તુ તેણે ક્યારેય મેળવી હતી એ હું જાણતો નહોતો. મારો સિપાહીનો પોષાક કદાવી નખાવી તેણે એ અંગરખું મને પહેરાવ્યું. એ લાંબું અંગરખું પહેરવામાં આવતાં માફ એક સિપાહીમાંથી આપ્રીદી ખેડૂતમાં રૂપાંતર થઇ ગયું. પછી ફિરોજ મને પેલી છુટ્ટીના મકાન જેવા ખીજ એક લાંબા-તૂટ્યા મકાનમાં લઇ ગઇ. ત્યાં તેણે તથા ખીજ એક ઇરાની રમણીએ મળી લોહીથી લોળાયેલું માફ કપાળ ઘોઇ નાખ્યું અને લશ્કરી ડોક્ટર જેવી દવા ન લગાવી શકે તેવી દવા ફિરોજએ ધા પર લગાવી દીધી. એક જાતનો અર્ક પાણીમાં ભેળવી તેણે મને પાચે અને મુઝાયમ ખિજાનામાં ઘણી સંભાળથી મને સુવાડવામાં આવ્યો.

જેતજેતામાં હું ઉઠી ગયો. ખીજ દિવસની સાંજ સુધી મારી ઉંઘ નહિ ઉડવાથી મને ચોપડવામાં તથા પાવામાં આવેલી દવામાં નિદ્રાકર્ષક પદાર્થ ભેળવવામાં આવ્યો હતો એમ હું સમજી શક્યો. જાગીને જોયું તો માફ માથું સખત ચઢી આવ્યું હતું અને ખુખારથી માફ શરીર સળગી જતું હતું. થું ખન્યું હતું તથા આ સ્થળે હું કેવી રીતે આવી ચઢ્યો હતો, એ ઘણું વખત પછી હું વિચારી શક્યો.

ફિરોજએ આવી ધા ઉપરથી પટ્ટી ખોલી. ધાને ઘોઘ સાફ કર્યો તથા પુનઃ ઔષધનો લેપ કરી પટ્ટી બાંધી દીધી. પછી એ સ્ત્રીઓ મારા બિજાના પાસે બેસી કાંઈ વાતચિત કરવા લાગી. એ દવા સંબંધીની વાતચિત હોય, એમ મને લાગ્યું. બન્ને સ્ત્રીઓએ મને એવી ધીરજ આપી કે, મને જલ્દી આરામ થઈ જશે. પરંતુ આરામ થતાં સૂધી અહિં પડી રહેવામાં સલામતી નહોતી. ઇંગ્રેજનો મુલ્ક છોડી નાસી જવામાં ન આવે અને કમનસીબે જો હું કેદ પકડાઉં તો કોર્ટ ઓફ માર્શલથી મને ગોળીથી વીંધી નાખવામાં આવે તેમ હતું.

ફિરોજએ મને કહ્યું:—“તમારે હવે રોજગારનો રસ્તો તો લેવોજ પડશે. હવે કાંઈ ઇંગ્રેજ સરકાર તમને નમક ખવડાવવાની નથી. તમારા દાણાપાણીની વ્યવસ્થા તમારે જાતેજ કરવાની છે. તમે એવા ગધેડા અને કમ અક્કલ છો કે, સરકારની આંખોમાં ધૂળ નાખી માલ લઈ જવા લાવવાનું કામ કરી શકો તેમ નથી. તમે શેરે જવાંમદ અને બહાદુર છો. છુપી રીતે દેશી વિદેશી માલની આવક જાવક શુર કરો. પ્રથમથીજ મેં તમને કહ્યું છે કે હું તમને ફાંસીને માંચડે ચઢાવીશ. છતાં ગોળીથી મરવા કરતાં ફાંસીએ ચઢવું સારું છે, એ તમારે માટે સંતોષનો વિષય છે. તમે ચાલાકી વાપરી થાણાની પોલીસની આંખોમાં ધૂળ નાખી એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં માલ લઈ જવા લાવવાનું કામ સહેલાઈથી કરી શકશો.”

આવી દિલખુશ વાતોથી એ સુંદરી શયતાનીએ મારે માટે

એક નવો માર્ગ નિર્માણ કર્યો, તથા એ સિવાય કોઈપણ માર્ગ
મારે માટે ખુલ્લો નહોતો. જે જીવન હોય તો ચોરી કરવી
જોઈએ નહિ તો મૃત્યુની સજા સ્વીકારવી જોઈએ. કેવો યોગા-
યોગ! રખડતી રજાતી ફિરોજની સાથે મારું જાગ્ય બળી ગયું!
સાહેબ, આપને સ્પષ્ટતાથી કહેવાની જરૂર રહેતી નથી કે, ફિરો-
જને સહેલાઈથી પોતાની વાત મારી પાસે કબજા કરાવી હતી.
એ કાયદા વિરૂધ્ધના અન્યાયી વર્તનથી આવી પડનારાં સંકટો
વેડી અમારું બંનેનું બંધન વિશેષ ગાઢ થશે એવા આનંદથી
નહિ કરવા જેવું કામ પણ મને કરવા યોગ્ય લાગ્યું. ચોરીના
માલના સોદાગરોની ઘણી વાતો મેં સાંભળી હતી. તેઓ જંગલના
છુપા માર્ગોએ આવજાવ કરે છે, અને ઘોડાઓ તથા ઉંટો ઉપર માત્ર
લાદી એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે રવાના કરે છે. એ સોદાગરોની
પાસે મોટી બંદુકો અને તરણુ રમણીઓ હોય છે. હું કલ્પનાની
જખી જોવા લાગ્યો કે, મારા ખોળા પાસે ધરાની સુંદરી ફિરો-
જને બેસાડી, ઉંટ ઉપર સવાર થઈ હું વાંકા ચુંકા પથ રસ્તે
આવ જાવ કરું છું. આ સુખમય કલ્પનાની વાત મેં જ્યારે
ફિરોજને કહી સારે તેના હાસ્યનો પુર્વારો ઉછળી ઉઠ્યો. હસતાં
હસતાં બંને હાથથી પેટ દબાવી તે જાણે કે જમીનપર
આજોટવા લાગી. થોડા સમય પછી દમ લઈ આંખમાંનાં
આંસુ લૂછી તે બોલી, “કેવું મજાહનું સુખ સ્વપ્ન! કાફલા
સાથે જતાં જતાં સંધ્યાકાળે નવીન સ્થળે જાવણી નાખી
ધર સંસાર માંડવો તથા એક ખુંટાની ત્રણ પાખુએ દોરકું

એથી તેના ઉપર કપડું નાખી-તંબુ ખનાવી રાટી દાળ પકાવી શોહર અને બીજી તરોફ રાત ગુળરવા જેવું સુખ-ખાદશાહના દોલતખાનામાં પણ નથી. ખેહેસ્તના ગુલનરમાં પણ નથી !”

મેં કહ્યું:-“ તને સાથે લઈ હું મળદથી વન જંગલમાં બટકીશ. વેરાન જંગલમાં હું બેઠ્ઠીકર રહી શકીશ. એવા સ્થળે કાઈ પણ ઇંગ્લેન્ડ લેફ્ટેનન્ટ મારી પાસે તારો ભાગ માગવા આવશે નહિ.”

ફિરોઝએ કહ્યું:-“ હજી પણ તમારા મનમાં અદેખાઈ છે કેમ ? તમારા કિસ્મતમાં હજી કંઈ દુઃખ ભોગવવાનું છે. તમે મુખાં છો. કોઈ પણ દિવસે મેં તમારા તરફથી એક પૈસો મેળવવાની પણ આશા રાખી નથી. હું તમને ચાહું છું એ તમે સમજી નથી શકતા ? ”

તેની આવી વાત સાંભળી જોશથી તેનું ગળું દબાવવાનો વિચાર મને થઈ આવ્યો. છતાં એ વિચારને મેં દબાવી રાખ્યો. સાહેબ ! એ સફળ વાત લખાવી હું આપને કંટાળો આપવા ઇચ્છતો નથી. ફિરોઝએ મારે માટે એક જંગલી પોષાક મેળવ્યો. તથા એ પોષાક પહેરો હું ઇંગ્લેન્ડ મુલ્કની સીમામાંથી નાશી છુટ્યો. ફિરોઝનો એક સિક્કારિશ પત્ર લઈ હું મથુદ ગયો. ત્યાં ચોરીના માલના સોદાગરોના કાફલાનો સરદાર ગાજીખાન હોઈ ફિરોઝની સિક્કારશથી તેણે મને પોતાની ટાળીમાં ભેળવ્યો. અમે મથુદથી સરાઈ કિલ્લા તરફ ગયા. એ સ્થળે ફિરોઝ આવી અમને મળવાની હતી. તથા મેં જતાની સાથેજ તેને જોઈ. અમે

ઇંગ્રેજ મુલ્કની સરહદ ઉપર ચાલવા લાગ્યા તથા જૂદા જૂદા
 ઘાટ (ખીજ મુલ્કના પ્રવેશદ્વાર) આગળ ચોરીનો માલ વેચવા
 તેમજ ખરીદવા લાગ્યા. અમે આ દેશની વસ્તુઓ એકઠી કરી
 ચોરી છુપીથી ઇંગ્રેજ સરહદની પાર મોકલી દેતા હતા, તથા
 ઇંગ્રેજ સરહદ પરના કેટલાક સોદાગરો પોતાના દેશની વસ્તુઓ
 છુપી રીતે અમને વેચતા હતા. આ વેચવા ખરીદવાનો વ્યવસાય
 કરતી વખતે અમે સરકારી જકાત ભરતા નહિ. અમારા ધંધામાં
 ફિરોજ ગુરુદાસ કામ કરતી હતી. એ કામ એના જેટલી
 સફાઈ અને ચાલાકીથી ખીજું કામ કરી શકે એવો સંભવ
 નહોતો. અમે એક ઇંગ્રેજ સોદાગર મારફત ધણો વિલાયતી માલ
 એકઠો કર્યો, તથા એમાંનો કેટલોક માલ પહાડમાં છુપાવી
 બાકીનો માલ લઈ અમે જૂદા જૂદા સ્થળે આપી આવવા લાગ્યા.
 પાસેનો માલ ખસાસ થઈ જતાં છુપાવેલો માલ બહાર કાઢી
 અમે અમારો ધંધો ચાલુ રાખતા હતા. ફિરોજ એના રૂપથી
 ઇંગ્રેજ રાજના નોકરોને ભૂલાવી દિલ્લ ખનાવી દેતી, અને એ
 વખત દરમિયાન અમે ઇંગ્રેજ મુલ્કમાં પ્રવેશ કરી કામ હાંસલ
 કરતા હતા. ક્યારે કયા સ્થળેથી અમારે ઇંગ્રેજ મુલ્કમાં પ્રવેશ
 કરવો અને કેવી રીતે ક્યાંથી નાશી છૂટવું એ સંબંધીની સઘળી
 ખાતરી ચાલાક ફિરોજ અમને અગાઉથી આપતી હતી. આવી
 રીતે ધણી વખત નિર્વિધે અમે લિન્ન લિન્ન સ્થળે આવ જ
 કરી. આવું હમેશાં શંકાશીલ રાખનાર ઉત્તેજનાપૂર્ણ કામ
 સિપાહીના એકમાર્ગી કામ કરતાં મને ધણું મનોહર લાગ્યું. હું

પ્રુષ્કળ રૂપિયાનો રોજગાર કરવા લાગ્યો. તે સાથે હુસ્નની દૂરી ફિરોજને પણ મેળવી શક્યો. સાહેબ ! મને કોઈ પણ વાતનો અફસોસ રહ્યો નહોતો. સઘળાં સ્થળે અમને ખાનપાન મળતાં હતાં. તથા મારા સોખતીઓ ઘણી અદ્યથી મારી સાથે વર્તાતા હતા. કેમકે, મારી માફક એક ઇંગ્રેજ લેફ્ટેનન્ટનું ખૂન કરવા જેવી બહાદુરી મારા કોઈ પણ સાથીએ ખતાવી નહોતી. આજ-કાલ ફિરોજ મારા તરફ ઘણું દિવ દેખાડતી હતી, પરંતુ તેની સાથે દોસ્તી ઉપરાંત ખીજે કાંઈ સંબંધ હોવાની વાત કોઈને કહેવાની તેણે મને સાફ ના પાડી હતી. એ મનમોજી માથુક પાસે હું એવો દુર્બળ બની જઈને રહેતો હતો કે, તેનો હરેક હુકમ મૂળે મોઢે બળવતો હતો. આજકાલ તે એક પાકદામન ઝોરતની માફક કાબુમાં રહેતી હતી, તથા મારામાં અક્કલની ખામી હોવાથીજ તે પોતાની ટેવ છોડી નેકીની પુતળી બની છે એમ હું સમજતો.

અમારી ટોળીમાં આઠ દશ માણસો હતા. ખાસ જરૂરી કામ વખતે અમે સઘળા એઠા થતા હતા, નહિ તો બળે ત્રણ ત્રણ જણા છૂટા પડી જઈ ગામડામાં અગર શહેરમાં છુટા રહેતા હતા. અમે દરેક જણ દુનિયાને ફગા માટે બહુ રથી એક પ્રકારનો ધંધો ચલાવતા હતા. કોઈ ફેરીવાળો થઈ જૂદાં જૂદાં સ્થળે ફરતો હતો, તો કોઈ ટટુ ઘોડાઓ વેચવાનો ઢોંગ કરતો હતો. કોઈ હકીમ બની જૂદાં જૂદાં દર્દોની દવાઓ આપતો હતો. ઘણું કરીને હું ફેરીવાળાના વેશમાં ફરતો હતો, અને બનતાં

૬૬

સૂચી કોઈ મોટા શહેરમાં જતો નહિ. કમકે ઈંગ્લેન્ડ લેફ્ટેનન્ટનું
ખૂન કરવા જદલ મને કેદ પકડવાનું બોરંટ સરકારે બહાર
પાડ્યું હતું.

પ્રકરણ ૭ મું.

એક રાત્રે સુઈદ કોહ નામના પહાડની ખીણમાં કુરમ નદીના તટ ઉપર આવેલા થલ નામના એક ન્હાના શહેરમાં અફઘાનિસ્તાન અને હિંદુસ્તાન સરહદમાં અમારી ટોળીનો સરદાર ગાજીખાન અને હું સૌથી પ્રથમ સંકેત સ્થળે હાજર થયા. ગાજીખાન ખુશમિનજમાં હતો. મને જોઈ તે ખેલી ઉઠ્યો:—“જલ્દીથી આપણે એક મદદગાર મેળવી શકીશું. ફિરોજીએ ધણી ચાલાકી અને ચતુરાઈનો પરિચય કરાવ્યો છે. તેણે કોહાટની જેલમાંથી તેનો ધણી નાસી છૂટે એવો ઉપાય અજમાવ્યો છે.”

આ સંવદ્ધા જંગલો ધાડપાડુઓની લાખા હું થોડા અંશે સમજવા લાગ્યો હતો. ગાજીખાનની વાત સાંભળી મારું શરીર ખરફ જેવું ઠંડું થઈ ગયું. હું ખેલી ઉઠ્યો:—“ફિરોજીનો ખાવિંદ કેવો ?”

ગાજીખાને કહ્યું:—“એક આંખે નકાણો ખુદ્દો પાજીખાન ફિરોજીનો ખાવિંદ થાય છે. ફિરોજીની માફક એ પણ ઈરાની છે. એ ખીચારને જીંદગી સૂધીની સખત મજૂરીની સખત થઈ હતી. ફિરોજીએ જેલખાનાના જેલર અને ડૉક્ટરને એવી જાદુઈ શક્તિથી વશ કર્યા છે કે જેથી પાજીખાનનો નાસી છૂટવાનો માર્ગ સાફ થયો છે. ફિરોજી એક કીમતી જોહર છે. એના વજન જેટલી અશરશીઓ આપવામાં આવે, તો પણ કીમત તરીકે થોડી ગણાય.

એ વર્ષથી ફિરોજ તેના ખાવિંદને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. જૂના જેલરની બદલી થવાથી નવા જેલરને ઉદ્ધુ બનાવી ફિરોજને પોતાનું કામ પાર પાડ્યું છે.”

“સાહેબ! આ વાત સાંભળી મને આનંદ થયો હશે કે શોક, તે આપ સહેલાઈથી સમજી શકો એમ છે. વિનાવિલાંબે એક આંખવાળા બાજબાન સાથે મારી મુલાકાત થઇ. એના જેવો બેઅદમ બદમાશ જીવનમાં મેં કદિ જોયો ન હોતો. તે પોતાના નામ પ્રમાણે બાજ પક્ષીના જેવોજ નિપુર ધુર્ત અને કુર હતો. ફિરોજ તેના શૌહરની સાથેજ આવેલી હતી, તથા હું સાંભળી શકું એવા મોટા અવાજે તે બાજબાનને શૌહર કહીને બોલાવતી. એ સંબોધન પ્રસંગે તે મારા તરફ એવો ઇસારો કરતી હતી કે જે જોઈ મારો જીવ બળી-જળી ખાક થઇ જતો હતો. બાજબાન જોઇ ન શકે તેવી રીતે તે બુદ્ધા ખાવિંદની અંગ-લંગીનું અનુકરણ કરી તેને બતાવતી હતી. ગુરસાની આગથી હું સળગી જતો હતો. આખી રાતમાં મેં તેની સાથે કાંઈ વાત કરી નહિ. સહવારે અમે જ્યારે સરસામાન બાંધી રવાના થયા એટલે દશગાર ગોલંદાજ ઘોડેસ્વારો અમારી પાછળ આવતા હોય એમ અમને લાગ્યું. પહાડી માણસો હમેશાં પોતાની બહાદુરીનો દંભ દર્શાવે છે. તેમની વાતમાં ખુતામરકીના શબ્દો સિવાય બીજા કાંઈ હોતું નથી. આમ છતાં અમે બધા સંમુખ યુધ્ધ માટે નહિ રોકાતાં બહાદુરીથી પીઠ બતાવી મરજી પડે તે તરફ ચાંપદ કરી જવા લાગ્યા. ગાજબાન, બાજબાન, ફિરોજ અને એક

વજીરી છોકરો બુધિ વાપરી નાશી છૂટ્યાં. કેટલાક નાશી જવાનો માર્ગ નક્કી નહિ કરી શકવાથી માલથી લાંબેલાં ખચ્ચરો છોડી પહાડની ઉંડી ખીણમાં ફરી પડ્યા. તેમણે જમ દૂતના લાથમાં પોતાની જાત અર્પણ કરી. એ સ્થળે પોલિસના સવારો આવી તેમને ગિરફતાર કરશે તેવી તેમના મનમાં શંકા રહી નહિ. અમારાં ખચ્ચરોને બચાવવાનો કોઈ માર્ગ નહિ હોવાથી તેમની પીઠ પર લાધવામાં આવેલા માલની ગાંસડીઓ છોડી કીમતી વસ્તુઓ પીઠ પર ઉંચકી લઈ નાસી જવાની તૈયારી અમે કરી. નીચા ઢાળવાળી જગ્યાએ માલની લાંબગોળ ગાંસડીઓ મૂકી, તેને પકડી ધસડાતા અમે એક એક ક્ષણે એક એક ગાઉ જોડલો માર્ગ વટાવ્યો. અમારા દુસ્ત્રમનો પાછળથી ઉપરા ઉપરી ખંદુકના ખાર કરતા હતા. કાન પાસેથી સરી જતી ખંદુકની ગોળીનો અવાજ સાંભળવાનો આ અમારો પ્રથમ અનુભવ ન હતો, તો પણ હમણાંના અનુભવથી અમને આનંદ તો નજ થયો. ફિરોગ્જ જેવી રહસ્યમયી રમણીને પરણવાની ઇચ્છા રાખનારે મૃત્યુ સ્વયંવરની છત્રી પોતાની દૃષ્ટિ સમક્ષ ખડી રાખવી જોઈએ.

અમે બધા અક્ષત-ખંદુકની ગોળીઓથી અક્ષત પરંતુ પથ્થર અને કાંકરાના ધસારાથી ક્ષત વિક્ષત-શરીરે છુટકારો મેળવી શક્યા. કેવળ દોસ્ત મહમદ નામનો સૌથી નાની ઉંમરનો માણસ પીઠમાં ગોળી વાગવાથી મરી ગયો હતો, અને તેનું મડદું એક બાજુ સરકી ગયું હતું. હું પીઠ ઉપરનો ભાર ઉતારી એ ખીચારાનું મડદું લઈ આવવા જવા લાગ્યો.

દિરોળનો શૌહર બાજબાંન બોલી ઉઠ્યો:—“કેવા મૂખાં છો ! લાશ લાવી તમે શું કરશો ? તમારી ગાંસડી ઉપાડી લ્યો. એક મહદાને માટે દાંડગોળાની બરબાદી કરવાની જરૂર નથી.”

દિરોળએ કહ્યું, “ એ મહદાને ફેંકી દો.”

હું દોસ્ત મહમદની લાશ ખલા પર ઉંચકી લાવ્યો હતો. એક છાયાવાળી જગ્યાએ મોટા પથરની આડમાં મેં એ લાશને ગોઠવી. નિબુર બાજબાંએ આગળ આવી પોતાની બંદુકનો કુદો બિચારા દોસ્તમહમદના માથામાં મારી તેની મૃત્યુની છબી વિશેષ લયંકર બનાવી દીધી. લાશના વિકૃત મુખ તરફ જોઇ તે બોલી ઉઠ્યો, “હવે ગમે એવો બહાદુર સિપાહી એને ઝોળખી શકશે નહિ.”

સાહેબ ! આવા પ્રકારના આનંદને સંતોષનું જીવન મહેં સ્વીકાર્યું હતું. સંધ્યાકાળે અમે એક જંગલમાં જઈ પહોંચ્યા અમે આખા દિવસની મહેનતથી લોથપોથ થઈ ગયા હતા. સાથે ખોરાકની કાંઈ પણ ચીજ નહોતી, તથા ખચ્ચર અને ઘોડાઓ ઉપર લાઈએ માલ ગુમાવી બેઠા હતા. આવી હાલતમાં બાજબાંએ શું કયું એ આપ જાણો છો કે ? તેણે થોડાં સુકાં લાકડાં એકઠાં કરી ચક્રમકથી દેવતા સળગાવ્યો અને એ દેવતાના પ્રકાશમાં તે એક તાસ બહાર કહાડી ગાજીબાન સાથે રમવા બેસી ગયો. એ બંને શયતાન સરખા હતા. થાકથી કંટાળી જઈ હું જમીન ઉપર ચતો સુઈ રહ્યો હતો. મારી આંખો ઉપર આસમાની આકાશમાં સંખ્યાબંધ નક્ષત્રો પ્રકાશતાં હતાં. નિર્જન

અરણ્યમાં પડ્યો પડ્યો હું કમનસીબ દોસ્તમહમદની વાત વિચાર્યાં કરતો હતો, તથા એના જેવી મારી દશા થઈ હોત તો સાઈ એમ માઈ મન મને કહેતું હતું. ફિરોજ મારી પાસેજ સુઈ રહી હતી. વચ્ચે વચ્ચે ચુપકીદીથી મને કાંઈ કહેવા આવી હોય એવી રીતે તેણે પોતાતું મ્હોં મારી નજીક લાવી એ ત્રણ વખત મને ચુંપન પથ્થુ કરી લીધાં.

મ્હેં તેને કહ્યું, “ તું શયતાન છે !”

મારી આ વાત કબુલ કરતાં તેણે કહ્યું:—બેશક !”

થોડા કલાક સુધી આરામ લીધા પછી ફિરોજ પાછી થઈ શહેરમાં આવી ગઈ.

બીજે દિવસે સહવારે એક જંગલી માણસ અમને રોટી તથા થોડું ગોસ્ત અને દુધ આપી ગયો. એ વસ્તુઓ ફિરોજએ મોકલાવી હતી એમ અમે સાંભળ્યું. આખો દિવસ અમે એ જંગલમાં છુપાઈ રહ્યા. રાત પડતાં અંધકારમાં છુપાતા છુપાતા અમે થઈ શહેર તરફ રવાના થયા.

શહેરની સરહદ ઉપર જઈ પહોંચી ફિરોજ તરફથી ખાતમી મેળવવાની રાહ અમે જોવા લાગ્યા; પરંતુ તેની સાથે મુલાકાત થઈ નહિ.

પ્રકરણ ૮ મું.

રાહ જોવામાં રાત વીતી ગઇ અને સહવાર થયું. એવામાં અમે એક મેમને ખચ્ચર ઉપર બેસી હાથમાં છત્રી રાખી અમારા તરફ આવતી જોઈ. તેની સાથે બીજા એક ખચ્ચર ઉપર એક દેશી સ્ત્રી બેસીને આવતી હતી. સાથે એક નોકર પણ હતો. પેલી દેશી સ્ત્રી તેમની આપા હોય એમ લાગતું હતું.

તેમને જોતાંની સાથેજ બાજબાજ બોલી ઉઠ્યો, “ખુદાએ ૧૫જો માટે બે ઘોડા અને બે સ્ત્રીઓ મોકલી છે. જે ચાર મા હોત તો લાગ ખરાબર વહેંચી શકાત.”

આમ કહી બાજબાજે પોતાની બંદુક ઉઘડી લીધી તથા ડાની દિરાલ સાથે શરીર અડતું રાખી તે નીચે ઉતરવા થો. હું અને ગાજીબાજ પણ તેના જેવી સાવધાનતાથી તેની બાજબાજ જવા લાગ્યા. પેલાં ખચ્ચરો અને માણસો આબ્યાં એટલે અમે છલંગો મારી તેમની પાસે ઉપસ્થિત તથા વજ્ર ગંભીર સ્વરે નોકરને ખચ્ચરો ઉભા રાખવાનો કર્યો. અમારો લુંટારાઓના જેવો પોષાક તથા ભયંકર મુખ જોઈ એ માણસો ભયભીત બની જાય એમાં કાંઈ નવાઈ હોતું. છતાં મેમ સાહેબ સહજ પણ ભય નહિ પામતાં જોઈ ખડખડાટ હસી પડી ત્યારે અમારા આશ્ચર્યનો પણ નહિ. તે હસતાં હસતાં અમારા તરફ જોઈ બોલી ઉઠી.

“કેવા ગંધડાઓ છે; મને મેમસાહેબ સમજા ખંડા છે!”

ઘણી અમ્યબી સાથે અમે જાણી શક્યા કે, એ ફિરોજ હતી ! તેણે એવી ચાલાકાઈથી વેશ બદલ્યો હતો કે, જો તે ઇંગ્લેન્ડ ભાગામાં વાત કરી શકત તો અમે તેને ઓળખી શકત નહિ.

ફિરોજ ખચ્ચર ઉપરથી કુદકો મારી નીચે ઉતરી પડી તથા થોડા સમય સુધી ઘણા ધીમા અવાજે તેણે બાજબાજ અને ગાજબાજ સાથે કાંઈ વાતચિત કરી. પછી મ્હારી નજીક આવી તેણે કહ્યું, “અય અજીબન ! તમને ફાંસાની સજા થતાં પહેલાં ફરીથી આપણી મુલાકાત થશે. કામકાજને લીધે હમણાં હું કુરમ પાસ તરફ જઈ છું. તમે ઝડપથી લોકોને મુખે મ્હારું નામ જાહેર થયેલું સાંભળી શકશો.”

અમે નિર્ભયતાથી છુપાઈ શકાએ એવું એક સ્થાન ખતાવી ફિરોજ અમારાથી છુટી પડી. ફિરોજ અમારી ટોળીની એક કિમતી વ્યક્તિ હતી; તેની શુદ્ધિશક્તિથીજ અમે સર્વ સ્થળે નિર્ભય રહી શકતા હતા. વિનાવિલંબે ફિરોજ તરફથી અમને થોડા રૂપિયા મળ્યા અને તે સાથે એવી કિમતી ખાતમી મળી કે, એ ઇંગ્લેન્ડે કુરમ પાસની અંદર થઈ મીરાનશા તરફ જવાના છે. ‘સમજીને સાન’ એ કહેવતને અનુસરી અમે એ નવી ખાતમીનો ભેદ સમજી ગયા. અમે ફિરોજએ આપેલી ખાતમીનો સદુપયોગ કર્યો. એ બંને ઇંગ્લેન્ડ સાહેબોને લૂંટી અમે ઘણી રોકડ રકમ તથા કિમતી વસ્તુઓ મેળવી શક્યા. બાજબાજે તેમને જીવથી માફી નાખવાની ઈચ્છા કરી હતી; પરંતુ મહેં તથા ગાજ-

ખાને વચ્ચે પડી બાજુખાનની ઇચ્છા રોકી બન્ને સાહેબ પાસેનો સઘળો ભાર લઈ લીધો હતો. અમે તેમના અંગ ઉપરનાં કપડાં સુદ્ધાં લઈ લીધાં હતાં.

સાહેબ ! આપ જાણી શક્યા હશે કે, ઇચ્છા નહિ હોવા છતાં સ્થિતિને વશ થઈ માણસ કુકર્મી બદમાશ બની જાય છે. એક સુંદરી તરૂણીના મોહથી તમારું માથું ફરી જાય; તમે તેને માટે લડાઈ કરો; લઢાઈમાં ખૂન ખરાખી થાય; એવી સ્થિતિમાં વન જંગલના પહાડી પ્રદેશમાં રખડી રહી દરયુવત્તિથી આ-જીવિકા ચલાવવા સિવાય બીજા કયા માર્ગનું અવલંબન કરી તમે સહિસલામત રહી શકો? પ્રથમ હું ચોરીના માલનો સોદાગર હતો, પરંતુ સંયોગે અને પરિસ્થિતિને લીધે ધીમે ધીમે હું સોદાગરમાંથી લૂંટારો તેમજ ધાડપાકુ-બહારવટીઓ બની ગયો.

બન્ને ઇંગ્લેન્ડનો ભાર હલકો કર્યા પછી એ પ્રદેશમાં રહેવું અમને હાપણુ ભરેલું લાગ્યું નહિ. દેશી માણસોને લૂંટી લેવામાં આવે અગર તો તેમનાં ખૂન કરી નાખવામાં આવે તો તેથી સરકારને કાંઈ સ્તાન સુતક લાગતું નથી; પરંતુ કોઈ ઇંગ્લેન્ડનો જો એક પૈસો પણ છિનવી લેવામાં આવે છે તો ઇંગ્લેન્ડ ગવર્નમેન્ટનો કંઈ જીવ આવે છે. તે પોતાની ફોજ, પલ્ટન, બંદુક, મશીનગન, એરોપ્લેન વગેરે મોકલી જત લાઇને બચાવી લેવાની કાળજી દર્શાવે છે. એવા પ્રસંગે ખરો ગુન્હેગાર પકડી નથી શકતો તો નિર્દોષ માણસો ઉપર જીલ્મ ગુનગરી, કામળ બાળકોને પંદર પંદર ગાઉ સૂધી ભુખ્યા ભુખ્યા સખ્ત તાપમાં ચલાવી, અસહાય

અખળાએની આખર લૂંટી ઈંગ્રેજ રાજત્વની મહિમા અને પ્રભા-
વનો સર્વત્ર પ્રચાર કરવામાં આવે છે. અમે પણ ઈંગ્રેજ વચ્ચેએને
લૂટેલા હોવાથી એ સ્થળનો ત્યાગ કરી અધ્યાનીરતાન દેસના
ખોસી નામના શહેરમાં જઈ છુપાયા. એ સ્થળે એક પ્રખ્યાત
ખહારવડીઆ-લૂંટારા સાથે અમારી મુલાકાત તથા ઓળખાણ
થઈ. એનું નામ અજખખાન હતું; તે લૂંટફાટ કરતી વખતે તથા
ધાડ પાડતી વખતે પોતાની સ્ત્રીને પણ સાથે રાખતો હતો. એની
સ્ત્રી ઘણી ખૂબસૂરત હોવા ઉપરાંત, સભ્ય, શરમાળ તથા પતિ-
ભક્તિ પરાયણા હતા; તે કદાપિ પોતાના મુખમાંથી અશ્લીલ વાત
ઉચ્ચારતી નહિ. પતિ તરફનો તેનો ગાઠ અનુચિત પ્રશંસાપાત્ર
હતો. સ્ત્રીના આ સધળા સદ્ગુણોનો ખદલો અજખખાન પોતાના
દુર્ગુણોથી વાળતો હતો. તે સદા સર્વદા સ્ત્રીનો તિરસ્કાર કરતો.
વાતમાં ને વાતમાં તપી જઈ વઢવાડ કરતો હતો. પોતે દુશ્વરિત્ર
થઈ સ્ત્રીની રીતભાત ઉપર સંશય રાખતો હતો. એક વખતે
આવા ખોટા સંશયને વશ થઈ સ્ત્રીને તેણે છરાનો ધા કર્યો હતો,
તથા એ કાર્યને લીધેજ તે પોતાની સ્ત્રી તરફથી વિશેષ ભક્તિ,
શ્રદ્ધા અને સ્નેહ મેળવી શક્યો હતો ! સ્ત્રી જાતિ, તેમાં પણ
મુખ્યત્વે કરીને જંગલી સ્ત્રી જાતિ-નો સ્વભાવજ એવો
રહસ્યમય હોય છે ! એ સ્ત્રી ગર્વસહિત પોતાના
હાથ પર થયેલો ધા સૌને ખતાવતી હતી. જગતમાં
એના જેવી ખીજ કાષ્ટ સુન્દર દેખાવડી વસ્તુ નથી એમ તે કહી
ગર્વ અનુભવતી હતી. અજખખાન દોસ્તદાર તરીકે અગર સોખતી

હરીકે નીચ હતો. એક વખતના શિકારમાં સવળી માલમતા પકાવી બેવાની બહાદુરી તેણે બતાવી હતી અને અમે કેવળ માર ખાધો હતો. એ વાત જવા દઈ હવે હું મુદાની વાત ઉપર આવું છું.

ધણા દિવસથી ફિરોળની કાંધ ખપ્પર નહિ મળવાથી માછ-ખાને કહ્યું, “આપણામાંના એક જણે કુરમ પાસમાં થઈને બન્ટુ જવું જોઈએ. તથા ફિરોળ ત્યાં છે કે કેમ, એ વિષયની તપાસ કરવી જોઈએ. આટલા દિવસમાં તેણે જરૂર કાંધ નવી રસોઈ પકાવી રાખી હશે. બન્ટુમાં ધણા માછુસો મને ઝોળખતા હોવાથી હું ત્યાં જઈ શકું એમ નથી.”

એક ચક્ષુધારી બાજબાન બોલી ઉઠ્યો:—“મારું પણ એમજ કહેવું છે. પેલા લાલમુખા વાંદરાને બન્ટુ શહેરમાં મેં ધણા નાચ નચાવ્યા છે. વળી એક આંખે હું કાણો હોવાથી મને એવો વેશ બદલવા છતાં મારી અસલ જાત છુપાવી શકું એમ નથી.”

ઇગેજોને ઉદ્દેશીનેજ બાજબાને લાલમુખા વાનરની ઉપમા વાપરી હતી. છેવટે બન્ટુ તરફ જવાતું કામ મારે માથે આવ્યું. ફિરોળતું દર્શન કરવાની લાલસાથી ખુશ બની જઈ હું બોલી ઉઠ્યો:—“હુંજ ત્યાં જઈશ. મારે શું કરવું તે કહો.”

તેમણે બન્ટુએ કહ્યું:—“બન્ટુમાં જઈ ચોકની અંદર મેવાવાળા મિરઝાને સૌથી કાઢવાથી તેની પાસેથી ફિરોળનો પત્તો મળશે. ફિરોળ સાથે મુલાકાત થયા પછી શું કરવું તે ફિરોળ પોતેજ તમને સમજાવશે.

અમે ત્રણે જણા ખોસ્તથી સ્વાના થઈ મિરાનશાહ શહેરમાં
આવ્યા. બાજબાન અને ગાછબાન એ સ્થળે રોકાયા તથા હું
મેલાવાળાનો હથેલો ધારણ કરી બન્નુ તરફ સ્વાના થયો. રસ્તે
એક સરાઈમાં અમારી ઓળખાણવાળા એક માણસે મને ખચ્ચર
મેળવી આપ્યું. તેની પીઠ ઉપર તરબૂજ કિસમિસ તથા મેરાનો
ભાર લાધી હું બન્નુ તરફ સ્વાના થયો.

મકરણ હ મું.

અનુના ચોકમાં જઈ મેં મિરઝાની શોધ કરી. મિઃઝા ત્યાંના એક નામજદો મશહર માણસ હતો. તેને ધણા માણસો ઓળખતા હોવા છતાં કોઈને તેના પત્તાની ખબર ન હોતી. તે કદાચ મરી ગયો હશે અથવા જેલખાનામાં સડતો હશે એવી ખબર મળી. હું સમજી શક્યો કે ફિરોજ એ કારણથીજ અમને કોઈ પ્રકારની તાજી ખાતમી મોકલી શકી નહોતી. હું એક સરાઈ-ખાનામાં ઉતર્યો. આખો દિવસ જૂદા જૂદા રસ્તે ફેરી કરી હું મેંબો વેચવા લાગ્યો; પરંતુ એ એક જણ હતું. જનોણગર ફિરોજને જોવાની લાલસાથી હું અધીર બની ગયો હતો. અનુ શહેરમાં બલુચી, કાઝુલી, વજરી, અફ્રીદી, સિંધી, પંજાબી, ઇંગ્લેન્ડ વગેરે લિન્ન લિન્ન જાતિના લોકોનો ધંધો છે. કેટલીક રખડેલ ધરાની રમણીઓ પણ મારા જોવામાં આવી. પરંતુ કોઈની ઉપર વિશ્વાસ મૂકી હું ફિરોજની ખબર પૂછી શક્યો નહિ.

એ દિવસ સૂધી રખડવા-રજાવા છતાં મિરઝા અને ફિરોજમાંથી જ્યારે કોઈનો પણ ખતો ન લાગ્યો ત્યારે કાંઈ સૌદો કરી સોખતીઓ પાસે પાછા ચાલ્યા જવું કે કેમ એ વાતની ચિંતા કરતો કરતો ચાટામાંથી હું ચાલ્યો જતો હતો. સૂર્યનો અસ્ત થયો હતો અને સંખ્યાની ધુસરના રસ્તામાં છવાઈ જતી હતી. છતાં રાજમાર્ગ ઉપર દીપકો સજાવવામાં આવ્યા ન હોતા.

એવામાં રસ્તાની સાડક ઉપર આવેલા એ મજ્જાના એક અંગ-
માંથી એક એકે હાંક મારી, “અય મેવાવાલા !”

થેં જોયું તો સખ્ખપરી ફિરોજ નાણે બુલબુલે પરસ્તાનમાં
ઉભી રહી હોય એવા વેશમાં મારી નજરે પડી ! માળ ઉપર
છમ્મની રેલીંગ પાસે ઉભી રહી ગરદન ઝુકાવી તે મને બોલાવતી
હતી અને તેની પાસે એક ફાંકડો ઇંદ્રિજ અચ્ચો ઉભો હતો. એ
ઇંદ્રિજનો ચહેરો ધણો દમામદાર હોઇ મિલીટરી ઑફીસરના જેવો
પોષાક તેણે પહેર્યો હતો. ફિરોજનો પોષાક પણ ધણો ઉમદા
હતો. તેના ખભા ઉપર જરીથી ભરેલી એક શાલ હતી. ઘેરવાળો
ગુલાખી રંગનો રેશમી ધાધરો તેણે પહેર્યો હતો. વચ્ચે વચ્ચે
કુબ્બારા જેવું હાસ્ય કરી તે સાહેબના શરીર ઉપર ઢળી પડતી
હતી. એ ઇંદ્રિજે જંગલી રીતની બાપામાં મને ઉપર બોલાવ્યો.
ખીખી સાહેબ થોડો મેલો ખરીદ કરશે એમ તેના બાપણનો
સારાંશ હતો. ફિરોજએ મારા તરફ જોઈ પુસ્તુ બાપામાં કહ્યું :—
“દિલદાર ! બેફિકર ઉપર ચાલ્યા આવો. પણ સાવધાન ! જે કંઈ
જીવ્યો તેથી અન્યથા થશે નહિ, કે કોઈ કરશે નહિ.” જ્યાં ફિરોજ
હોય ત્યાં નવાઇ જેવું ન અને એ અશક્ય હતું. આ વખતે એ
રહસ્યમયીને જોઈ હું ખુશી થયો હતો કે દિલગીર એ હું કહી શકતો
નથી. સુકલડી લાકડી જેવા શરીરવાળો એક ખાનસામો રસ્તો
ખતાવી મને બંગલામાં લઇ ગયો; અને ત્યાં જતાંજ નાણે કે
બુલબુલે પરસ્તાનમાં પ્રવેશ કર્યો હોય એમ મને લાગ્યું.

એક અત્યંત સુંદર અને મનોહર ઓરડામાં મને દાખલ

કરવામાં આવ્યો. ફિરોજએ એ ઓરડામાં દાખલ થઈ પુસ્તક બાપામાં કહ્યું, “ હોશિયાર અણગમેન ! તમે પુસ્તક બાપા સિવાય બીજી કોઈ બાપા નળ્યતા નથી અને મને ઓળખતા પણ નથી એવો ભાગ લેવવનો.”

પછી ફિરોજએ પેલા ઇંગ્રેજ સાહેબ તરફ જોઈ ઉર્દુમાં કહ્યું, “ મેં તમને ખરીજ વાત કહી છે. આ માણસ જંગલી કાચુલી છે. વન જંગલમાંથી તે આ તરફ આવ્યો હોય એમ લાગે છે. આ દેશની બાપા એ બિટકુલ સમજી શકતો નથી. બિલાડી દુધ પીવા આવી, ધરના માલિકને જોઈ જેવી ગભરાય જાય તેવો એ ગભરાઈ ગયો છે.”

હું પુસ્તક બાપામાં બોલી ઉઠ્યો, “ તું મને બિલાડીની ઉપમા આપે છે ! તારા જેવી બેહયા-બેશરમ-ખદમાશ ઓરેત કુલ જહાનમાં બીજી એક પણ નહિ હોય. તારા દિલ્લદારની નજર આગળ તરબુજની માફક છરાથી તારું ગળું કાપી નાખવાની મને ઇચ્છા થાય છે.”

ફિરોજએ કહ્યું, “ તમે મુરખના સરદાર છો. આ લાલમુખા વાનરને જોઈ તમારા મનમાં ઇર્ષ્યાની આગ સળગી ઉઠી છે કેય ? તમારા બેગમાં અકકલ નહિજ આવે કે ? પેલી જીલેટ્ટી ગલીમાં જેવી મૂર્ખતા પતાવી હતી તેવીજ મૂર્ખતા આજે આ ખન્તુ સહેરમાં પણ પતાવેલ છે ! અય બેઅકલ ! હું આપણી ટોળીનું કામ કરવા રોકાયેલી છું અને તે કામ આવા નવ્વાબી કાયદાથી હાંસિલ કરું છું એટલું પણ તમે જોઈ શકતા નથી ? !

આ ખંગલો મારો થઈ ગયો છે. આ લાલમુખા વાંદરની સઘળી મિલકત પણ મારી થશે. એના નાકમાં દોર પેરોવી નચાવતી કુદાવતી હું એને જહનમમાં લઈ જઈ શયતાનના હાથમાં સુપર્દ કરીશ, કે જેથી કરીને કયામતના દિવસ સુધી પણ તે ધૂરી શકશે નહિ.”

મેં કહ્યું:-“ હવે મારી વાત સાંભળ ! જે આવીજ રીતે તું આપણી ટોળીનું કામ હાંસિલ કરતી હોય, તો હું તને સુદ્ધાં જહનમના શયતાનના હાથમાં સુપર્દ કરીશ કે જેથી કયામત પહેલાં તું આવો અનાચાર કરી શકે નહિ.”

ફિરોજ બોલી ઉઠી,-“ તમે મારા શૌહર છો કે આવી રીતે મને ધમકાવી આપો છો ? મારા કામકાજથી પેલો એક ચક્કુ બાજબાજ ધણો ખુશી અને રાજ છે. અહિં મારામાં તમે શી બદખિયાલી જુઓ છો કે જેથી ગુસ્સાની આગથી રાતાપીળા બની જાઓ છો ? મારા એક માત્ર દિલદાર આશક થઈને ખુશોમાં રહેવું તમારે માટે મુનાસિબ છે.”

ઈંગ્રેજ સાહેબે ફિરોજને પૂછ્યું, “ આ માણસ શું કહે છે ? ”

ફિરોજ બોલી, “ એ જંગલી છે. તેથી આપણો દમામ જેઠ એના હોશોહવાસ ઉડી ગયા છે. ખરા જીગરથી તે તમને દુવા દે છે.”

મારા કથનનો આવો ચમત્કારિક અર્થ કરી ફિરોજ ખડખડાટ હસતી એક ખુરસીમાં આડી પડી.

સાહેબ ! જ્યારે એ ચતુર ફિરોજ હસતી હતી, ત્યારે તેનું હાસ્ય જોઈ તેના કામળ અંગની હિલચાલ જોઈ ખુદ્દિ શુદ્દિ દૂર થઈ જતી હતી. પેલો ઇંગ્રેજ સાહેબ પણ ફિરોજને હસતી જોઈ પાળેલા વાનરની માફક ખડખડાટ હસતો હતો.

ફિરોજએ થોડો દમ લઈને કહ્યું:-“ આ બંદરના હાથની આંગળીમાં જે અંગુસ્તરી છે તે જુઓ છો કે? એ તમને પસંદ પડે છે કે? ચાહતા હો તો એ તમને અપાવી શકું તેમ છું.”

તે કહ્યું:-“ આ સાહેબ જે શહેર બહાર મને એકાંતમાં મળે તો હું એને મારી તલ્વારનો સ્વાદ બરાબર ચખાડું.”

સાહેબ ચમકી ઉઠી બોલ્યો:-“ આ માણસ તલ્વારની વાત કેમ કરે છે ? ”

ફિરોજએ ખડખડાટ હસી પડી કહ્યું:-“ તલ્વાર ! એમની ભાષામાં તલ્વારનો અર્થ તરબુજ થાય છે. એ એમ કહે છે કે, ‘ સાહેબને હું એક તાજું તરબુજ ખવડાવીશ.’ ”

સાહેબ બોલ્યો:-“ બહુત અરુચી ! એક આજ દો.-કલ દુસરા તલ્વાર લે આના ! ”

આ વખતે ખાનસામાએ આવી ખપ્પર આપી, “ મેમ સાહેબ ! ખાતા તૈયાર હમ ! ”

ફિરોજનો હાથ સાહેબે પોતાની ખગલમાં લઈ પોતાને લકલો થયો હોય એવા ભાવથી ફિરોજની મદદથી આગળ ચાલવા માંડ્યું, તથા ખીસ્સામાંથી એક રૂપિયો બહાર કાઢી મારી તરફ ફેંકી કહ્યું:-“ મેમ સાયકે લીયે કલ ફિર મેવા લે આના.”

ફિરોજ હસ્યા કરતી હતી. તેણે કહ્યું:—“અજીનેમન ! દિલગીર છું કે, આજે હું તમને ખાનાનું નિમંત્રણ કરી શકતી નથી, પરંતુ કાલે રહવારે મિલીટરી ફોજનું બ્યૂગલ વાગે એટલે મેં લઈ તમે આવજો. જલેસ્પી ગલીના મકાન કરતાં અહિં તમે આનંદની વિશેષ ખહાર લૂંટી શકશો; અને એ વખતે હું તમારી જ ફિરોજ છું એવો તમને યકીન થશે. એ વખતે આપણે આપણી ફરજનું વિવેચન કરી શકીશું.”

કાંઈ પણ જવાબ આપ્યા સિવાય હું વિદાય થયો. હું રસ્તાપર આવ્યો, એવામાં સાહેબે જીનમાંથી ફરી ખૂમ મારી કહ્યું:—“યાદ રખના! કલ ફિર તલ્વાર લે આના! બૂલના મત!”

પાછો હું હસમુખી ફિરોજના હાસ્તનો ખ્વનિ સાંભળી શક્યો. હું ચાલ્યો જવા લાગ્યો. કયી તરફ જતો હતો તે તરફ મારું ધ્યાન નહોતું. રાત્રે મને ઉંઘ આવી નહિ. રહવારે મારો મિજબજ એટલો ખંધો ખગડી ગયો હતો કે વિશ્વાસઘાતિની શયતાની ફિરોજને નહિ મળતાં બન્નુ છોડી ચાલ્યા જવાનો સંકલ્પ મેં કર્યો. પરંતુ મિલીટરી ફોજની કવાયતની શરૂઆત સૂચવતું બ્યૂગલ સાંભળવામાં આવતાં મારો સંકલ્પ હવામાં ઉડી ગયો. ખભે મેવાની ઝાળી નાખી ફિરોજનું દર્શન કરવાનું લાલસાથી હું ઉઠી ઉભો થયો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

અંગના પાસે જતાં ખાનસામે મને અંદર લઇ ગયો. પછી ફિરોજએ ખાનસામાને તરકારી લેવા બબ્બરમાં મોકલ્યો. એકલાં પડ્યાં પછી માયાવિની ફિરોજ હસતાં હસતાં મારા મળામાં પડી. આજના જેવી સુંદર મનોહર અને મનોરમ તેં મને કદાપિ દેખાઈ નહોતી. એક રાણીના જેવો ખુબસૂરત તેનો વેશ હતો. વિલાસનાં સઘળાં સાધનો તેની પાસે મૌજૂદ હતાં. સોના રૂપાની ખાશુ ઉપર તે બજે કે એડી હતી, અને રેશમી મખમલનો ગાલીચો તેના ચરણોને ચુંબન કરી બજે કે ધન્ય થાતો હતો. ફિરોજનાં મનોહર કપડાંમાંથી તીવ્ર અત્તરની ખુશબો આવતી હતી. આવી એક ખુબસૂરત નાજનીન માટે બહારવટીયા થવામાં પણ મને મારી જીંદગીની સાર્થકતા જણાઇ.

ફિરોજએ કહ્યું:-“કયા સંબોધનથી બોલાવી હું મારા હૃદયમાં ઉછળી રહેલા પ્રગાઠ પ્રેમનો તમને પરિચય કરાવું એ હું બજે નથી. અહીંની સઘળી વસ્તુઓ ભાંગી તોડી આગ સળગાવી વન જંગલના પહાડી પ્રદેશમાં જઈ તમારી માથુક તરીકે રહેવાની મને ઘણી ઈચ્છા થાય છે.”

સાહેબ ! એ વખતે ફિરોજએ મારા તરફ જે દિલ્લગી બતાવી તેનું વર્ણન કરવા મારી જખાનમાં શબ્દો નથી. તે નાચી-ગાઈ-કૂદી પોતાના પોષાકને ફાડી પાગલ બની ગઇ. કંઈક રવસ્થ

થયા પછી તેણે કહ્યું:-“ દિલદાર દોસ્ત ! હું અહિં આપણી ટોળીના કામમાં જુથાયલી છું. સાહેબ મને સાથે લઈ અહીંથી ઇસાખેલ જશે. ત્યાં મારી એક ઇમાનદાર બહેન છે.” આમ કહી ખડખડાટ હાસ્ય કર્યા પછી તે પાછી બોલી:-“ અમારા રસ્તાની ખાતમી હું તમને અગાઉથી આપીશ. રસ્તામાં તમે કુમલો કરી સધળી માલમતા લૂંટી લેજો. સાહેબને તરખૂળની માફક સાફ કરી નાખવામાં ગફલત થશે તો તે ફરિયાદ કરી આપણી બરખા-દીનો માર્ગ લઈ શકશે. માટે કાઈ પણ રીતે તેને બહનનમનો મુસાફર બનાવવામાં ગફલતી થવી જોઈએ નહિ. વળી તમારે જોખમમાં ઉતરવાની જરૂર નથી. એક ચક્ષુ બાજબાને આગળ હસેલી તમે થોડે છેટે છુપાઈ રહેજો. એ બાડીઓ બત્રીસ લક્ષણો છે. તે ધણો હિંમતબાજ અને કામ પતાવવામાં ઉતાવળો છે. તેની બંદુક ઉમદા છે. સમજ્યા ? ”

મેં કહ્યું:-“ એ બાડીઓ બાજબાન મને ગમતો નથી. હું એને ધિક્કાર છું. બહારવટીયાઓની બહાદુરી ભરેલી રીતથી દંડ યુદ્ધ કરી એક દિવસે હું તને તેના અધિકારમાંથી મારા અધિકારમાં લાવવા ઇચ્છું છું; પરંતુ બેઇમાની કરવાની મારી ઇચ્છા થતી નથી. હિંમતના લેખથી બહારવટીઓ બનેલો હોવા છતાં મેં મારી ઇમાનદારી છોડી નથી.”

ફિરોજએ કહ્યું:-“ તમે જંગલી છો. જે કામ સહેલાઈથી થઈ શકે તેવું હોય તેને માટે જીવ જોખમમાં નાખવો એમાં ક્ષમાપણ છે કે ? ડાહ્યા માણસો ટાંઢે પાણીએજ ખસ કાઢે છે. તમે

મને આહતા નથી. જાઓ, તમારી સાથે હું કાંઈ સંબંધ રાખવા ઇચ્છતી નથી તમે આદર જાઓ.”

તેણે જ્યારે ચાલ્યા જવાનું કહ્યું ત્યારે હું જમ શક્યો નહિ. તેના કહેવા પ્રમાણે કરવાની કબુલત આપી હું વિદાય થયો. એ દિવસ સૂધી હું બન્નુમાં રહ્યો હતો. દિરોજ એવી હિંમતપાત્ર હતી કે એ બન્ને દિવસે વેશ બદલી સરાઈમાં મને મળવા આવી હતી. એ દિવસ પછી તેને મુબેજ હું ઇમ્રિજના જવાના રસ્તાની ખામર મેળવી જે સ્થળે અમારી ટાળીના માણસો સકેત પ્રમાણે રોકાતા હતા તે સ્થળે ગયો. માણખાન અને ખાજખાન મારી રાહ જોતા હતા. દેવતા સજાવાળી આખી રાત અમે વાતોમાં વીંતાડી. મેં ખાજખાનને તાસનો એક દાવ ખેલવા બોલાવ્યો. રાજ થઈ તે રમવા બેઠો. બીજા બાજુ રમતી વખતે તે લુચ્ચાઈથી મને ઠગે છે એમ મેં તેને કહ્યું એટલે તે હસવા લાગ્યો. તાજ ઉચકી લઈ જોશથી મેં તેના મોં ઉપર મારી. ખાજખાન બંદુક લેવા ઉઠવા લાગ્યો એટલે મેં તેને મારા પગથી ડબ્બાવી રાખી કહ્યું:—“બંદુકથી લઠવું એ તો ખામલાઓનું કામ છે. દિલાવર મર્દ છતો કે તસ્વા. રક્ષીજ લહે છે. મેં એમ સાંભળ્યું છે કે, ઘરો ચલાવવામાં તમે ઉસ્તાદ છો. ઘરો લઈ મારી સાથે લદો છો કે ?”

માણખાન અમને ઠંડા પાડવાની કોશીષ કરતો હતો; પરંતુ મેં ખાજખાને કેટલીક મુઠ્ઠીઓ ભરાવી ધણો ગુસ્સે બનાવ્યો હતો. ગુસ્સાથી તેની હિંમત વધી ગઈ હતી. તે અને હું એક બીજાના ઘરો લઈ ઉભા થયા. માણખાનને એક બાજુએ ઉભા રહી ન્યાય-

યુધ્ધ કોને કહે છે તે જોવાનું મેં કહ્યું. અમને ઠંડા પાડવાનો
 પ્રયત્ન વૃથા છે એમ ધારી તે દૂર ઉભો રહ્યો. શિકાર પકડતી
 વખતે બિલાડી જેવી રીતે આખું શરીર સંકુચિત કરી કૂદકો
 માથવાની રાહ જુએ તેવી રીતે બાજબાજ નીચો ઉભો રહી હુમલો
 કરવાની રાહ જોતો હતો. તેના જમણા હાથમાં છરો અને
 ડાબા હાથમાં ફેટો હતો. એ ફેટો હમણાં તેની હાલ થયો હતો.
 હું તેની રહામે બહાદુરીથી ઉભો રહ્યો તથા જમણા પગ આગળ
 લંબાવી ડાબો હાથ ઉંચો કરી, જમણા હાથમાં છરો પકડી ડાબા
 સાથળ ઉપર તેને ઝુલતો રાખ્યો હતો. એક દાનવના કરતાં પણ
 હું મને પોતાને વિશેષ બળવાન ધારતો હતો. વિજ્ઞાનીની ચમક
 માફક બાજબાજ મારા ઉપર પડ્યો એટલે હું જમણા પગના
 આધારથી તરતજ ફરી ગયો. પોતાના રહામે કાંઈ મળી નહિ
 આવવાથી બાજબાજ ચક્કર ખાઈ પડી જતો હતો એવામાં
 મેં મારો છરો તેના ગળામાં જોરથી ખોસી દીધો. છરો એટલા
 જોરથી વાગ્યો હતો કે, તે બહાર નહિ નીકળવાથી બાજબાજનું
 અડધું શરીર જમીનપર અને અડધું શરીર છરાના આધારથી
 અધ્ધર રહ્યું હતું. મેં જોશથી છરો તેના ગળામાંથી બહાર ખેંચી
 કાઢ્યો એટલે બાજબાજ જમીનપર ટૂટી પડ્યો. છરાની અણીનો
 થોડો ભાગ ભાંગી જવાથી તે બાજબાજના શરીરમાંજ રહ્યો હતો.
 તેના જીવનનો અંત આવી ગયો હતો. ગાજબાજ અફસોસ અને
 આશ્ચર્યથી બોલી ઉઠ્યો:-“અય ખુદા ! કેવો અફસોસ ! આ શું
 થયું !”

મેં કહ્યું:—“દોસ્ત! મહારાજા નહિ. એક ધંધાના એ માણસો એક ખીજની શત્રુતા કરે છે. હું અને બાજબાજ સાથે રહી શકીએ એ સ્થિતિ અસહ્ય થઈ પડી હતી. હું ફિરોજને પાહું છું. તેના પ્યારપર મારા એકલાનોજ અધિકાર હું ઇચ્છું છું. વળી બાજબાજ અને જનાવરમાં કંઈ બેઠ નહોતો. બિચારા દોસ્ત મહમદની નિબહુરતાથી તેણે કેવી દુર્દશા કરી હતી, એ તમે પૂછી શકો છો? આપણે બન્ને હવે શાંતિથી રહી શકીશું. જીવન રસમાં આપણે એક ખીજના જાનસાર-વફાદાર દોસ્ત બિવરીશું.”

માજબાને સંતુષ્ટ થઈ પોતાનો હાથ મારા હાથમાં આપ્યો. ની ઉત્તર પચાસ વર્ષની થઈ હતી. તેણે કહ્યું:—“તમારા પ્યારને હું તમે જહાનમમાં જાઓ એ સાથે મારે કંઈ સેવા દેવા નથી. તે તમે બાજબાજ પાસે ફિરોજની માગણી કરી હોત તો એક હાડીની કિમ્મતે ધણી ખુશીથી તેને તમે વેચાતી મેળવી શકત. ત્યાં હો એ વાત. કાલ પેલા ઇન્જિનનું શું કરવાનું છે?”

મેં કહ્યું:—“એ કામ હું બજાવીશ. હવે હું આખી દુનિયા જવાંમદો સાથે ટકકર ઝીલી શકું એમ છું.”

જામે બાજબાજને કબ્રમાં દાટ્યો તથા એ કબ્રથી બસો થને છેટે અમારો તંબૂ ઠોક્યો.

ખીજે દિવસે ફિરોજ અને તેનો ફાટન બન્ને ઘોડે ચડી જર થયાં. તેમની સાથે બે નોકર અને એક ખાનસામે માત્ર એ માણસો હતા.

મેં માણખાનને કહ્યું:-“ ઇમ્રજ બચ્ચાને હું જોઈ લઈશ. ખીજ તથા હથિયાર વગરના માણસોને તમારે સંભાળવાના છે.”

ઇમ્રજ ધણેા હિમતખાજ યોધો હતો. જો દિરોજએ તેનો હાથ ખેંચી લક્ષ ન ચકાવ્યું હોત તો તેની ગોળીથી મારો જીવ જત. સાહેબ ! એ દિવસે દિરોજ ઉપર મેં ફરીથી જીત મેળવી તથા સોથી પ્રથમ તેને એ ખાતમી આપી કે તે એવા બની છે. બધી હકીકત જાણવામાં આવતાં તેણે કહ્યું, “ તમે હમ્મેશાં ગદ્ય-ડાજ રહેવાના છો. બાજખાને તમારું ખૂન ક્યું” હોત તો સારું ચાત ! એણે તમારા કરતાં વિશેષ બળવાન માણસનું ખૂન ક્યું” છે-એની પાસે તમારી બહાદુરી કાંઈ ટકી શકત નહિ. એની જીંદગીનો અંત આવ્યો હશે તેથીજ એ મરી ગયો છે; પરંતુ યાદ રાખજો કે, એક દિવસે તમારી જીંદગીનો પણ અંત આવશે.”

મેં દિરોજને કહ્યું,-“ વળી જો તું મારી સતી સાધ્વી પત્તિ નહિ થઈ રહે તો તારા જીવનનો પણ જલ્દી અંત આવશે.”

દિરોજએ કહ્યું, “ બહુ સારું. આપણું બન્નેનું કિરમત એક ખીજા સાથે બરાબર જોડાઈ ગયું છે એ વાત ધણા દિવસથી હું જાણી શકી છું; છતાં તે સાથે તમારે એ વાત યાદ રાખવી જોઈએ-કે, નવીન કુંજમાં ફક્ત એ દિવસજ પાછી ઠંડુ રહે છે !”

સાહેબ ! માણસ જ્યારે પોતાની વાત કહેવા માંડે છે ત્યારે
 ખીમની વાત તેને યાદ રહેતી નથી, મારી આત્મકથાનું આટલું
 વિસ્તૃત વર્ણન સાંભળતાં આપ કદાચ કંટાળી ગયા હશે. હવે
 હું મારી આત્મકથા જલ્દી પૂર્ણ કરીશ.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

મેં તથા ગાજીખાને પ્રથમના કરતાં વિશેષ વિશ્વાસપાત્ર કેટલાક માણસોને અમારી ટાળીમાં ભેળવ્યા. મુખ્યત્વે કરીને અમે ચોરીના માલનોજ ધંધો કરતા હતા, તથા અમારી સ્થિતિ જ્યારે તફૂન લાગ્યાર બની જતી ત્યારેજ અમે વટેમાર્ગીઓને લૂંટી લેતા હતા. વળી વટેમાર્ગીના જીવ ઉપર હુમલો નહિ કરતાં તેની માલમત્તા લૂંટી લઈ અમે છટકી જતા હતા.

ધણા મહિના સૂધી ફિરોજના સહવાસમાં રહી મેં સુખ ભોગવ્યું. અમારા ધંધામાં ફિરોજની મદદ ધણી ઉપયોગી થઈ પડતી હતી. તે સારા સારા શિકારોની ખાતમી મેળવી એ ખાતમી અમને વખતસર પહોંચાડતી હોવાથી અમે સારો રોજગાર કરી શકતા હતા. ફિરોજ કોઈ વખતે આ શહેરમાં તો કોઈ વખતે પેલા શહેરમાં, એમ જૂદા જૂદા સ્થળે રહેતી હતી; આમ છતાં અમારો સંદેશો મળતાંની સાથે તે અમારી પાસે દોડી આવતી હતી. રસ્તામાં આવેલી કોઈ સરાઈમાં અગર તો પહાડી ખીણમાં અમારી એકાંત મુલાકાત થતી હતી. કેવળ એક વખતે નવચમન શહેરમાં ફિરોજની રીતભાત જોઈ હું વિચારમાં પડી ગયો હતો. હું જાણતો હતો કે, પોતાની ચતુરાઈ તથા ખૂબસૂરતીથી એ શહેરના એક દોલતમંદ સૌદાગરને ફિરોજએ ઉલ્લુ બનાવી દીધો હતો. બન્યું શહેરમાં પેલા મિલિટરી સાહેબ સાથે ફિરોજ જેવું

નાટક લખવી ચુકી હતી તેવું જ નાટક એણે એ દૌલતમંદ સૌદાગર પાસે લખવવા માંડ્યું હતું. ગાજીખાનનો નિષેધ નહિ માનતાં હું ફિરોજની શોધમાં નીકળી પડ્યો તથા દિવસના વખતે ખુલ્લી રીતે મેં શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. ફિરોજનો પત્નો મેળવી હું તેને પુનઃ મારી સાથે લઇ આવ્યો. એ વખતે અમારી બન્નેની વચ્ચે થોડો ઝઘડો પશ્ય થયો.

ફિરોજએ કહ્યું, “તમે યાદ રાખજો કે, જ્યારથી તમે મારા આશ્રક શ્રીટી શાહર થયા છો ત્યારથી હું તમને પ્રથમની માફક ચાહી શકતી નથી. છુપી રીતે પ્યાર કરવાથીજ મહબબતની ખરી મળદ લૂંટી શકાય છે. શાદીનો અર્થ સ્ત્રી પુરુષે એક બીજાંની ગુલામી કરવી એવો છે. હું કાઢતો હુકમ વેઠી શકું તેમ નથી. મારી મરજી પડે તેમ સ્વચ્છંદી પંખિણીની માફક વિહાર કરવા ઈચ્છું છું, -હું સ્વતંત્ર, મુક્ત રહેવા ચાહુ છું ! તમે જાણો છો કે મારું નામ ફિરોજ છે. હું આસમાનની માફક મુક્ત તથા સ્વતંત્ર છું; મારી ગતિને રોકવાનું કાર્ય કાઢથી થઇ શકે તેમ નથી. હું રત્ન જેવી કિમતી સહુના લોભની વસ્તુ હોવા છતાં મને મેળવવાનું કામ દરેકને માટે દુર્લભ છે. હું કાળના જેવી છું, દરરોજ નવીનતાને ચાહનારી છું. તમે હોશિયારી રાખજો; વિશેષ દૂર મને ખેંચી જશો નહિ; ઘણી ખેંચતાણથી મને ખાંધવાનો પ્રયત્ન કરશો નહિ. નહિ તો ખંધન તદ્દન તૂટી જશે. જે તમે મને વિશેષ હયરાન કરશો તો હું એક એવો માણસ શોધી ફાઢીશ કે જે, તમે જેવી બાજબાનની દશા કરી છે તેવી તમારી

દસા કરશે. અગ્નિ શિખા જોઈ રહેવામાં જ સાર છે તેને સ્પર્શ કરવાથી બળી બરબીબૂન થવાય છે એ વાત તમે યાદ રાખજો.”

ગાજીખાને વચ્ચે પડી અમારો ટોટો પતાવ્યો; છતાં અમે બન્નેએ એક બીજાં તરફ એવાં કઠોર વચન વાપર્યાં હતાં કે જેના ધા ધણા દિવસ સૂધી રૂઝાયા નહિ. અમે એક બીજાંનાં સહવાસમાં પ્રથમના જેવો આનંદ અનુભવી શકતાં નહિ.

થોડા દિવસ વીત્યા પછી મારા કિસ્મતની કમનસીબીનો આરંભ થયો. એકાએક ઇન્દ્રિજ સિપાહીઓએ આવી પહોંચી અમારા ઉપર હુમલો કર્યો. ગાજીખાન તથા ટોળીના બીજા એ માણસો માર્યા ગયા. તથા એ માણસો કેદ પકડાયા. હું પોતે પણ ધણો જખ્મી થયો હતો તથા એ વખતે મારા નમકહલાલ ઘોડાની મદદ મને ન મળી હોત તો હું પણ દુશ્મનોના હાથમાં જરૂર સપડાત. પરિશ્રમથી થાકી જઈ તથા બંદુકની ગોળીથી ધાયલ થઈ હું મરણતોલ હાલતમાં જંગલમાં જઈ છુપાયો. ટોળીનો ફક્ત એકજ માણસ મારી સાથે હતો. ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી પડતાંની સાથેજ હું બેહોશ બની ગયો. જખ્મી થયેલી ખિસકોલી માફક હું પણ જંગલના એક ખુણામાં પડી રહી કાળનો શિકાર થઇશ એમજ મને લાગ્યું. અમારો સાથી નિર્જન જંગલમાં આવેલી અમારા પરિચયની એક ગુહામાં મને રાખી ફિરોજને શોધવા ચાલ્યો ગયો. એ વખતે ફિરોજ ગુમાનપાસની અંદર થઈ ડેરાઈસ્માઈલખાં સહેરના સૌદાગર સાથે કારભાર ચલાવતી હતી. ખખર મળતાંની સાથે તે મારી પાસે દોડી આવી. પંદર દિવસ

સૂધી એક ક્ષણ માટે પણ તે મને છોડી ગઈ નહિ, તથા એ પંદર દિવસમાં ક્ષણ માટે પણ તેણે આંખ મીંચી નહિ. એ એટલી બધી લાગણીથી મારી સારવાર કરવા લાગી કે કોઈ મિત્ર-તમા ચેતાના પ્રાણાધિક મિત્રતમ માટે એટલી બધી તકલીફ ઉઠાવે નહિ. જે દિવસે હું બિજાનું છોડી ઉઠી શક્યો તેજ દિવસે ફિરોજ ખુશી રીતે મને ડેરાઈરમાઈલખાં શહેરમાં લઈ ગઈ. એ શહેરમાં જે મિલિટરી ઑફિસરને મને પકડવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું તેના બંગલાથી પચાસ હાથને અંતરે આવેલા બંગલામાં દોઢ મહિના સૂધી હું છુપાઈ રહ્યો. ખારીના પદાં પાછળથી ઘણી વખતે મને પકડવા માટે અધીર બનેલા સાહેબને રસ્તા ઉપરથી જતો આવતો મેં જોયો હતો. રોમશય્યામાં સૂતાં સૂતાં પુબ્જન વિચારોને અંતે મેં એવો સંકલ્પ કર્યો હતો કે, “આવું જીવન હવે મને ગમતું નથી; જીવનને સુધારી ખીજા કોઈ સન્માર્ગે ચાલી હું મારું આયુષ્ય વીતાડવાનો પ્રયત્ન કરીશ.” મેં ફિરોજને કહ્યું, “ચાલ, આપણે આ દેશ છોડી અફઘાની-સ્તાન કે તુર્કસ્તાનમાં ચાલ્યાં જઈએ અને સન્માર્ગે જીંદગી ગુજારીએ.” ફિરોજએ મારી એ વાત સાંભળી વિકટ હાસ્ય કરી મારી એ વાત ઉડાવી દીધી. તેણે કહ્યું, “ઈશ્વરે આપણને મજબૂરી કરવા માટે પથદા કર્યાં નથી; પારકે પૈસે પરમાનંદ કરવા માટેજ આપણે ઉત્પન્ન થયાં છીએ. મેં ડેરાઈરમાઈલખાંના સૌદાગર કાસમખાન સાથે સાધારણ કારભારની ગોઠવણ કરેલી છે. થોડો માલ ખુશી રીતે કાચુકમાં પહોંચાડવાનો છે; કાસમખાન

તમારી મદદ મેળવવાની રાહ જોઈ બેઠો છે. તમે જીવતા છો એ વાત તે જાણે છે; તમારી એને સંપૂર્ણ ખાતો છે. તમે જો મારી આ વાત નહિ માનો તો પછી હું કાઢને માથું મ્હોં બતાવી શકું એવો માર્ગ રહેશે નહિ.”

હું જાદુગરી ફિરોજના મોહમંત્રને વશ થયો તથા ફરી પાછી મેં બદમાશી કરવા માંડી.

હું જ્યારે ડેરાઈસ્માર્કલખાં શહેરમાં છુપાઈ રહ્યો હતો ત્યારે ત્યાં એક સરકસ આવ્યું. ફિરોજ એ સરકસનો ખેલ જોઈ આવી એક નવજવાનની ધણી તારીફ કરવા લાગી. તેણે કહ્યું, “એ નવજવાન વાઘ સાથે રમત કરે છે; તેનું નામ જલિમખાન છે; તેની ઉંમર પચીસ વર્ષની છે; તે ક્યાંતો રહેવાસી છે. એ પણ હું જાણું છું.”

ફિરોજની એ વાત સાંભળી મારા મનમાં સંદેહ ઉપજ્યો. મધુરખાન નામનો જે સાથો મારો બીમારીના વખતથી મારી પાસે હતો તેણે એક દિવસે મને કહ્યું કે, શહેરના એક કોશીખાનામાં તેણે ફિરોજને જલિમખાન સાથે હસી હસીને વાત કરતાં જોઈ છે. એ વાત સાંભળી હું ખીંચો. મેં ફિરોજને પૂછ્યું, “એ પહેલવાન સાથે તારી ઝાળખાણ ક્યાંથી ફવી રીતે થઈ છે?”

ફિરોજએ કહ્યું, “એ એક એવો દૌલતમંદ માણસ છે કે તેની સાથે આપણે લાલ થાય એવો કાંઈ રોજગાર કરી શકીએ તેમ છીએ. એ સરકસવાળા પહેલવાને મુજફરમનના નવાબના તરતમાં પકડેલા વાઘ સાથે લડાઈ કરી સો રૂપિયાનું ધનિમ

મેળવ્યું છે. હવે આપણે માટે બે રસ્તા છે. એક રસ્તો એ સો રૂપિયા સાથે તેને આપણી ટોળીમાં બેળવી દેવાનો છે. એ ધણી બળવાન તથા હિંમતમાન જવાન છે. આપણી ટોળીના ધણા માણસો માર્યા ગયેલા હોવાથી નવા માણસોની જરૂરી કરવાની જરૂર છે. એ પહેલવાનને તમે આપણી ટોળીમાં શામીલ કરો.”

મેં કહ્યું, “ મને એના પૈસા જોઈતા નથી તથા હું એને આપણી ટોળીમાં શામીલ કરવા ઇચ્છતો નથી. વળી એની સાથે વાતચિત નહિ કરવાનો અને કાંઈપણ પ્રકારનો સંબંધ નહિ રાખવાનો હું તને હુકમ કરું છું.”

ફિરોજ ખોલી ઉઠી; “ જો કામ કરવાની મને ના પાડવામાં આવશે એ કામ કર્યા સિવાય મને એન પડશે નહિ.”

સહભાએ જલિમખાન પેશાવર તરફ ચાલ્યો ગયો. અને હું સૈદાબરનો માલ કાબુલ પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરવામાં રોકાયો. એ કામમાં મારે તથા ફિરોજને ધણી ચાલાકી વાપરવી પડી હતી અને પરિશ્રમ ઉઠાવવો પડ્યો હતો. હું પહેલવાન જલિમખાનની વાત જૂલી ગયો. ફિરોજને પણ એ વાત માદ હોય એમ લાગતું ન હોતું, કારણ કે હવે તે એ જલિમખાનની વાત કાઢતી ન હોતી. ત્યાર પછી સાહેબ ! આપની સાથે મારી મુલાકાત થઈ હતી; પ્રથમ પેલા ઝરણા પાસે અને પછી પાછા ડાકકા શહેરમાં આપણે મળ્યા હતા. આપણી છેલ્લી મુલાકાત સંબંધી હું કાંઈ કહેવા ઇચ્છતો નથી; કેમ કે એ સંબંધીની આપને મારા કરતાં વિશેષ માહિતી છે. ફિરોજએ છંડાસહિત આપની ઘડીઆળ ચોરી

લીધી હતી. તે આપની પાસેની રોકડ રકમ અને હાથમાંની વીટી પડાવી લેવા અધીર બની ગઈ હતી. એ કારણથીજ અમારી બન્નેની વચ્ચે ઝઘડો થતો હતો. કોઈ પણ રીતે ફિરોજના લોભને શાંત નહિ કરી શકવાથી મેં તેને મારી હતી. જે જાંદગીમાં કોઈ પણ વખતે ફિરોજ રડી હોય તો એ પહેલોજ વખતે રડી હતી. તેનાં કાજળધેરાં નખનોમાંથી સરી જતી અશ્રુધારા જેઈ માફ દિલ ગળી ગયું. મેં તેનો પાસે વારંવાર ક્ષમા માગી; પરંતુ આખા દિવસમાં તેનો કોઈ સહજ પણ શાંત થયો નહિ. જમરૂદ જવાનું કહી હું તેની પાસેથી વિદાય લઈ ચુબન કરવા ગયો, તે વખતે તેણે મ્હોં ફેરવી લીધું અને મને ચુબન કરવા દીધું નહિ. હું ઉદ્વિગ્ન ચિન્તે રવાના થયો; પરંતુ અળયખીની સાથે ફિરોજને એ દિવસ પછી મારી સામે હાજર થયેલી જેઈ. એનો પ્રથમનો સ્વભાવ બદલાઈ ગયો હતો. તે ખુલખુલના જેવી ચંચળ અને નાચગાનમાં મશગુલ હતી. સઘળો વિરોધ, સઘળો વિષાદ; આનંદ અને પ્રેમના તરંગોમાં છુપાઈ ગયો. અમે નવદંપતિએ એ દિવસ આનંદમાં પસાર કર્યા. છુટાં પડતી વખતે તેણે કહ્યું, “પેશાવરમાં એક જખરો જલ્સો છે. હું તે જોવા જઈ છું. કોઈ માલદાર શિકાર મળી આવશે તો હું તમને ખાતમી આપીશ.”

મેં તેને જવા દીધી. તેના વિદાય થઈ ગયા પછી હું જલ્સાની વાત વિચારવા લાગ્યો. વિચારોના વમળમાં જેમ જેમ હું ઉઠો ઉતરવા લાગ્યો, તેમ તેમ ફિરોજની શયતાની સમજવા લાગી. તે પોતાની ખુશીથી મારા ઉપર મારી હિંસાને બદલે પ્રતિહિંસા લેવા

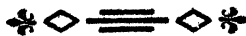
આવી હતી. અગાઉ પણ તેણે કહ્યું હતું કે, તેનું નામ ફિરોજ છે. એ
 ફિરોજ રમ અસમાનના જેવો મુક્તરવાધીન-પકડી ન શકાય
 એવો અને બધેનમુક્ત છે. એ જ્યારે પોતાની ઇચ્છાથીજ મારી પાસે
 આવી હતી, ત્યારે વેર વાળવાનો ઉલ્લાસજ તેને મારી પાસે ખેંચી
 લાવ્યો હતો એમ હવે હું સમજી શક્યો. એક મુસાફરે મને ખબર
 આપી કે પેશાવરમાં શેરની લઢાઈ થવાની છે. મારું આખું શરીર
 ચુસ્તાની આમથી તપી મર્યું. ધણી ઝડપથી ફિરોજનો પાછળ
 પાછળ હું પેશાવર જઈ પહોંચ્યો. મેળાની અંદર તંબુ ઠોડી
 શેરની લઢાઈ બતાવવામાં આવતી હતી. એક ટીકાટ ખરીદી હું
 તંબુમાં દાખલ થયો તો વાધના પાંજરા પાસે તંબુને એક કિનારે
 ફિરોજ બેઠેલી મારી નજરે પડી, અને પેલો જલિમખાન પ્રેક્ષકોને
 વાધની રમત બતાવતો હતો. ફિરોજના હાવભાવ જોતાં હું તેનાં
 અંતરને ઉકેલી શક્યો. ખીજી તરફથી જલિમખાન પણ ફિરોજનેજ
 પોતાની શેરમદી બતાવતો હોય એવો અભિનય ભજવતો હતો.
 આનંદ અને ઉલ્લાસથી હલકો બની તે જાણે કે વાયુમાં
 વિચરણ કરતો હતો. તે બેદરકારીથી વાધને બેલાવતો હતો.
 કારણ કે, તેનું મન અને આંખો ફિરોજ તરફ આકર્ષાયેલાં
 હતાં. વાધના તરફ ધ્યાન આપવાનો તેને અવકાશ નહોતો. તેની
 બેદરકારીનો લાભ લઈ વાધે વેર લેવા માટે વિકાળ મુર્તિ ધારણ
 કરી, જલિમખાનપર હુમલો કરી તેને કાણુ કયો. ફિરોજ બેઠી
 હતી, તે તરફ નજર કરી, તો ત્યાં કાંઈ નહોતું. તેની તપાસ
 કરવા જઈ શકાય એવો માર્ગ નહોતો. તંબુમાં જમા થયેલા

સધળા લોક આગળ ધસવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. હું એ ગિદીમાં દબાઈ ગયો હતો. બહાર નીકળવાને અશક્ય હોવાથી ના ખૂટકે મારે રાહ જોવી પડી. જલ્દિમખાનના સરકસના માણસોએ બણી મહેનતે વાધને જખ્ખી કરી જલ્દિમખાનનો તેના પંઝામાંથી ઉધ્ધાર કર્યો. વાધ ને ખેલાડી બન્ને જખ્ખી થવાથી રમત ભાંગી પડી. બહાર નીકળ્યા પછી થોડા સમય સુધી મેં ફિરોજની શોધ કરી; પરંતુ કાંઈ પણ સ્થળે તે નજરે નહિ પડવાથી ખેલાવરમાં ઉતરવા માટે જે સરાઈ અમે નક્કી કરી રાખી હતી, એ સરાઈમાં હું ગયો. સંખ્યાકાળનો સકળ સમય ચુપકીદીથી રાહ જોવામાં પસાર થઈ ગયો. મધ્યરાત્રિ વીતી ગયા પછી લગલગ એ વાગે ફિરોજ પાછી ફરી અને સરાઈમાં મને જોઈ વિરિમત બની ગઈ.

મેં તેને કહ્યું:—“મારી સાથે ચાલ.”

માથું હલાવી તેણે કહ્યું:—“ભલે, ચાલો.”

હું મારો ઘોડો લઈ આવ્યો તથા મારી આગળ ફિરોજને ખેલાડી બન્ને જણાં એક ઘોડા ઉપર સવાર થઈ સરાઈમાંથી અમે ચાલી નીકળ્યાં. આખી રાત અમે માર્ગ કાપ્યો. રસ્તામાં કાંઈએ એક શબ્દનો પણ ઉચ્ચાર કર્યો નહિ.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

સાહેબ ! જે સરાઇમાં આપની સાથે એક રાત ગુળરવાતું સૌભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું હતું, તથા જે સ્થળે આપે દયા લાવી આપના બેભીઆની વિશ્વાસઘાતકતામાંથી મારું રક્ષણ કર્યું હતું, એ સરાઇમાં પ્રભાતકાળે અમે જઈ પહોંચ્યાં. મેં ઘોડાપરથી નીચે ઉતરી ફિરોજને ઉતારી કહ્યું:—“ ફિરોજ, સાંભળજે કાંઈ થઈ ગયું છે એ સંબંધીતો કદાપિ હું કાંઈ ઉલ્લેખ કરીશ નહિ. મઘ ગુજરી હું ભૂલી જઈશ. કેવળ કસમ ખાઈ એટલી વાત કબુલ કર કે, પાપી જીંદગી ગુળરવી છોડી મારી સાથે તુર્કસ્તાનમાં આવી તું શાંતિમય ગૃહસંસાર માંડી સન્માર્ગથી વર્તીશ.”

ગુસ્સે ભરાઈ ફિરોજએ કહ્યું:—“ મારે તુર્કસ્તાન તરફ આવવું નથી. હું અહીં મળહમાં છું.”

મેં કહ્યું, “ ખરી વાત છે. જલિમખાન નજીક હોવાથી તું મળહમાં હોય, એ સ્વાભાવિક છે. છતાં એટલી વાત યાદ રાખજે કે, જલિમખાન જીવતો ઉઠશે તો પશુ હવે તેની ખુશસૂરતી-ખદસૂરતીમાં ખદલાઈ જશે અને તેની તાકાત ઘટી જશે. હું તને ખરું કહું છું કે, તારા આશકોના ખૂન કરતાં કરતાં હું હયરાન અને પરેશાન થઈ ગયો છું. હવે તો તારૂંજ ખુન કરી હું તારી યારખાજીને તથા ચાલખાજીને ખત્મ કરીશ.”

ફિરોજ સજગતા અંગારા જેવી આંખોથી મારા તરફ જોઈ

બેદરકારીથી બોલી:—“હું પ્રથમથીજ નાણું છું કે તમે માફ ખૂન કરશો. જે દિવસે તમારી સાથે પ્રથમ મિલન થયું તે દિવસેજ તમે ખૂનના ગુન્હા બદલ મને ગિરફતાર કરી હતી. પછી જે દિવસે તમે માફ પ્રથમ નિમંત્રણ સાચવતા આવ્યા તે દિવસે દાર ઉધાડતી વખતે સાથી પ્રથમ મારી નજર મુલ્લા ઉપર પડી હતી. મુલ્લા એ વખતે મારા દુર્ભાગ્ય યોગને દર્શાવતા રસ્તેથી પસાર થતા હતા આજે પેશાવરથી આવતી વખતે પણ મેં એક ખિસકોલીને ઘોડાના પેટ નીચે પસાર થઈ જતાં જોઈ છે. આ સઘળા અશુભ શુક્રનો ઉપરથી હું સાફ સમજી શકું છું કે, તમારા હાથેજ મારું ખૂન થશે.”

મેં કહ્યું, “ફિરોજ, સાચું કહે જોઈએ કે તું મને ચાહતી નથી?”

તેણે કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ. જમીન પર બેસી જઈ આંખોના નખથી તે મારી ખોતરવા લાગી. ગદગદ કંઠે મેં કહ્યું, “ફિરોજ, આવું સંશયી અને અશાંતિમય જીવન બદલી, જે સ્થળે આપણામાં વિયોગ ન રહે અને નિર્ભયતાથી શાન્તિમાં જીવન ગુજારી શકીએ એવા સ્થળે મારી સાથે ચાલ. આપણે સુખમાં આયુષ્ય વીતાડી શકીએ એટલી રકમ મેં અહીં એક સ્થળે દારી રાખી છે એ તું સારી રીતે જાણે છે.”

ધણા તેજ સ્વરે ફિરોજએ કહ્યું, “પહેલી હું, પછી તમે આમ બનશો એ હું ધણા દિવસથી જાણતી હતી.”

મેં ફરીથી કહ્યું, “ફિરોળા! પૂરતો વિચાર કરી જો. આપણે બન્ને આપણી સહનશક્તિની હદ ઓળંગી જવા લાગ્યા છીએ. તું તારા મનને સ્થિર કર. હું પણ આજે આ પાર કે પેલે પારનો નિશ્ચય કરી નાખવા ઇચ્છું છું!”

ફિરોળાએ કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ. હું તેને એકલી મૂકી નજીક આવેલી એક મરજીમાં ગયો. મુસ્લાં નમાજ પઢી કુરાન વાંચતા હતા. મુસ્લાંના મુખથી મેં એમ સાંભળ્યું કે, “બિરિમ-લાહ, અય રહમાન, અય રહીમ! ગમે તે ગુણાનુવાદ કેમ ન હોય, સઘળા ગુણાનુવાદ જ્ઞાનગોચર સકળ પદાર્થના પાલન કરતાં બલ્લાની મશંસા સિવાય બીજા કોઈના ગુણાનુવાદ નથી. તે આ લોકમાં દયા દર્શાવનાર અને પરલોકમાં અકલ્પનીય દાન દેનાર છે. મરણ પછી જ્યારે માણસોનાં કર્મનો વિચાર થશે ત્યારે તેઓજ એ વિચાર કરશે. હે સમસ્ત જગતના પાલન કરતાં! હે કર્મકૃણ દાતા પરમેશ્વર! અમે કેવળ તમારીજ ઉપાસના કરીએ છીએ તથા કેવળ તમારીજ મદદ મેળવવાની ઇચ્છા સખીએ છીએ. હે અલ્લા! આ લોક અને પરલોકમાં અમારું કલ્યાણ થાય અમારામાં જ્ઞાનબુદ્ધિનો પ્રકાશ થાય એવા સરળ માર્ગે અમને લઈ જાઓ. જેમના ઉપર તમે દયા દર્શાવી હોય તેમનાજ માર્ગે ઉપર અમને ચલાવો. જેમના ઉપર તમે અસંતુષ્ટ હો, જેઓ માર્ગ બુલ્યા હોય તેમના અરજા માર્ગ કરતાં તદ્દન જુદા સરળ માર્ગે અમને લઈ જાઓ.....”

મુસ્લાં પાઠપૂજા કરી રહ્યા ત્યાં સુધી હું એ સ્થળે ઉભો

રહો. પ્રાર્થના કરવાની મને પણ ઈચ્છા થતી હતી છતાં મારું ચિત્ત એટલું બધું ચંચળ બની ગયું હતું કે, હું પ્રાર્થના કરી શક્યો નહિ. મુસ્લાં ઉઠ્યા એટલે મેં તેમની પાસે જઈ કહ્યું, “મહાનુભાવ ! એક સંકટમાં સપડાયલા માણસના કલ્યાણ માટે આપ દયા લાવી થોડી પ્રાર્થના કરશો કે ?”

મુસ્લાંએ કહ્યું, “બચ્ચા ! હું જગતનાં સઘળાં દુઃખી માણસોને માટે ખુદાની બંદગી કરું છું તથા સહુના લલા માટે તેમની દુવા માગું છું. અલ્લાએ કહ્યું છે કે, ‘મારી પાસે પ્રાર્થના કરો; હું તમારી પ્રાર્થના પૂર્ણ કરીશ.’

મેં કહ્યું, “જો આત્મા વિના વિશ્વએ સૃષ્ટિ કર્તાના ચરણોમાં જઈ પહોંચ્યતાર છે તેના કલ્યાણ માટે આપ પ્રાર્થના કરી શકશો કે ?”

મારા મુખ તરફ સ્થિર દષ્ટિથી જોઈ રહી મુસ્લાંએ કહ્યું, “જરૂર કરીશ”

પછી મારા મનની વ્યાકુળતા જોઈ મુસ્લાંએ પુછ્યું, “ભાઈ ! પહેલાં મેં તમને કાંઈ સ્થળે જોયા હોય એમ લાગે છે.”

મેં એ વાતનો કાંઈ ઉત્તર નહિ આપતાં તેમની પાસે એક સોનામહોર મૂકી કહ્યું, “ફરીથી આપ ક્યારે તમાજ પહોંશો ?”

તેમણે ઉત્તર આપ્યો, “આડધા કલાક પછી. બચ્ચા સાચી વાત કહે જોઈએ કે તારા મનમાં કાંઈ દુઃખ થાય છે ? અલ્લા સઘળું જોઈ શકે છે. તેમની પાસે કાંઈ છુપાવવાની કોશિષ

કરીશ નહિ.”

મારું મન ધણું બાકુળ બની મનું તથા રહી દેવાશે એમ મને લાગ્યું. દુઃખિત કંઠે કહ્યું, “આપ નમાજ પઢશો એ વખતે હું પાછો આવીશ.”

મરિજ પહાર નીકળી થોડે દૂર જઈ હું એક સ્થળે બાજુ ઉપર સૂઈ મર્યો. મુલ્લાની નમાજ પૂરી થતાં હું સરાઈમાં પાછો ફર્યો, ફિરોજ નાસી મઠ હશે, એમ ધારી મને હવે આનંદ થતો હતો. પરંતુ સરાઈમાં જઈને જોયું તો તે શેતાની પ્રથમની જગ્યાએ જ એસી રહી હતી. મારી કાંઈ પણ ધમકીથી આજ સુધીમાં તે કદાપિ બચ પામી ન હોતી. બચ કાને કહે છે એ તે જાણતી ન હોતી. તે મણુમણુ અવાજ કરી મંત્ર પઢતાં પઢતાં એક લાકડીથી જમીન ઉપર આડા અવળા લીટા ખેંચતી હતી.

મેં તેને કહ્યું, “ફિરોજ, તું મારી સાથે આવીશ કે?”

કાંઈ ઉત્તર નહિ આપતાં તે ઉઠી ઉભી થઈ. હાથમાંથી લાકડી દૂર ફેંકી દઈ, માથે ઓઢણું ઓઢી તે મારી સાથે આવવા તૈયાર થઈ. થોડો લાંબ આવી હું સવાર થયો, તથા આ વખતે ફિરોજ મારી પાછળ બેઠી. અમે રવાના થયાં.

થોડે દૂર ગયા પછી મેં કહ્યું, ‘ફિરોજ, મારી જાન, તું મારી સાથે આવીશને?’,

ફિરોજએ કહ્યું:—“હા, તમારી સાથે હું મૃત્યુના મુખમાં જઈને આવીશ. હવે તમારી સાથે હું જીવતી રહી શકું તેમ નથી.”

અમે એક નિર્જન પહાડના છેડા પાસે જઈ પહોંચ્યાં હતાં. લગભગ એવી ઘોડાને મેં ઉભો રાખ્યો. ફિરોજએ પુછ્યું:—“આ કેકણે કે?”

આમ કહી તે ઘોડાની પીઠ ઉપરથી નીચે ફૂટી પડી અને માથા ઉપરનું ઓઢણું મારા પગ પાસે ફેંકી દઈ, કમર ઉપર બંને હાથ રાખી, સ્થિર દૃષ્ટિથી મારા તરફ જોઈ જડભાવથી પત્થરની પુતળી માફક ઉભી રહી.

હું ઘોડા પરથી ઉતરી પડ્યો એટલે તેણે કહ્યું:—“હું જાણું છું કે, તમે મારું ખુન કરશો. એ આપણા કિસ્મતના લેખ છે. છતાં મરણનો ડર બતાવી કોઈ પણ પ્રકારે તમે મને તમારે વશ કરી શકશો નહિ. હું કહી ચૂકી છું કે, મારું નામ ફિરોજ છે. ફિરોજ રત્નની માફક હું લોભની સામગ્રી છું. હું ફિરોજ આસ્માન જેવી સ્વતંત્ર છું. હું કામના જેવી શી-રોજ નૂનિત્ત નવા નવા વિકાસ કરવા વાળો છું. નવીનતાનો મારો મોહ દૂર થઈ શકે તેમ નથી. જે શી-રોજ હોય છે, તે કદાપિ પુરાતન થતી નથી. તે હંમેશાં તાજ રહે છે.”

મેં કહ્યું:—ફિરોજ, આવું ગાંડપણ ન કર. આવી દિવાની ન થા. મારી વિનંતી સ્વીકાર, ગંધ શુબરી ભૂલી જા. અને ભૂલી જવા દે. તારે માટે મેં કેટલું દુઃખ વેઠ્યું છે, એ તું જાણે છે. તારે માટેજ મેં ઇંજનત, ઇમાન, નેક નામ, આયર, સ્વભાવ, ચરિત્ર, ધર્મ, કર્મ, અલોક, પરલોક વગેરે સર્વનો નાશ કર્યો છે; પગલે પગલે જીંદગીને જોખમમાં નાખી છે, તારા મોહથી હું

પુત્રી બહારવટીઓ બન્યો છું. તારા રૂપના સર્વસ્વ વિનાશક નસાથી હું માત્ર અને જ્ઞાનહીન બન્યો છું. મારી ફિરોજ, મારી જીંદગીનો નાશ ન કર. મારા હાથમાંથી તું તારી જાતને બચાવ અને તે સાથે મને પણ બચાવવા દે. મેં કેટલાં પુત્ર કર્યાં છે ! હવે સ્ત્રી હત્યા અને આત્મહત્યા ન કરાવ.”

ફિરોજએ ગંભીર બની કહ્યું:—“ મીરખાન ! જે કાર્ય ચર્ચ શકે તેમ નથી, તે કરવાનું કહેવાથી કાંઈ લાભ નથી. હવે હું તમને બિલકુલ ચાહતી નથી. તમારા હૃદયમાં મારે માટે હજી પણ ધ્યાર છે, તેથીજ તમે મારું પુત્ર કરવા ઇચ્છો છો. જૂઠું બોલી હું તમને ઘણી સહેલાઈથી હેતરી શકત; પરંતુ વારંવાર એવી તકલીફ ઊઠાવવી મને પસંદ નથી. આપણા સંબંધનો અંત આવ્યો છે. તમે સ્વામી છો; સ્ત્રીનું પુત્ર કરવાનો તમને સંપૂર્ણ અધિકાર છે; પરંતુ ફિરોજ-સ્વાધીન-સ્વચ્છંદી અને મુક્ત છે ! તે સ્વાધીનતામાં જન્મી હતી અને સ્વાધીનતામાંજ મરશો.”

મેં પુછ્યું:—“ ત્યારે તું જાલિમખાનને ચાહે છે કે ? ”

ફિરોજએ કહ્યું:—“ હા, થોડા દિવસ માટે જેવી રીતે તમે મને ગમ્યા તેવી રીતે એ ચખર જવાન મને ગમ્યો હતો, એ વાત હું કશુંક કરું છું. તમારા કરતાં એને માટે જાડી લાગણી ઉપજી હતી એ પણ હું જાણું છું. હવે મારાં મનમાં કોઈના તરફ સહજ પણ માયા નથી-આકર્ષણ નથી-અનુરાગ નથી. ખરું પૂછો તો આટલા દિવસ સુધી તમને ચાહતી હતી એ વાતના વિચારથી

મને મારી જાત પર ધિક્કાર પડે છે.”

સાહેબ ! તમે હિંદુ લોકો જેવી રીતે દેવતાના ચરણોમાં ઝુકી પડો છો, તેવી રીતે હું એ પ્રાણીના ચરણોમાં નમી પડ્યો. તેના હાથ પકડી મેં કાલાવાલા કર્યા. અશ્રુજળથી મેં તેનાં ચરણો ધોષ નાંખ્યા. અમે બન્નેએ એકઠાં રહી જે આનંદ મેળવ્યો હતો, તેની સ્મૃતિ એના અંતરમાં ઉપજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો—એને ખુશી રાખવા માટે જીંદગી સુધી લૂંટફાટ કરવા કબુલ થયો—ટુંકમાં કહું તો મેં મારાથી બનતા સઘળા પ્રયત્ન અજમાવી જોયા. હેઠ, મન, આત્મા, આલોક અને પરલોક સઘળું વખર વિચારે સમર્પણ કરી, કેવળ તેના પ્રેમની ભિક્ષા માગી; પરંતુ તેણે શું કહ્યું એ તમે જાણો છો ? તેણે કહ્યું:—“શયતાનને ચાહી શકું તોજ હવે તમને ચાહી શકું. હું તમારી સાથે રહી શકું તેમ નથી.”

સર્વનાશના નશાથી મારું કાતરીયું ગેબ થઈ ગયું હતું, તથા આ પાર કે પેલીપાર એજ વિચાર મારા બેજમાં ઘુમી રહ્યો હતો. ફિરોજનો ઉત્તર સાંભળી મારા શરીરમાં પગથી માથા સુધી ભયંકર આગ સળગી ઉઠી. કમરબંધ સાથે મિયાનમાં ઝુલી રહેલી તેજધાર કટારને મેં બહાર ખેંચી કાઢી. કટાર જોઈ ફિરોજ ભય પામ્યો તથા પોતાને જીવતી રાખવાની પ્રાર્થના કરશે એવી મને આશા હતી; પરંતુ એ રમણી નહિ શયતાની હતી ! તે દહ રહી.

મેં કહ્યું:—“હું તને છોડતો સવાલ પૂછું છું. મારી થઈ તું

કેવળ મારી સાથે રહીશ કે નહિ ?”

ફિરોજએ એનો કોમળ પગ જોરથી જમીન પર અક્ષાળી મારા હૃદયને ભેદી નાખતાં કહ્યું:—“ ના, કદાપિ નહિ.”

ત્યાર પછી મારા તરફથી મળેલી વીટી આંગળીમાંથી કાઢી તેણે ફેંકી દીધી.

ગુસ્સાના આવેશમાં ઉપરા ઉપરી એ વખત મેં તેને કટાર મારી. એ કટાર ફિરોજના પ્રથમના સ્વામી પાખખાનની હતી. તેની સાથેના યુધ્ધમાં મારી કટાર ભાંગી જવાથી મેં તેની કટાર લીધી હતી. કટારનો બીજો ધા ચર્તા ફિરોજ જમીન પર પડી ગઈ; પરંતુ મુખમાંથી તેણે ચું શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ. હજી સૂધી એ સ્થિર દૃષ્ટિથી મારા તરફ જોઈ રહી હતી. થોડા સમયમાં તેની દૃષ્ટિ વેદના-વ્યાકુળ થઈ અને તેણે આંખો મીચી દીધી.

બરાબર એક ધડી સૂધી બેહોશ હાલતમાં હું તેની પાસે પડી રહ્યો. શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી પોતાની કપ્પ જંગલમાં કરવાની ફિરોજ મને વારંવાર જે વાત કરતી હતી, તે માદ આવી. જીવનના અંતકાળે મેં તેની એ ઇચ્છા પૂર્ણ કરી. પછી ઘણી શોધ કરી પેલી મારી વીટી મેં લઈ લીધી, અને તે પણ કપ્પમાં તેના મૃતદેહ સામે મૂકી.

પછી ઘોડેસ્વાર થઈ ઇંગ્લેન્ડ મુલકની સરહદમાં જઈ પ્રથમ આવતા પોલીસ સ્ટેશને હાજર થઈ મેં કહ્યું:—“ હું જ મીરખાન છું. મેં જ ફિરોજનું ખૂન કર્યું છે.”

સાહેબ ! મારે હાથેજ મેં મારો સર્વનાશ કર્યો હતો. પછી

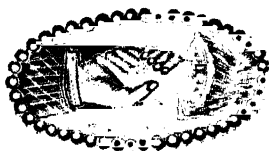
કાને માટે-કયા લોભને વશ થઈ હું આ તુચ્છ જીવન દેકાવી રાખું ?

મીરખાન ચુપ થયો. એક પ્રકારની અવ્યક્ત વેદનાથી તેનું મુખ ગ્લાન અને મંભીર થયું. એ બહાદુર બહારવટીઆના દુઃખની વાત સાંભળી હું પણ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. એ વખતે રસ્તેથી એક મુસાફર ગાન ગાતો જતો હતો. તેનો અર્થ એવો થતો હતો કે, “ઐમ એ છુપી કટાર છે. તથા એ કટારની ધારપરથી છુપું લોહી વહે છે. ઐમથી એનું ખૂન થાય છે તે પોતાનું વચ્ચ કાઢને બતાવી શકતું નથી.”

કરણી તેવી પારઉતરણી

પ્રયોજક,
રા. હેલશંકર ગોવિંદજી શુક્લ.

કરણી તેવી પારઉતરણી

મકરણ ૧ લું.

હૃદય વિહારક દશ્ય.

ગરીબાઈ-ગરીબાઈની ઓળખાણુ ધનવાનને ક્યાંથી હોય !
લક્ષ્મીવાન ધનાઢ્યો, મહાલયોમાં વસનારા મદાધીને એની શી પડી
છે ? મનુષ્ય પ્રાણી એટલું એ ન સમજી શકે કે-ચડતી, પડતી,
તડકો, છાંયડો, સુખદુઃખ એ સૌના કર્મનું ફળ છે. ઘડી પહેલાં
મોટરમાં ફરનાર માનવી પગ પાગો આપણી દૃષ્ટિએ નથી પડતો ?
રાજકર્મચારીઓનું તો પૂછવું જ શું ? આજે રાજની જેમ ગણાતો
માનવી કાલે કોઈ જેલખાનાની દિવાલો સાથે મીથ્યા બકવાદ
કરી રહ્યો હશે. એ બધું કર્મનું ફળ કેમ ન હોય ? દિન ભગે
રૂ, ચાંદી, સોનું અને એવી બીજી સદાખોરીના લાવ કાઢનાર
કરોડપતિઓ કેટલી વાર ટકી રહ્યા ? શ્રીમંતાઈના મદમાં બાન
બુલેલા માનવીઓ શ્રીમંતાઈ મેળવી પોતાની મનુષ્ય તરીકેની
ફરજે અદા કરતા તદ્દન બૂલી જાય છે.

મામાના મદમાં મદમસ્ત બનેલા માનવી તારે વિચારવું ધટે

કે, તારી અનુભવેલી ગરીબાઈમાં તને શું દુઃખ હતું; તેનો ખ્યાલ કરી તારે ગરીબપર દયા રાખવી ઘટે.

પ્રવીણરાય દેશાઈની ત્રીજી પેઢી પહેલાના વડવાઓ શ્રીમંત ગણાતા. એમને ઘેર જમીનદારી હતી. આખું ગામ એમનું જ ગણાતું. ધીરેધીરે એ ધસાતા ગયા. એમને ત્યાં દરરોજ ધર્મદાન થતું, દાન દક્ષિણા દેવાતાં, દેવતાઓનાં પુજન થતાં. પરંતુ, પ્રવીણના પિતાના વખતથી આ બધું બંધ થઈ ગયું હતું. કારણ આગલી સંપત્તિ રહી ન હોતી. એનું રહેવાનું ઘર વેચવાની તૈયારીઓ થઈ રહી હતી. દાનપુન્યની લાગણી હતી, પણ એ લાગણીને પોષવા પુરતું પ્રવીણના પિતા પાસે દ્રવ્ય ન હોતું. કાળની ગતિ બળવાન છે. મનુષ્યના કપાળમાં છુપાએલા છટ્ટીના લેખ ઉકેલવાને કોણ સમર્થ છે? અને આખરે પ્રવીણના પિતાને પ્રાણથી પણ વધારે ખાઈ પોતાનું ઘર વેચી દેવું પડ્યું. વૃદ્ધાવસ્થામાં એને દુઃખ સામે ટકકર ઝીલવી પડી હતી, એના મનને કાણમાં રાખવું પડતું હતું. ગદ્ય કાલનો જમીનદાર આજે પોતાનું મહાલય સરખું મકાન મૂકી-છોડી નાના ઘરમાં વાસ કરવા જાય છે. કાળ! તારી અજબ બલિહારી છે. કવિએ વાસ્તવિક કહ્યું છે કે:—

“સગા દિઠાં મેં શાહુ આલમનાં લિખ માગતાં શેરીએ”

આ બધું કેમ થયું? આ શું લાગ્યું કળ છે? કીસ્મતને માન-નારાઓ દેવ ઉપર દોષ મૂકી સંતોષ માને છે; પણ પુરુષાર્થને પકડતા નથી.

પુરુષાર્થ પ્રથમ અને ત્યારપછીનો નંબર કીસ્મતનો છે.

કાળુપુરના વિશ્વાસરાય બહારગામ નોકરી કરી કરી સાધારણ પૈસાદારમાં ગણાઈ નોકરી છોડી દેશમાં આવ્યો હતો. ગરીબમાંથી ધનવાન થવું એના પછવાડે જરૂર કાંઈક હોયજ. જનસમાજ એના માટે અવનવા હવાઈ ઘોડા દોડાવેજ. વિશ્વાસરાયના વડવાઓ પૈસાદાર હતા કે કેમ એનું કાંઈ પ્રમાણ મળતું નહોતું. ગામે જાણ્યું કે વિશ્વાસરાય દેશાઈ ધનવાન બની દેશમાં આવ્યો છે.

ખુશામતીઆઓ જ્યાં પૈસો હોય ત્યાં તરતજ લાગુ પડી જાય છે. એને હાજી હા કર્યે જાય છે. આવા ખુશામતીઆ શ્રીમંતોને પોતાની મરજી પ્રમાણે હાજી હા, કરનાર મજે એટલે વધારે શું જોઈએ ?

વિશ્વાસરાય પાસે પણ આવું મંડળ મળી ગયું. દિન પ્રતિદિન આ મંડળમાં વધારો થવા લાગ્યો. કોઈ દિવસ નાચ ગાન તો કોઈ દિવસ ડિગ્મણીઓ થવા લાગી. આટલું છતાં એ રાય સાહેબની ઇચ્છા પુરી ન થઈ. એને સૌ કોઈ ધનવાન કહેતું “વિશ્વાસરાય જમીનદાર” આ ઇલકાબ એના નશીબમાં અત્યાર સુધી નહોતો. એને એ મેળવવાની હોંસ હતી. અને એટલા ખાતરજ એમણે કેટલીક જમીન ખરીદવા માંડી-લીધી. આ જમીન ખરીદવામાં કાળુપુરના જમીનદાર સાથે એમને ઝગડો થયો. મામલો કોર્ટ ચઢ્યો. બન્ને બાજુના કાંધીઆઓએ કોર્ટના માર્ગ બતાવી દીધા. સામસામા પાણીની પેઠે પૈસો વેરવા લાગ્યા. સરકાર-દરબાર અને વકીલના ધર ભરાવા લાગ્યા. વિશ્વાસરાયના લાભમાં કેસ ચુક્યો.

છતાંએ એને મન સંતોષ ન હતો. કારણુ આટલા પૈસા ખરચતાંએ એને કોઈ જમીનદાર ન કહેતું. કાળુપુર તો પ્રવીણ દેસાઈના પિતાનુંજ ગણાતું.

પ્રવીણના પિતા પાસે પૈસા ન હતા, છતાં એ જમીનદાર તો ગણાતાજ. જ્યારે પુણ્ડળ પૈસો હોવા છતાંએ વિશ્વાસરાયને જમીનદારનું પદ ન મળ્યું. આવી દશામાં પ્રવીણના પિતા કરજવાન થવા લાગ્યા. આરતે આરતે એમની જમીન વેચાવા લાગી. ખરચ એતું એ રહ્યું અને કમાણી ઘટવા લાગી. એતું પરિણામ શું આવે ? ઘર પ્રમાણે ખરચ તો રાખવોજ પડે. આવાં અનેક કારણોને અંગે એની જમીનદારી ચાલી જવા લાગી. એક પછી એક ખેતરો વેચાવા લાગ્યાં. કોર્ટમાં ફેટલાક પૈસા ખરચાયા, ખીણ બાજુ પ્રભુનો કોપ એના ઉપર ઉતર્યો. સરકારમાં જમીનદારીની વીધોદીના પૈસા ભરવામાં પણ તાણ પડવા લાગી; બહુજ પરિશ્રમથી સ્ત્રી, કન્યા અને પુત્રવધુના દાગીનાઓ વેચી દીધા અને રૂપિયા સાત હજાર સરકારમાં ભરવા માટે મોકલ્યા. પરંતુ દેવ રહ્યો ત્યાં માનવીનું શું ગણું ? પરમાત્માની અકર્ણત કળા આગળ માનવી કોણ ! માત્ર દેસાઈના અન્નથી પોષાયલા પાપાત્માએ—એનાજ મુનીમે દેસાઈને દગો દીધો, એ વિશ્વાસરાયને જઈ મળ્યો—મળી ગયો અને પોતાની પાપબુધ્ધિનાં પગલાં ભરવા માંડ્યાં. આગલો ઉપકાર ભૂલી ગયો.

દેસાઈના મુનીમનું નામ કંચનલાલ હતું. શરૂઆતમાં તે ત્રણ રૂપિયાના પગારથી નોકરી કરતો હતો. આટલા વરસમાં તે

વિશ્વાસ મેળવી શક્યો અને એક સાધારણ ગુમાસ્તામાંથી કાળુપુરનો કાર્યકર્તા બની ગયો. જેટલાં વરસ એને વિશ્વાસ મેળવતાં થયાં, તેના ઘડીના છટ્ટા ભાગમાં તે પોતાની જાતને બૂલી ગયો. એ એ ઘોડાની ફેરીન ગાડીમાં નિકળતો, એની સ્ત્રીનાં અંગ પર લાખોના દાગીના હતા. આ બધા પ્રતાપ દેસાઈનો હતો છતાં એ દેસાઈને વિશ્વાસઘાત કર્યો. એને જે રકમ સરકારમાં ભરવા માટે આપવામાં આવી હતી તેમાં એનું મન બગડ્યું. લાખો રૂપિયાને વહીવટ કરનાર કંચનલાલ માત્ર સાત હજાર રૂપિયા માટે નરાધમ વિશ્વાસઘાતક, નિમકહરામ અને કૃતદ્વી બની ગયો. આવાં મનુષ્યો ચાલુ જમાનામાં તો કેટલાય ધરોમાં જોવામાં આવે છે.

પંદર સિપાઈની પલટન અને કેટલાક નોકરો સાથે લઈ કંચનલાલ સરકારી તીજેરીમાં પૈસા ભરવા રવાના થયો, રસ્તામાં એને નદી ઉતરવી પડતી. નોકરોને ખાવા પીવાની સગવડતાનું કહી પોતે હોડકામાં બેસવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. હોડી ઉપર પગ મૂકતાંજ એનો પગ લપસ્યો અને પૈસાની થેલીઓ સાથે કંચનલાલ પાણીમાં પડ્યો. માણસો આવી લાગ્યા કંચનલાલને સાવધાનતાથી બહાર કાઢવામાં આવ્યો અને પૈસા તો નદીના તળીએ જઈ પડ્યા. વાચક ! શું પૈસા પાણીમાં જઈ પડ્યા ? ના, ના, વાત એમ હતી કે, કંચનલાલ રૂપિયાને બદલે ત્રાંખાના પૈસાનીજ થેલીઓ લાવ્યો હતો. એટલે રૂપિયા તો કંચનલાલની તીજેરીમાં હતા.

પાસેના ગામમાં જઈ જમીનદારને કહેવરાવ્યું કે—“ ગમે

તેમ કરી સરકારમાં પૈસા ભરવા માટે રૂપિયા મોકલો. આ વખતનું સરકારી દેવું ભરવા માટે મને તે પ્રયત્ન કરો. હું મારે ઘેરે ગયા પાદ મારા ધરખાર, દરદાગીના સધળું વેચી તેના પૈસા આપના ચરણમાં ધરીશ.”

દેસાઇએ પોતાની સધળી જમીનદારી વેચી નાખી અને તે વિશ્વાસરાયે ખરીદી લીધી.

પ્રવીણના પિતાની બીજી જમીનો પણ સાથે વેચાઈ ગઈ. એમના ધરનો સામાન, ધરેણું વિગેરે વેચી નાખ્યાં. આટલું છતાંએ એમનું દેવું માંડમાંડ ભરાયું.

કંચનલાલે મોકલેલો માણસ આવ્યો તે પહેલાં તો સધળી જમીનના સોદા થઈ ગયા હતા એટલે માણસ સાથે પૈસા ન મોકલતાં એક પત્ર લઈ પાછો રવાના કર્યો.

મીયુત કંચનલાલ,

અહોભાગ્ય મારા કે આ પૈસા આખરે પણ તાપીમાતાએ મદદ કર્યાં. આથી મને પુરતો સંતોષ છે. મારા પૈસા ગયા એનું મને કશુંએ લાગતું નથી, હું મારી જાતને મહાભાગ્યશાળી માનું છું. ભક્તવત્સલ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચંદ્રને વારંવાર પ્રણામ કરું છું જેની કૃપાથી આપના પ્રાણ બચ્યા. હું જાણું અજાણું પણ બ્રહ્મહત્યાના પાપમાંથી બચ્યો. રૂપિયા ગયા એનું મને જરાયે દુઃખ નથી થતું.

આપ બ્રાહ્મણ છો, મારા પરમપૂજ્ય અને પ્રત્યક્ષ દેવતા સમાન છો. આપની સેવા કરવી એજ આ દાસનું કામ છે,

આપ આપની સંપત્તિ વેચી દઈ મને પૈસા આપવા તૈયાર થયા. એ આશીર્વાદથી હવે મને પૈસાની તાંજુ પડવાની નથી. અર્થાત્ આપના આશીર્વાદથી જરૂર મને પુરૂઠ પૈસા મળશે કાઈ વાતની કમી નહિ રહે.

તમે કશા ઉચાટ ન કરશો. અત્રે તુરત આવો. તમને જોવા માટે અમારા જીવ તલસી રહ્યા છે. વિશેષ રૂબરૂમાં કહીશ.

શ્રી. આપનો દાસ

ચંદુલાલ દેસાઈ.

વાચક ! ઉપરનો પત્ર જમીનદાર પોતાના એક મુનીમ ઉપર પાઠવે છે. પ્રવીણના પિતા ચંદુલાલનું હૃદય કેટલું દયાળુ અને બાહ્ય પ્રત્યે કેટલું ભક્તિભાવવાળું છે એ જોવાનું છે.

મુનિમ પોતાના માલિકને દગો દેવા વેતરણ કરી રહ્યા છે ત્યારે ખીજી બાજુ દેસાઈ જમીનદાર પોતાના મુનીમ પ્રત્યે કેવા ભાવ બતાવે છે-કેવું દર્શય ?

આ પ્રમાણે ચંદુલાલ દેસાઈ ધસાતા ચાલ્યા. ગરીબાઈ આવવા લાગી ત્યારે ખીજી બાજુ વિશ્વાસરાયનો સિતારો ચમકવા લાગ્યો. ભલે લક્ષ્મીને ચંચળ ગણો, કે પછી ચંદુલાલ દેસાઈના કે એના પૂર્વજોનાં કૃણ ગણો ગમે તે હો-પરંતુ તેઓ દિનપ્રતિદિન ગરીબાઈ ભોગવવા લાગ્યા.

અત્યારનું રહેવાનું મકાન પણ જીર્ણ થઈ ગયું હતું. તેની મરામત કરાવવાના પૈસા ન હતા. મિત્ર-દોસ્તોમાં આપેલ પૈસા ન આવ્યા. ઉધરાણી ખોટી થઈ. જમીનદારના આશ્રીતો પણ

એમને છોડી ચાલ્યા મમા.

આવી રીતે દિવસ ચાલતા હતા. એમણે પોતાના છેલ્લા દિવસો કઈ રીતિમાં ગુળ્યા એ લખતાં કલેજી કપાય છે, હૃદય રડે છે, લખવાને કલમ અસમર્થ છે. આવા વખતમાં જમીનદાર મહાશયની ધર્મપત્નિ સ્વર્ગે સીધાવી. આ ધા જમીનદારને અસહ્ય હતો અને એકજ મહિના પછી ચંદુલાલ દેસાઈ પોતાની સહધર્મચારિણી પછવાડે સ્વર્ગે સીધાવ્યા.

પ્રવીણને માતાપિતાના મરણથી બહુ દુઃખ થયું. ઘરમાં માત્ર પ્રવીણ અને તેની પત્નિ. ધીરજ અને આશ્વાસન આપનાર આ વખતે કોઈ ન હોતું.

આવા દારૂજી દુઃખના વખતમાં વિશ્વાસરાયે પ્રવીણને મદદ કરી. પોતે પ્રવીણને ઘેર આવ્યા. એને આશ્વાસન આપ્યું અને શ્રાધ વિગેરે કાર્ય માટે રૂપીયા પણ આપ્યા, અને પોતાને ત્યાં એને નોકર રાખી લીધો.

જેની પાસે ધન નથી હોતું તેનો કોઈ મિત્ર બનતું નથી. તેના સાથે સંબંધ રાખતાં મનુષ્યો ડરે છે. રાત દિવસનું બેસવાનું સ્થાન હોય છતાં તેનો ત્યાગ કરે છે. જૂની મિત્રતા તોડી નાખતાં જરાએ સંકોચ રાખતા નથી. અને વાત સત્યજ છે. ધનવાનની ખુશામત-એની મિત્રતા-એના સાથે બેસવાની મળેલી એક પણ પણ-કિંમતી ગણવામાં આવે છે. એના મિત્ર બનવા માટે તનતોડ મહેનત કરતાં જરીએ સંકોચ રાખતા નથી ધનવાનને સૌ કોઈ ચાહે છે.

ગરીબ મનુષ્યની તરફદારી કોણ કરે ? એની મિત્રતા કોણ રાખે ? એ ન્યાયે પ્રવીણના મિત્રો પણ એને છોડી ચાલ્યા ગયા.

પ્રવીણની આ દરિદ્રાવસ્થામાં એની તરફ સહાનુભૂતિ ધરાવનાર એનો એક દૂરનો કાકાનો દીકરો ભાઈ હતો. એનું નામ રમેશ હતું, અને એજ પ્રવીણનો ખાસ શુભેચ્છક હતો. પ્રવીણનું દિત ધ્રુવનાર આ એક રમેશજ હતો. ભાઈના સંબંધ ઉપરાંત રમેશ અને પ્રવીણ અરસપરસ ખીળ સંબંધથી પણ જોડાયા હતા. રમેશ અને પ્રવીણ બન્ને સાદુના સગપણથી જોડાયા હતા એટલે કે પ્રવીણની સ્ત્રી જ્યોત્સનાની નાની બહેનના વિવાહ રમેશ સાથે કર્યા હતા. અહિંઆ સ્પષ્ટ જણાવી દેવું જોઈએ કે, રમેશ પણ ગરીબ સ્થિતિનો માણસ હતો.

પિતાનો શત્રુ હોવા છતાં પણ પ્રવીણને વિશ્વાસરાયને ત્યાં નોકરી કરવી પડી, અને તે પણ સાધારણ પગારથી. આવા કવખતમાં કળીયુગના જમાનામાં ખિચારા પ્રવીણનું કોણ સાંભળે ? જે ખાલણ, પંડીતો, નાતાવાળાઓ અને વૈદ્ય હકીમેઓ આ ધરેથી હજારો રૂપીઆ પેદા કર્યા હતા તેઓ આજે પ્રવીણના મુખ સામું પણ જોતા નથી. કળીકાળમાં ઉપકાર કરનારને બદલો આપવાનું કોણ શીખ્યું છે ? આ વખતનો ઉપકાર પર અપકાર કરવાનો છે. ચાલુ જમાનાનું પ્રમાણ છે. કદાચ પ્રવીણને કાંઈ મળી જતું તો લૂખા સુકા મોઢાના આશ્વાસનના શબ્દો સંભળાવતા અને એથીજ પ્રવીણને સંતોષ થતો. જ્યારે પ્રવીણના પિતા ચંદુલાલ દેસાઈનું શબ્દ ધરમાં હતું ત્યારે પણ પ્રવીણને કાંઈએ સહાયતા

કરી નહોતી એટલે તે દિવસથીજ તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, આ સંસારમાં ઉપકાર-દયા, માયા જેવી કાંઈ વસ્તુ નથી. આવી દશામાં વિશ્વાસરાયની કૃપાથી પ્રવીણના સંસારનું ગાડું જેમ તેમ ચાલતું હતું.

પિતાના મુકાબલામાં એક તુચ્છ જેવા ગણાતા વિશ્વાસરાયે આપેલા પગાર પર આજે પ્રવીણને દહાડા પસાર કરવા પડતા હતા. જે પ્રવીણ નાનપણમાં લાડમાં ઉછર્યો હતો, દાસ દાસીઓની કેડ પરથી નીચે ઉતર્યો નહોતો, ગામવાળાઓ એનું મુખ જોઈ પોતાની જાતને લાગ્યશાળી માનતા હતાં, એને સુખ્યન કરતા-રમાડતા-તેજ પ્રવીણને આજે રાયસાહેબનું દાસત્વ કરવું પડતું હતું સંસાર ચક્રની કેવો વિચિત્ર ગતિ છે ! ન કરે નારાયણને એનો સ્થાનો પ્યાલો ભરવો પડે યા તો રામજીના સંતાનોના જોડા ઉપાડવા પડે ! પ્રભુ ! આ શું બનવા જોગ છે ? ચાર વરસ થયાં તે રાયસાહેબને ત્યાં નોકરી કર્યો જાય છે. પગાર માત્ર પાંચજ રૂપિયા મળે છે. થોડી અંગ્રેજી ચોપડી અને ગુજરાતીનું જ્ઞાન છે. આવી દશામાં એને મોટી નોકરી પણ કાણ આપે ? માત્ર વધારામાં એના પાસે દસ વીધા જમીન હતી. તેમાંથી, આવતો પાક અને માસિક પાંચના પગાર ઉપર તેનો ગૃહકારભાર ચાલતો આવતલું છતાં પણ શુશીલા સ્ત્રી જ્યોત્સના સુખપ્રધાની એનો સંસાર સુખથી ચલાવતી હતી.

પ્રકરણ બીજું.

પતિ-પત્ની

પ્રવીણ જે મકાનમાં રહે છે તેને ચારે બાજુ દિવાલ હતી. અંદરના દ્વારમાં પ્રવેશ કરતાંજ નાનકડું પથ્થુ સ્વચ્છ ફળીયું આવેલું હતું. રહેવાની સગવડમાં માત્ર એક ઓરડો અને એક રાંધવા ન્હાનીશી ઓરડી હતી. ઓરડો સ્વચ્છ હતો. અંદર ફરનીયર નજરે પડતું ન હોતું. પરંતુ એક ખાટલો બીછાવેલો હતો અને તેના ઉપર સફેદ ચાદર પાથરેલી નજરે પડેલી હતી. ખાટલાની પાસેજ એક નાની પેટી પડેલી હતી. આસપાસ કેટલાક વાસણો અને દિવાલ પર એકાદ બે ચિત્રો ટાંગેલા હતાં. ઘર દરેક રીતે સ્વચ્છ હતું અને પછવાડે એક ન્હાનો વાડો હતો જેમાં શાક લાજી વાવેલાં હતાં.

સંખ્યાનો સમય હતો. જ્યોત્સના બેડી બેડી રસોઇ બનાવી રહી હતી. એટલામાં બહારથી સાંકળ ખખડાવવાનો અવાજ સાંભળી જ્યોત્સના કમાડ આગળ આવી અને બોલી:—

“કાણુ છે ?”

બહારથી કાંઈ જવાબ ન મળ્યો અને અગાઉની માફક સાંકળ ખખડાવવાનો અવાજ આવ્યો.

જ્યોત્સનાનું કલેજું કંપવા લાગ્યું. એ ડુલુ અને ગુપચુપ કમાડની પછવાડેજ ઉભી રહી.

પાછી સાંકળ ખખડી. જ્યોત્સ્નાના તો ગુપ્તગુપ્ત ઉભી રહી. ઉભી ઉભી એ ધ્રુજતી હતી. બહારથી હસવાનો અવાજ આવ્યો-એ અવાજ સાંભળ્યો કે તુરતજ એણે સાંકળ ઉઘાડી નાખી અને બોલી:—

“તમે તો મને ડરાવી દીધી !”

“ડર-અને તે તારે ? તારે કોનો ડર છે ?” આટલું બોલી અંદર જઈ ખાટલા ઉપર બેઠો.

જ્યોત્સ્ના પણ કમાડ બંધ કરી અંદર આવી અને પીવાનું પાણી અને હાથ લૂછવા માટે રૂમાલ આગળ મુકી દીધા. આ વખતે પ્રવીણુ બેઠો બેઠો બીડી પીતો હતો. જળનો લોટો મુકી જ્યોત્સ્નાએ કહ્યું:—

“આપને માટે પાણી તૈયાર છે.”

“અત્યારે મારે પાણી શા માટે પીવું પડે ?”

“તો ઉઠો જમવાનું તૈયાર છે.”

પ્રવીણુચંદ્ર બોજન કરવા લાગ્યો, જ્યોત્સ્ના સામે બેસી પાંખો નાખતી હતી. જ્યોત્સ્ના યૌવનપૂર્ણ સુંદરી હતી. જૂવન મોહિનીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી આ દરિદ્રનો મૃદુ સંસાર શોભાવી રહી હતી. આવું અતૂલ સ્વરૂપ-સૌંદર્ય તુરજહાં કે પલ્લિનીમાં હશે કે કેમ ? પરંતુ ઇશ્વરની કૃપાથી આવા સૌંદર્યથી એક દરિદ્રનાં નેત્રો અને આત્મા તૃપ્ત થતો હતો.

જ્યોત્સ્ના અને હરીશંકર એ બે સગી બેનો હતી. બન્નેના માતાપિતા મરણ પામ્યાં હતાં. જે વખતે જ્યોત્સ્નાની ઉંમર

માત્ર સાતજ વર્ષની હતી ત્યારે એના પિતાનું મૃત્યુ થયું હતું, અને ત્યારથીજ પ્રવીણના પિતાએ આ બંને બહેનોને પાળી पोषી મોટી કરી હતી. ઉંમર થતાં જ્યોત્સ્નાનાં લગ્ન પોતાના એકના એક પુત્ર પ્રવીણ સાથે કર્યાં અને હરીમંગાનાં લગ્ન રમેશ સાથે કરી દીધાં હતાં. રમેશને આ સંસારમાં પ્રવીણ સિવાય કાંઈ ન હતું, તેમ તેની પાસે દ્રવ્ય પણ ન હતું. આટલું છતાં પણ એના ગુણો જોઈનેજ પ્રવીણના પિતાએ હરીમંગા અને રમેશનો સંબંધ જોડી દીધો હતો.

ભોજન કરી લીધા પછી બંને પતિ-પત્ની ખાટલા ઉપર બેઠાં. ધણાં દુઃખ સાથે કહેવું પડે છે કે આપણી વાર્તાના નાયક પાસે નહોતું ક્રીષ્ણ કીનારનું અંગાળા ધોતીયું. કે ઉમદા કાપડનું શર્ટ, કે પત્રમાં મોળાં. તેવીજ રીતે નાયિકા પાસે નહોતી સુંદર ચીકનથી ભરેલી સાડી, કે પોલકું. બંનેનાં અંગ પર સાધારણ કપડાં હતાં. નાયિકા લખવા વાંચવાનું કશુંએ જાણતી નહોતી. એના માટે કાળા અક્ષર મોકોડા સમાન હતા અને નાયકે પણ શૈક્ષણીય, આયરન, મેલ્ટ્રલ, શકુન્તલા આદિ કાંઈએ વાંચ્યું ન હતું પરંતુ વાત એવી છે કે ગર્ભશ્રીમંતનાં બાળક અને બાળિકા લણવા વિનાએ શિક્ષિત બની જતાં હતાં.

રાત બહુ ન હોતી ગઈ. લગભગ દસ સાડાદસ વાગ્યા હશે. એટલે એમણે શય્યાનો આશ્રય લીધો. આ નાના પણ સ્વચ્છ ઓરડામાં નાના ખાટલા ઉપર આ પ્રેમી યુગલ આનંદ કરી રહ્યું હતું. આ વખતે ગરીબી એને જરાએ સ્પર્શ કરી શકતી નહોતી.

એક બાજુ મારીના ડાડીયામાં ઝાંખો દીવો બળતો હતો, તે વખતે પ્રતિ તરફ સ્થિર નજરથી યુવતી જોઈ બોલીઃ—

“તમે મારી વાત નહિ સાંભળો?”

યુવક સુતો હતો, તે બેઠો થયો અને યુવતિના કપોળ પર એક સ્નેહભર્યું સુખન લઈ બોલ્યોઃ—

“જાલી.”

યુવતી ગાલમાં હસી-રહેજ મોઢું મલકાવ્યું અને પોતાના પતિરાજ તરફ જોઈ જ રહી.

યુવક ફરી બોલ્યોઃ—“જાલી?”

“કેમ? શું કહો છો?”

“તું આજકાલ વાત વાતમાં હઠ શા માટે કરે છે? આટલી શંકાશીલ કેમ બની ગઈ છે?”

“હું કેમ હઠ કરું છું, તે તમને નહિ કહું. પહેલાં તો મારીવાત માનો, નોકરી છોડી દો અને પરદેશ ચાલો ત્યારે જરૂર કહીશ.”

“તારી વાત મારા સમજવામાં આવતી નથી.”

“કેમ?”

“મારા ઉપર વિશ્વાસરાયના બહુ ઉપકારો છે—એમની નોકરી છોડવી એ ઠીક ન કહેવાય.”

કેટલોક વખત વિચાર કર્યા પછી જ્યોત્સ્ના બોલી—“એમણે તમારા ઉપર ઉપકાર કર્યા છે એ વાત સાચી, તેવીજ રીતે તમે પણ બહુજ સ્વાર્થલાભ કર્યા છે. તમે તમારી પચાસ હજારની

જમીર ફેટલી ન્હાની રકમમાં આપી દીધી, અને એટલા ખાતર એમણે તમારા ઉપર ઉપકાર ન કરવો જોઈએ ? ”

“ ત્યારે શું આ અવસ્થામાં તને સતોષ નથી ? ”

જ્યોત્સ્ના હસીને બોલી:—“ કાલુ કહે છે કે હું સંતુષ્ટ નથી ? આ અવસ્થામાં પણ જ્યારે હું તમારા મુખ ઉપર હાસ્યની રેખાઓ જોઉં છું ત્યારે મારા દિલને એમજ થાય છે કે, આ સંસારમાં મારા સમાન કોઈ સુખી નથી. પરંતુ આજે આપણે જેન છીએ. ધન્યરની કૃપા થશે તો કાલે એક વધે-વળી વરસ પછી બીજું-ત્યારતું શું ? ”

“ એટલે, તું શું કહેવા માગે છે ? ”

“ નોકરી છોડી દો.”

“ પછી ? ”

“ મુંબઈ ચાલો. લાખો આદમીઓને ત્યાં કામ મળી રહે છે. મારું અને તમારું ત્યાં કાંઈ પણ મહેનત કરતાં જરૂર પેટ ભરાશે.”

“ મને તો એવું લાગતું નથી.”

“ ત્યારે તમે અદૃષ્ટવાદી નથી ? ”

“ શું અદૃષ્ટવાદી નોકરી છોડી દે છે ? કામ ધંધો ન કરે કેમ ? ”

“ તો પુરૂષાર્થને માનો. કહેવત છે કે હાથ હલાવ્યા વગર પેટ પણ ભરાતું નથી.”

“ વધારામાં વધારો થાય. પુરૂષાર્થ પણ તેનેજ ફળે. આપણા

જેવા માટે પુરુષાર્થ પશુ નકામો છે. જ્યાં કાલના સાધનના વાંધા ત્યાં પુરુષાર્થ શું કરે ? એ તો નશીબવાળાને માટેજ પુરુષાર્થ શ્રેષ્ઠ છે.”

“પ્રયત્ન તો કરવોજ જોઇએ. પુરુષ પ્રયત્ન-ઇશ્વરકૃપા. પરમાત્મા દુઃખ પર દુઃખ શા માટે નાખે છે ? કેવળ ઉત્સાહ માટેજ. અને તેમાં જે પુરુષાર્થ કરે છે તેને પરમાત્મા સહાય કરે છે અને તેમાં ઉન્નતી થાય છે તો મનુષ્ય પરમાત્માના ગુણગાન કરે છે અને હતાશ થાય તો પરમાત્માને વગોવે છે.”

“આ બધી વાતો તું શીખી ક્યાંથી ?”

“તમારી ચિન્તાથી.”

“ઠીક, માની લે કે મેં નોકરી છોડી દીધી, પરંતુ એટલા માટે તું આટલો બધો આગ્રહ શા માટે કરે છે ?”

“પરદેશમાં તે કહીશ.”

“સમજ્યો, આમાં કાંઈ પણ ગૂઢ રહસ્ય છે. જ્યોતિ ? હું તારો પતિ છું એ જાણે છે ને ? હું તને કહું છું કે આ વાત મને તારે કહેવીજ જોઇએ.”

જ્યોત્સ્નાથી કશુંએ ન કહેવાયું. એણે કહેવા માટે પ્રયત્ન કર્યો પણ ગળા બહાર સમ્પદ નજ નીકળી શક્યો, અને રડવા લાગી. પ્રવીણ અવાક બની ગયો. દયાથી એનું હૃદય દુખાવા લાગ્યું અને તે બોલ્યો:-

“જ્યોત્સ્ના, જ્યોતિ, વહાલી રહે છે શા માટે ?” આટલું કહી પ્રવીણે જ્યોત્સ્નાને હૃદય સરસી ચાંપી,

ન્યોત્સનાના શરીરમાં નવ બળનો સંચાર થયો અને આંસુ
લુછી સ્મીતલયાં મુખે પ્રવીણ સામું જોઈ, દબેદબ મેળવી કહ્યું:-

“ મને ક્ષમા કરો-હું અહિં નહિ કહું.”

“ એવી કેવી વાત છે કે આજ કેટલા દિવસો થયા આ
પ્રમાણે કર્યાજ કરે છે. શું મારાથી તારે કોઈ પણ વાત છુપાવવી
હયિત છે ? ”

“ બાલા, હું બુદ્ધિહીણ છું. મારા સંઘળા દોષો આપે ક્ષમા
કરવા જોઈએ. હું હમણાં તો જરાએ નહિ કહું.”

પ્રવીણે એના સુધાપૂર્ણ અંધરને ચુંબન કર્યું અને કહ્યું:-
“ તારે કહેવુંજ પડશે-તને મારા મારા સોગળ છે.”

ન્યોત્સનાના મોઢા ઉપર ગંભીરતા છવાઈ ગઈ. એનું હૃદય
કંઈક ચંચળ બન્યું અને બોલી:-“ વિશ્વાસરાયનો મોટો દીકરો
નવનીત આજ કેટલાએ દિવસો થયાં અનુની માને મારા આગળ
મોકલ્યા કરે છે, અને પૈસા તથા ધરાણનો લોભ ખતાવે છે અને
સાથે સાથે નાના પ્રકારનો ભય પણ ખતાવે છે. એટલેજ હું કહું
છું કે, આ દેશ છોડી ક્યાંઈ બહારગામ ચાલો. માગીને પેટ
ભરવું સાઈ પણ આહિ આપણું ગરીબનું કાણુ છે કે સહાયતા
કરે ! એટલા માટેજ આખો દિવસ ઘરનું કમાઠ બંધ કરી બેસું
છું. બીકનું મારું માઈ કાળજી આખો દિવસ કંપ્યા કરે છે.
આ વાત સાંભળી તમને દુઃખ થાય એટલા માટે આજ સૂધી
હું કશુંએ કહેતી નહોતી. છેવટ સાઈ થયું કે આ વાત તમે
સાંભળી લીધી. એ માટે મારી વાત માનો આહિ રહેવું એ

ડીક નથી.

જ્યોત્સ્નાનાની વાત સાંભળી પ્રવીણે એક નીસાસો નાંખ્યો અને એકીટસે છાપરા તરફ જોઈ રહ્યો. ઘણો વખત મૌન્ય રહ્યા પછી તે બોલ્યો.

“જ્યોત્સ્ના ? તું નથી જાણતી કે આ સામગ્ર સંસારમાં તારા વિના મારું કંઈ નથી. હવે તારાથી મારે જીવું પડવું પડશે.”

આજ રાત્રીનાજ વિષપ્રયોગથી મારે મરો જીવુંજ જોઈએ. જ્યોતિ ! સમજી લે કે હવે હું સંસારમાં નથી, ઇશ્વરે તારું સાંભળ્યું અકાળે લઈ લીધું, મને મારા જીવનની આગ જુઝાવા દે.”

જ્યોત્સ્નાનાએ પ્રવીણના બંને પગ પકડી રોવા માંડ્યું. પ્રવીણની આંખોમાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ ચાલ્યો જતો હતો, ઝાઝો વખત આ પ્રમાણે બંને રડ્યાં ત્યાર પાદ પ્રવીણે કહ્યું, “હું નવનીતનો જન લક્ષ્મ-એતું ખૂન કરીશ.”

“એથી શું થશે ?”

“જીવ શાંત થશે.”

“પણ હુઃખનો અંત નહિ આવે.”

પ્રવીણ શુષ્યાપ કંઈક વિચારમાં પડ્યો. જ્યોત્સ્નાનાએ કહ્યું, “હવે તો સુધ જીવ.”

“હવે કેમ કરી નિંદ્રા આવે ? હૃદયનો આનંદ અને જીવનનો સંતોષ તારી વાત સાંભળી સહાને માટે ચાલ્યો ગયો છે.”

“આટલા માટે તો હું તમને આ વાત કહેતીએ નહોતી.”

“આવી વાતો કહી દેવામાંજ સાર છે. તેં મને વાત કરી તે સારું કયું. તું સુઇ જા. હું વિચાર કરું છું કે હવે મારે શું કરવું જોઇએ.”

“હીક ત્યારે તમે પણ સુઇ જાવ.”

બન્ને સુતાં, પરંતુ બેમાંથી એકેને નિદ્રા ન આવી. આવી રીતે ત્રણ પ્રહર વ્યતીત થઇ ગયા. જ્યોત્સ્ના પોતાના પતિ તરફ ચુપચાપ જોતી હતી કે તેઓ સુઇ ગયા કે નહિ? પાછલી રાતના પ્રવીણને સ્હેજ નિંદ્રા આવી પરંતુ જ્યોત્સ્નાએ તો તંદ્રામાંજ રાત્રી પસાર કરી.

બીજે દિવસે પ્રભાતમાં પ્રવીણે મુળ વાત કોઇને પણ ન જણાવતાં કેવળ નોકરી મુકી દેવાની વાત માત્ર વિશ્વાસરાયને કહી. પરંતુ મુખ ઉપરનો ભાવ કંઈ છાનો રહે છે! મુખ જોતાં વિશ્વાસરાયે એને ઘણો સમજાવ્યો. વિશ્વાસરાય નવનીતનાં ચારિત્રથી કંઈક કંઈક વાકેફગાર હતા; પરંતુ પુત્રનો દોષ કોણુ લ્યે છે? નવનીત પણ સમજી ગયો કે જરૂર જ્યોત્સ્નાએ બધી વાત કરી દીધી. પ્રવીણ છુટો થયો. નવનીત ત્યાં હાજર હતો. દિવાનખાનામાં કાઈ ન હતું. એ એકલુંજ બોલ્યો:—“જોઈ છું જ્યોત્સ્ના! હવે તને કોણુ બચાવે છે!”

પ્રકરણ ત્રીજું.

—o—

વિશ્વાસઘાત

મુનિમ કંચનલાલ કેટલોક સમય તો વિશ્વાસરાય જગીરદારને ત્યાં માલિકની માફક કામકાજ કરવા લાગ્યો. વરતીપર નજીવા કારણોસર અત્યાચાર કરવાનું એ શીખી ગયો હતો. સંબંધી જનો અને પાડોશીઓ ઉપર પોતાનો દાખ બેસાડવા અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરતો; પરંતુ છેવટે એને પાપ પૂન્યનું ફળ મળશે એમ મનમાં લાગી આવ્યું.

પ્રવીણના પિતાની દોલત, જગીર વિગેરેનો નાશ થઈ ગયો. સધળું વિશ્વાસરાયના હાથમાં આવી ગયું ત્યારે કંચનલાલને વિશ્વાસરાયે પોતાને ત્યાં રાખવો ઉચિત ન લાગ્યો ‘કારણ જે માણસે ત્રણ રૂપીયાના પગારથી વધારી પોતાની જગીરનો સધળો વહીવટ ભાર જેના પર મુક્યો અને તેણે જ્યારે વિશ્વાસઘાત કર્યો એ પાપી પુરુષ મારા પ્રત્યે ક્યારે વિશ્વાસઘાત નહિ બને બલા ? એક દિવસ ધારે તો મારો નાશ પણ કરી શકે.’ વિશ્વાસઘાતીનો વિશ્વાસ કોણ કરે ? એવા માણસનો વિશ્વાસ કરનાર આ સંસારમાં મોટો મુર્ખ સમજવો.

વિશ્વાસરાયે કંચનલાલને કામથી દૂર કરી દીધો, અને તેની સંપત્તિ પણ ચોરેલી છે એમ કહી પોતે માલિક બની બેઠા.

પ્રથમથીજ કંચનલાલના ખતપત્રો પોતે હસ્તક કરેલા. આટલું જતાં એ કંચનલાલે કોર્ટનો આશ્રય લીધો. તેમાં વિશ્વાસરાયની જીત થઈ.

કોર્ટમાં લડતા લડતા કંચનલાલ પૈસે ટકે ખાલી થઈ ગયો. ઘરેણાં જમીન વિગેરે પણ ગીરવી રાખવા પડ્યા. માત્ર એક જીર્ણ થયેલું મકાન એના પાસે રહ્યું અને એ પણ એના કબજામાં રહેવું કઠીન હતું. આ બધી ખટપટમાં તેનો એકનો એક પુત્ર ક્ષયરોગની બિમારીમાં મરણ પામ્યો. એના દવાદારમાં ઘણો પૈસો ગયો. માતાપિતા અને વિધવા સ્ત્રી અને તે ઉપરાંત પૈસાથી ખાલી કરી એનો પુત્ર ચાલ્યો ગયો. એની સ્ત્રીનું નામ ગુલાબ હતું એને પણ સાસુ સસરા સિવાય આ સંસારમાં ઉભા રહેવાનું સ્થાન ન હોતું.

પુત્રના મરણ પછી કંચનલાલની સ્ત્રી પોતાની વિધવા વધુને નાના પ્રકારનું દુઃખ દેવા લાગી. ઘરની દાસીને સ્વતંત્રતા હોય તેના કરતાં પંથુ વધારે ગુલાબ ઉપર દાબ રાખવામાં આવતો. ગુલાબને દુઃખનો પાર ન હતો. પરંતુ તેને સહન કર્યા વગર છુટકા નહતો.

કંચનલાલ મુનીમનું મકાન વેચાઈ ગયું. મકાનના શોકમાં કંચનલાલને બિમારી આવી અને કેટલાક દિવસના મંદવાડ પછી કર્મના ફળ ભોગવી આ સંસારની માયા છોડી દીધી. તેની સ્ત્રી વિધવા થયા બાદ પોતાને પીયર ચાલી ગઈ અને પોતાની પુત્ર વધુને પોતાનું ગુજરાનનું શોધી લેવાનું કહી દીધું અર્થાત

ગુલાબને એકલી અડુલી રાખી વિશ્વાસઘાતી કંચનલાલની વિધવા ચાલી ગઈ.

ગુલાબ ધણુએ રોઈ પણ રોવાનું ફળ શું મળે ? સાસુએ પણ કહેલું કે “મારા પિતાને ત્યાં માંડ મારે રહેવાનું ઠેકાણું છે ત્યાં તને ક્યાં લઈ જાઉં ?”

ગુલાબે કરગરતાં કરગરતાં કહ્યું, “હું શું ખાઈશ ?”

“અધું હવું તેટલું તો ખાઈ મઈ, હવે મારી પાસે શું છે તે તને આપું.”

“કંઈક ઉપાય તો બતાવો.”

“હવે તો તારે રસ્તો શોધી લેવો ઘટે છે. ખાલજીની દીકરી છો રેંટીઓ કાંત અગર તો ક્યાંઈક રસોઈ કરવા રહે. આ બેમાથી તારૂં દિલ માને તે કર.”

“હું બીજાને ત્યાં ધરકામ માટે રહું એવડી મારી ઉમ્મર છે ?”

‘રહેવામાં શું વધ્યા છે ? પોતાનું મન વશ રાખવું જોઈએ.”

ગુલાબની સાસુ ખરેખર ગુલાબને એક પાડોસીને ત્યાં રાખી ચાલી ગઈ. આ સંસારમાં ગુલાબ આજે એકલી અડુલી થઈ રહી. તેનું કાઈ નથી. ઉંચે આલ અને નીચે ધરતી.

ગુલાબની ઉમ્મર માત્ર સત્તર વર્ષનીજ. જેવો રંગ ગુલાબના પુષ્પનો છે તેવોજ રંગ આ દુઃખી ગુલાબનો હતો. ગુલાબનું પુષ્પ જોમ છોડ પર એકલુંજ હોય છે, તેમ આ ગુલાબ પણ બિચારી એકલી હતી. ક્યાં જાય ! શું ખાય ! એનું ક્યાંઈ ઠેકાણું

ન હોતું. આખરે લાચારીથી વિશ્વાસરાય જાગીરદારને ત્યાં રસોઇ કરવા માટે નોકરીએ રહી.

કેટલાક દિવસ તો સારી રીતે પસાર થયા. ગુલાબે કેટલાક દિવસો સુખમાં કાઢ્યા. પરંતુ એને નવનીતનો પુરતો ભય હતો. એ વખતો વખત ગુલાબને પોતાના પંજનમાં લેવા પ્રયત્ન કર્યા કરતો. આથી ગુલાબને ૨૫૯ જણાઇ આવ્યું કે નવનીતની નજર મારા તરફ ખરાબ છે.

વિશ્વાસરાયે સપરિવાર પોતાના ગામથી આઠ દસ માઇલ દૂર જંગલ ભરાતી હતી ત્યાં જવા માટે નિશ્ચય કર્યો. અને પોતાના બે પુત્રો, નવનિત અને હરસુખ તથા બંને વહુઓને પશુ સાથે જવાનું નક્કી હતું. આ ઉપરાંત તેની કામ કરનારીઓને પણ સાથે જવાનું હતું. એટલે પ્રથમથીજ ગુલાબ અને બીજા કામ કરનારીને બળદગાડીમાં રવાના કર્યાં. એ ગાડીઓ સાથે સામાનની પણ બે ગાડીઓ સાથે હતી. આ વખતે રાતના આઠ વાગ્યા હશે.

રાતના અગીઆરનો સુમાર થયો હશે. ગુલાબવાળી ગાડી આસ્તે આસ્તે રસ્તો કાપતી હતી. ગાડામાં ગુલાબ સુતી હતી એટલામાં એક આદમી એની ગાડી પર ચઢ્યો અને પડખે બેસી ગુલાબના શરીર પર હાથ ફેરવવા લાગ્યો. ગુલાબની નિદ્રા ઉડી ગઇ, એ ઝપ્પડી સફાળી બેઠી થઇ, અને બોલી, “કાણુ છે?”

ચારે તરફ અધકારનું પુર રાજ્ય હતું. સામસામા બે માણસ બેઠાં હોય તો પણ તે દેખાય નહિં એવું અંધારું ઘેર હતું. ગુલાબના સવાલનો જવાબ ન મળ્યો એટલે ગાડીવાનને શુભ પાડી

પરંતુ તે પણ ન બોલ્યો. ગુલાબ વધારે બીહવા લાગી. એને મનમાં જ કંઈક થયું કે મારી પાસે કોઈ જરૂર બેઠું છે. સાથે ગાડીઓ હતી, તે પણ દેખાતી નહોતી તેમ તેના ચાલવાનો અવાજ પણ સંભળાતો નહોતો. માત્ર સંભળાતો હતો. પડખે બેઠેલ વ્યક્તિનો શ્વાસ લેવાનો અવાજ પાસે બેઠેલો આદમી બોલ્યો “ગુલાબ ડર નહિ. હું છું.”

વાંચનાર ! એનો કંઈસ્વર સંભળી પીછાની ગમ્મા હસી. એ જાગીરદારનો મોટો પુત્ર નવનીત હતો. નવનીત ફરી બોલ્યો ! “ગુલાબ ! હવે તારે રસોઈ કરવાનું કપ્પટ સહન નહિં કરવું પડે. હું તારું સંબંધનું દુઃખ દૂર કરીશ.”

“આ આપ શું કહી રહ્યા છો ? હું બ્રાહ્મણની પુત્રી છું. અને વળી વિધવા છું મારાથી એ પાપ કર્મ નહિ બને.”

નવનીતે હસ્તાં હસ્તાં કહ્યું, “પાપ પુન્ય હું કશુંએ નથી માનતો. તારે મારે સ્વાધીન થવું જ પડશે. મારું કહ્યું માનવું જ પડશે.”

“એ નહિ બની શકે.”

“પણ હું તને છોડનાર નથી.”

બીકથી ધ્રુજતાં ગુલાબે કહ્યું, “હું હમણાં જુમ પાડીશ. નહિ તો ગાડીમાંથી ઉતરી જાવ.”

“જુમ પાડવાથી તારું કશુંએ વળનાર નથી. આ બહુ મોટું જંગલ છે. અહીં કોઈ નથી.”

“અને બધી ગાડીયો ક્યાં છે ?”

“ એ વાતનું તારે શું કામ ! ”

આટલું કહી નવનીતે કપડાંનો કુચો મોઢે માર્યો અને એમાંથી ખચવા માટે ગુલાબે પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ ગાડી નવનીતને સહાય કરી એટલે એ અભાગથી ગુલાબથી કશુંએ ન બન્યું. આ નરપિશાચના પાપી હાથે ગુલાબનું સતિત્વ નષ્ટ થયું. ગરીબ ખિયારી ગુલાબને વિશ્વાસઘાતી કંચનલાલના પાપનું ફળ તો નહિ મળ્યું હોય ? પ્રભુ! ખચાવો !

પ્રકરણ ચોથું.

—:(૦):—

શુભાખનું લાગ્ય

જતાં જતાં નવનીતે શુભાખને કહ્યું, “કેમ? આટલી તકલીફ સહન કરી? પહેલાંથીજ મારે સ્વાધીન થઈ હતો તો આટલું કષ્ટ સહન કરવું ન પડત. ચાલ, હવે જઈ છું ફરી મળી જઈશ.”

નવનીત આટલું કહી ચાલ્યો ગયો. ગાડીવાન ગાડીપર બેઠો બેઠો જોરથી ગાડી ચલાવવા લાગ્યો. શુભાખ એકલી બેઠી બેઠી રાતી હતી અને મનમાં વિચારતી હતી કે, “સીના સતીત્વનું રક્ષણ કરવામાં કેટલાં વિધો આવે છે.”

રાત્રીના ત્રણ પ્રહર વ્યતીત થઈ ગયા હતા. શુભાખ એકલી ચિન્તા કરતી કરતી ગુપચુપ ગાડીમાંથી ઉતરી પડી. ક્યાં જાય છે એનું એને જરાએ જ્ઞાન નહોતું. જ્યાં એની બે આંખો લઈ જાય ત્યાં તે ચાલી જવા લાગી. બહુ ચાલ્યા પછી એ થાક મટાડવા માટે તે એક વૃક્ષ નીચે બેસી ગઈ કેટલોય વખત એમ બેઠા પછી પાસેનું વૃક્ષ એણે બીછાવ્યું અને એના ઉપર સુઈ ગઈ. એટલામાં સર્વદુઃખહારિણી તિદ્રાદેવીએ શુભાખને પોતાની ગાદમાં લીધી.

થોડો વખત પસાર થયા પછી થોડે દૂર ઘોડાના ડાખલાનો અને ગાડીનો અવાજ સાંભળવામાં આવ્યો. ગાડી સાવ નજદીક આવી. ગાડીના ઉપર ડાયમેન અને દરવાન બંને બેઠા હતા

અને માડીની અંદર એક સુંદર પુરુષ વિરાજમાન થયો હતો. આ પુરુષની અવસ્થા પાંત્રીસની લગભગ માલુમ પડતી હતી. કદાચ એકાદ વર્ષ વધુ ઓછું પણ હોય ! ચહેરો મ્હોરો જોતાં એ લગ્ના આદમી સરખો લાગતો હતો. માડીના દીવાના પ્રકાશમાં એણે ગુલાબને ઝાડ નીચે સુતેલી ભાળી, જોતાંજ માડી ઉભી રાખવાનું કહ્યું.

પેલા ગૃહસ્થ બત્તીના અજવાળામાં ગુલાબને ઝાઝી વાર સુધી જોઇ રહ્યા. આવી ભયાનક અને અધિકાર શત્રીમાં આવા નિર્જન સુનસાન મેદાનમાં આવી સૌંદર્યશાલિની અતુલનીયા રૂપવતી રમણી કેમ આવી અવસ્થામાં-દશમાં પડી હશે ? એ એમાંનું કશુંએ ન સમજી શક્યા. થોડાજ વખતમાં એ ગૃહસ્થના મનમાં નાનાપ્રકારની ચિન્તાઓ ઉત્પન્ન થઈ. તેઓ એકજ દૃષ્ટિથી આંખને હલાવ્યા ચલાવ્યા વગરજ ગુલાબના સુંદર મુખ કમળ, સુંદર મોઢાં મોઢાં નેત્રો, નમણું નાક, કાળા અને લાંબા કેશ ગુલાબી પરવાળા સમાન ઓળટોને જોઇજ રહ્યા. ગુલાબનાં સૌંદર્યે આ ગૃહસ્થને આકર્ષણ કર્યું. જેમ ચુંબક લોહને ખેંચે છે તેમ જોયું કે આની નિદ્રા ખડુજ ગાઢ છે એટલે જલદી નહિ ઉઠશે. આ વિચાર આવ્યા પછી તેણે પોતાના કાચમીન અને દરવાન સાથે કામ વગર વધારે અવાજ કરી વાતો કરવા માંડી. એનું કળ એ આવ્યું કે ગુલાબ ભયથી ધ્રુજતી, પોતાના કપડાં સકોચતી બેઠી થઈ ગઈ.

પેલા ગૃહસ્થે જરા ચહેરા પર હાસ્યની રેખાઓ લાવી

ગુલાબને કહ્યું “નિદ્રા ઉડાડવાનો અપરાધી હુંજ છું મને લક્ષ્મી કરશો.”

ગુલાબે આખો યોગતાં યોગતાં કહ્યું, “આપ કોણ છો?”

“મને મારો પરિચય આપવામાં વાંધો નથી છતાં પણ તમે મને કોઈ રીતે યોગખી શકશો નહિ. ચાલો જવા દો એ વાત, હું મુંખાઇમાં રહું છું, મારું નામ શીવપ્રસાદ છે. અહીં કેટલાક કામ માટે આવેલો છું. સવારે મેલ ગાડીમાં જનાર છું.”

આ વાતનો કસોએ જવાબ આપ્યા વગર ગુલાબ વિરમ-તાથી એ ગૃહસ્થ તરફ જોઇ રહી.

શીવપ્રસાદે પાછું કહ્યું, “આપને માહું ન લાગે તો આપ આપનો.....”

એક ઠડો નિસાસો નાખી ગુલાબ બોલી “મારો પરિચય પુછો છો? બહુ બહુ વિચિત્ર વાતો છે. આ વખતે એટલો વખત નથી અને મારી કહેવાની ઇચ્છા પણ નથી.”

“તમારી વાત પરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે કે આપને કોઇ પણ વાતનું દુઃખ છે. હવે તમે ક્યાં જવા ઇચ્છા રાખો છો? આવા દુઃખના વખતમાં એક નિરાધાર અખળાને હું કોઈ સહાય કરી શકું તો હું મારી જાતને ભાગ્યશાળી માનીશ. આ સંસારમાં જેટલો પરાપકાર કર્યો તેટલોજ સાથે આવવાનો છે.”

“મને રસ્તો બતાવનાર મારી બે અખ્યો છે. મારે ક્યાં જવું એ હજી હું નિશ્ચય નથી કરી શકી.”

“આ દશામાં આપને આહિં છોડી જવાની ઇચ્છા નથી

હમી જો આપ મારા સાથે મારા ધરે આવો તો મારાથી બનશે તેટલી સહાય હું આપને આપીશ. હું આપને મારી નાની બહેન સમાન મણીશ એટલે મારા ધરને આપ આપનું ધરજ સમજજો.

ગુલાબે મનમાં વિચાર કર્યો કે જેવાથી અને વાતચીત ઉપરથી તો હવે માણસ જણાય છે. અને જીવિતમાં પણ વધારે ઉપકાર કરશે એમ લાગે છે આટલું વિચારી ગુલાબ બોલી, “જ્યારે આપ મારા પર આટલી કૃપા કરો છો તો મને આપને ત્યાં આવવામાં કશોએ વાંધો નથી, ઈશ્વરે મારી રક્ષા કરવા માટેજ આપને અને ઉપસ્થિત કર્યા હશે.”

“આપની આ વાતથી મને બહુજ આનંદ થયો મને આશ્વા છે કે પરમકૃપાળુ પરમાત્મા જરૂર આપનું મંગળ કરશે.”

ગુલાબ ઉઠી ઉભી થઈ. એને ગાડીમાં બેસાડી શીવપ્રસાદ સાથે બેસી ગયા. ગાડી ચાલી. બીજે દિવસે સવારે તેઓ મુંબાઈ પહોંચ્યાં.

અમલોલી મુંબાઈ નગરીને જોઈ ગુલાબ વિસ્મય પામી, મુંબાઈની અપૂર્વ શોભા અને સમૃદ્ધિ જોઈ એ મોહિત થઈ ગઈ એને બહું નવું નવું અને નવાઈ ભરેલું લાગ્યું. શીવપ્રસાદ એને ચારે બાજુ ફેરવી છેલ્લે ન્યુ નામપાડામાં આવેલા એક મકાનમાં લઈ ગયો. આ મકાન અંગ્રેજી ઢાળનું હતું, અને તેના સજ્જગાર પણ અંગ્રેજી ઢાળનો હતો. ગાડીમાંથી શીવપ્રસાદ ઉતર્યા ગુલાબને ડાબી બાજુના ખંડમાં બેસવાનું કહી પોતે બીજી બાજુ ગયા. કેટલોક વખત પસાર થયા બાદ એક દાસી ગુલાબની

શીવ પ્રસાદની માટે ત્યાં આવી. દાસીના મુખથી શીવ પ્રસાદના સ્વરૂપ હૃદયની કેટલીયે વાતો સંભળી એટલે ગુલાબને શાન્તિ થઈ. એનું મન હેઠું બેઠું.

જેત જેતામાં સંકષ્પાકાળ થઈ ગયો. કેટલાક પહોંચી પોતાની સ્ત્રી, પુત્ર પરિવાર અને કુટુંબ સાથે ફરવા નીકળ્યા હતા. ચારે બાજુ રોશનીનો ઝગઝગાટ ફેલાઈ રહ્યો હતો. શીવ પ્રસાદનું મકાન રસ્તા પરજ હતું એટલે ગુલાબ એના ખંડની બારીમાંથી બેઠા બેઠા આ બધું જોઈ રહી હતી.

એનું મન આ શોભા જોવામાં જ મશગુલ બની રહ્યું હતું. એની વિચારમાળા આગળ ચાલી રહી હતી, આ વખતે શીવ પ્રસાદ ગુલાબના ખંડમાં આવ્યા એમને જેતાંજ ગુલાબ ઉઠી ઉભી થઈ ગઈ.

શીવ પ્રસાદે સહેજ મોઢું મલકાવી કહ્યું, “મારા આવવાથી તમારે ઉભા થઈ આવકાર આપવો પડ્યો એ જોઈ મને દુઃખ થાય છે. કારણ કે પારકાઓ માટે આ શિષ્ટાચાર યોગ્ય છે. તમે આવું વર્તન કરો એથી મને દુઃખ થાય.”

ગુલાબે માથું નીચું કર્યું. એની દષ્ટિ જમીન તરફ હતી, છતાં પણ એના સુંદર ગુલાબી ઓળટો હસતા હતા. શીવ પ્રસાદ પણ એ અલૌકિક શોભાને સ્થિર નેત્રથી જોઈ રહ્યા હતા.

શીવ પ્રસાદે બોલવાની શરૂઆત કરી “મુંબાઈ કેલું છે ?”

“ધણુંજ સુંદર” ગુલાબે પોતાનાં ચક્ષુ ઉંચાં કર્યાં અને શીવ પ્રસાદ સામું જોઈ કહ્યું.

“હજી જોવા લાયક બધી ચીજો છે અને એ પૈકી તમને
ધેર લઈ જતા પહેલાં પતાવી દઈશ.”

“ચાલો અમારી પર જઈએ. ત્યાંથી રોશનીમાં મુંબાઈની
શોભા ચેાર દેખાશે.” શીવપ્રસાદે કહ્યું. અને તેઓ આમંત્રણ ગ્રાહ્ય
લાગ્યા.

ગુલાબ હર્ષ સાથે એમના પછવાડે ગાલી. ઉપર જતાં જતાં
ત્રીજે માળ એક ખંડ આવ્યો. એની ચારે બાજુ કમાડો હતાં.
અંદર એક સુંદર કારપેટ ખીજાવેલ હતી. એની દિવાલો આંખને
ઠંડક આપનાર લીલા રંગથી રંગેલી હતી. એની ઉપરની શીલીંગ
પણ લીલા રંગથી રંગેલી હતી. એક બાજુ મોટો પલંગ પડ્યો
હતો. દિવાલ પર રાજ મહારાજ અને કેટલાક દેશલક્ષ્મીના
ફોટોઓ ટાંગેલા હતા. એક બાજુ માત્ર એક મોટો આયનો
લટકાવેલો હતો. આ ખંડની ઉપરજ અમાસી હતી. ત્યાં શીવપ્રસાદ
અને ગુલાબ ગયાં. ચારેબાજુની રોશની ગુલાબને પતાવી અને પછી
કહ્યું, “આવો, હવે આપણે દિવાનખાનામાં બેસીએ.”

ગુલાબ ખંડના દીવાનખાનામાં દાખલ થઈ અને એક બાજુ
પડેલા કોચ ઉપર બેસી ગઈ. શીવપ્રસાદ પણ બીજા કોચ પર
જઈ બેઠો. કેટલોક વખત બંને મૌન રહ્યા બાદ શીવપ્રસાદે
કહ્યું, “હવે તમે તમારા પર આવેલી વિપદની સંધળી વાતો
મારાથી છુપાવ્યા વગર મને કહો. મને આશા છે કે તમે તમારા
બાઈથી કોઈ વાત છાની રાખશો નહિ.”

ગુલાબ શરમાતાં શરમાતાં બોલી “એ વાતો કહેતાં મને

લગ્ન આવે છે અને વળી હજી મારું શરીર અબ્બરિયત છે. અર્થાત મને જોઈએ તેવું સારું નથી.”

“ બહુજ દિલ્હીરી બરેલી વાત છે કે તમે તમારા શરીરની રિયતિ પહેલા કેમ ન જણાવી.”

આટલું કહી શીવપ્રસાદે એક દિવાલમાં નાનાસા કપ્પાટ હતો તે ઉપાડ્યો અને અંદરથી એક શરાબનો શીસો કાઢ્યો. શીસા પર ચારે બાજુ સોનેરી કાગળ ચોડેલો હતો. એ શીસો ખોલવામાં આવ્યો અને અંદરના શરાબને એક ગ્લાસમાં રેડી ગુલાબ પાસે લઈ ગયા અને કહ્યું, “તમે આ પી જવ. તમારી તબીબત સારી થઈ જશે. આ મહાગુણકારક ઔષધી થોડા દિવસ થયાંજ પ્રાપ્ત થઈ છે.”

ગુલાબે થોડું પીધું અને બોલી, “આમાં તો દુર્ગંધ આવે છે, હવે તો નહિ પીવાય. કડવી પશુ કેવી છે?”

“દવા કોઈ દિવસ મીઠી બાળી છે?”

આટલું કહી શીવપ્રસાદે એક લેમોનેડની બાટલી ઉપાડી ગ્લાસમાં રેડી અને થોડો શરાબ પશુ નાખ્યો. આ જોઈ ગુલાબ બોલી “આ તો મેં નાના છોકરાઓને પીતાં ધણી વાર જોયા છે.” ગુલાબે કાળુપુરમાં ધણું માણસોને સોડા લેમોનેડ પીતા જોયા હતા એટલે એવા ધાટનીજ બાટલી જોઈ ઉપરની વાત શીવપ્રસાદને જણાવી.

શીવપ્રસાદે રહેજ મોઢું મલકાવી કહ્યું, “હું કાંઈ તમને ખરાબ ચીજ આપું ખરો કે?”

ગુલાબનો વિશ્વાસ આથી વધ્યો અને એને એમ થયું કે જો આ દવા હું નહિ પીઉં તો મારા ઉપકારદાતા શીવપ્રસાદને મોઢું

લાગશે એથી લાસની અંદર રહેલો સઘળો શરાબ એ ગપી મઈ.

ધીરે ધીરે આ દુર્ખલ રમણીના અંગે ઉપર અને હૃદય પર શરાબે પોતાનો અધિકાર જમાવી દીધો. નશાની બેભાનાવસ્થામાં એણે પોતાનું નામ ગામ અને તેના પર વિતેલાં વિતકોનું વર્ણન કરી દીધું. શીવપ્રસાદે તેના વૃત્તાંત સાંભળી બહુ દુઃખી થયાનું જાહેર કર્યું અને ગુલાબને આશ્વાસન આપતાં બોલ્યા:—

“હવે તો પહેલા કરતાં તખીયત સારી છે ને ?”

“હાજી, કાંઈક ઠીક છે.”

“ત્યારે તો જરા વધારે દવા પીયો તો સારું.”

“નહિંજી હવે તો નહિ પીઉં.”

ગુલાબનું બોલવું શીવપ્રસાદે ધ્યાનમાં નજ લીધું અને પાછો શરાબનો ખાલો ભર્યો. ગુલાબે પીવામાં ઘણી આનાકાની કરી પરંતુ શીવપ્રસાદે દવા તો સારી એ રીતે આગ્રહ કરીને એ ખાલો પણ પામ દીધો.

થોડીવારમાં નશાથી ગુલાબ બેશુદ્ધ થઈ અને ત્યાંજ એજ કોચ ઉપર સુઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૫ મું.

સત્યાનાશ

વિશ્વાસરાય જનરામાં બહુ દિવસ ન રોકાયા. તે આવવાના હતા તેના બે દિવસ અગાઉ સંધ્યા સમયે પ્રવીણના મકાન આગળ યુમાયુમ સંભળાવા લાગી. શોરખકાર વધવા લાગ્યો. જ્યોત્સ્ના એનો બાવાચ કે કારણ સમજી ન શકી અને પ્રવીણ આ શોરખકાર શેનો છે તે જોવા માટે પોતાની ડેલીનું કમાડ ખોલી બહાર આવ્યો. જેવો તે બહાર આવ્યો કે તરતજ પોલીસે તેને પકડી લીધો અને હાથમાં હાથકડી પહેરાવી દીધી.

જ્યોત્સ્ના કમાડની તીરાડમાંથી બહુ જોતી હતી. પોતાના પતિને અકરમાત કેદ થયેલો જોઈ એ ગભરાઈ અને તેનાથી રાડ પડાઈ ગઈ. આસપાસના પાડોસીઓ ભેગા થઈ ગયા, કેટલીએ સ્ત્રીઓ આવી પરંતુ પ્રવીણના કમાડ આગળ માણસની સંખ્યા વધારે હતી એટલે તેઓ પાછી ચાલી ગઈ.

પ્રવીણને આમ અચાનક બંધન થવાથી તે ગભરાઈ ગયો. કશું ખોલી પણ ન શક્યો. વિનય સાથે એણે ફોનદારને પુછ્યું, “ મને શા અપરાધે પકડવામાં આવે છે ? ”

ફોનદારે હસતાં હસતાં જવાબ આપ્યો, “ બનાવટી વાત કેવી સીક્ષતથી કરે છે પકડો ચોર છે.”

પ્રવીણ વધારે નવાઈ પામ્યો અને બોલ્યો, “ હું ચોર છું ? ”

ફેજદારે ડોળા કાઢતાં કહ્યું, “ના, ના, તું સાલુકાર છો.”

“પણ મેં તમારો શો ગુન્હો કર્યો છે ?”

“ચુપ રહે ! સુવરના બચ્ચા.” ફેજદારે ગુસ્સાથી કહ્યું.

પ્રવીણ હતાશ થઈ ગયો અને તેના કરતાં વધારે હતાશ થઈ જ્યોત્સ્ના. આ તો વગર વરસાદે ગર્જના વજ્રપાત થયો.

કેસ ચાલ્યો. ફરીઆદની મતલબ એવી હતી કે, એક ગાય પ્રવીણના ખેતરમાં કાંઈક ખાવા પેડી હશે. એણે ગાયને પકડી અને ખીજીને વેચી લીધી અને ગાયના માલિકે ફરીઆદ કરી. કેટલાક દિવસ બાદ પતો લાગ્યો કે અહીંથી થોડે દૂર ગામડામાં ગાયને વેચવામાં આવી છે. એ લેનાર ઘણીયે કહ્યું કે મેં આ ગાય વેચાતી લીધી છે. ચોરી નથી કરી એવા સાક્ષી પણ ઉભા કર્યા અને કહ્યું કે મેં એ ગાય તો સારા જાણીતા આદમી પાસેથી વેચાતી લીધી છે. એ માણસનું નામ તે જાણતો નથી. એ કાળુપુરમાં રહે છે. એ આદમીએ પોલીસની રૂબરૂ પ્રવીણને જોળખી લીધો. ત્યાર બાદ એમ પણ સાબીત થયું કે પ્રવીણે ગાય પકડેલી હતી અને તે પાસેના ગામડા તરફ જતો હતો. ખીજા ત્રણ સાક્ષીઓએ કહ્યું કે તે ગાય લઈ વાણીઆને ત્યાં જતો હતો, વાણીઆના પાંડારી ત્રણ ચાર જણાઓએ સાક્ષી માપી કે પ્રવીણ ગાય લઈ અમારા ઘર નજદીક રહેતા વાણીઆને ત્યાં આવેલો, ત્યાં પ્રવીણને જમતાં લાગેલો છે અને ખીજે દિવસ ૧૫નું મુદ્દય રૂપિયા વીસ લઈ જતાં પણ લાગેલ છે, આથી વારે પ્રમાણ શું જોઈએ ?”

આ અણુધારેલા બનાવથી-વજ્રપાત પડવાથી જ્યોત્સ્ના શું રિચિતિ થઈ તેનું વર્ણન વર્ણવી શકાય તેમ નથી. અભા જ્યોત્સ્નાએ આજ લાજ શરમ છોડી પોતાના પતિ પર પડે સંકટ માટે કલ્પાંત કરતાં બોલી:—

“નાથ ! ક્યાં જવ છો ? મને પણ આપની સાથે લે જવ.”

પ્રવીણે એના સામે જોવા માટે મોઢું ફેરવ્યું પરંતુ સીપાઈ એકજ ફટકાથી તેમ કરતાં તે ડર્યા. પ્રવીણને પકડયાની ખબર મેશને પડી મધ હતી. તે દોડતો આ તરફ આવતો હતો. પ્રવી તેને જોયો અને કહ્યું, “મેશ ! જ્યોતિનું ધ્યાન રાખજો.”

આથી વધારે વાતચીત ન થઈ શકી. બાલ્યસખા રમે પણ કાંઈ વધુ બોલ્યા વિનાજ જ્યોત્સ્નાને સાથે લઈ ઘર તર બાળ્યો. જ્યોતિને ઘેર પહોંચ્યાડી રમેશ પાછો પોલીસ કોર્ટે બાળ્યો ફોજદારને અરજ કરી કે મારે પ્રવીણ સાથે એ ચાર વાતો કરવાની છે; પરંતુ રજા આપવામાં ન આવી. પ્રવીણે લાચારીથી કહ્યું:—“મારી સાથે વાત કરવી નકામી છે. જે જીવતા હોઈશું તે કાલે ન્યાય કચેરીમાં મળશું અને ત્યાં આપણે કોઈ જાતના નિર્ણય ઉપર આવી શકશું. હા, આ વાતનું ખાસ ધ્યાન રાખવું કે જ્યોત્સ્ના જે કહે અને સલાહ આપે તે પ્રમાણેજ કામ કરવું.”

મકરણ છઠું.

મીજલસ.

કાળુપુરના કડિ સુન્દર સરિતા વહેતી હતી અને આસપાસ ફેટલીયે વાડીઓ હતી. તેમાં ખાસ કરી હમણાં તાગ્ન બનેલા જંગીરદાર વિશ્વાસરાયની વાડીઓ વધારે હતી. એક વાડીને જંગીરદારના પુત્રે બગીચાના ધાટમાં ફેરવી નાંખી હતી. ત્યાં એક રોનકદાર મકાન બંધાયું હતું અને દિવસ અને રાત્રિનો ઝાઝો ભાગ તે ત્યાંજ પસાર કરતો. મકાન છેલ્લામાં છેલ્લી દમનું બંધાયેલું હતું. મકાન ખેડા ધાટનું પણ સુન્દર હતું. આ મકાનના એક દિવાનખાનામાં એક યુવાન પુરુષ કપડાં ઓઢી કમર લચકાવી નાચ કરી રહ્યો હતો અને સાથે સાથે ગાયન માતો હતો. એનું નામ અનંત હતું. શ્રીતા અને જ્ઞેનારામાં એક તો નવનીત અને એના બે મિત્રો, બાનુ, જમીલ, હતા. એક નોકર દરવાજા પાસે ઉભો રહી આ ગાણું સાંભળતો હતો.

નવનીતે પોતાની ડોકમાંથી સોનાની ચેઇન કાઢી નાચનારને આપતાં કહ્યું:—“ અનંત, લે આ ચેઇન ધનામમાં.”

“ આ તો ગાવાનું ધનામ, પરંતુ મારી અફઘા હોશિયારીનું ધનામ ક્યાં ?”

‘ કેસ ચાલી ગયા પાદ. તે પાખત તારે જરાયે મુંઝા-

વાનું નથી.”

“કેસ ચાલવામાં હવે શું પાછી ! કેદ મળીજ સમજેને ?”

“એ તો થશેજ, પરંતુ જેને માટે માટે આ તકેટ કરવું પડ્યું તેનું શું ?”

“એ તો શુભ થઈ ગઈ, એનો ક્યાંકએ પતો લાગતો નથી.”

“હે ! શું શુભ થઈ ! અને ક્યાં ?”

“આમોદપુર” અને તે એક ગામડાનું નામ દઈ દીધું.

“ત્યાં કોણ છે ?” નવનીતે પૂછ્યું. એ ગાદી ઉપરથી અડધો ખેંદો થઈ ગયો.

“ત્યાં જ્યોત્સ્નાનો મામાનો દીકરો લાઈ રહે છે. તે ત્યાંની કોર્ટમાં કામ કરે છે ત્યાં ગમ્મ છે.”

“કેસ લઈવા માટે જરૂર એ પાછી આવવી જોઈએજ.” નવનીતે વિચાર્યું.

“જો, પ્રીત્જીને સજ્જ થશે તો તે નહિ આવે ?”

“તે કેમ જાણ્યું ?”

“એના ઘરના માણસો પાસેથીજ સાંભળ્યું છે.”

“બધો ખેલ ખગડી ગયો. ધારેલું ધૂળ મળ્યું. આશા નિરાશામાં ફેરવાઈ ગઈ પ્રભુ !”

“અને એ બધું તમારેજ લીધે થયું એનું તમને લાગ છે ? જ્યારે તમે અનૂની મા સાથે વાતચીત ચલાવેલી ત્યારે જોરજુલમ કરવાની વાત ના કહ્યા છતાં તમે કહેવરાવી અને એ દિવસે માફ માન્યું નહિ.”

“કાણુ જાણતું હતું કે આમ થશે? ગૈસાના જોરથી સિંહણતું દુધ પણ મળી શકે છે. જર ઉડાવવામાં જરાએ વાધો નથી. એ વાતનો મને તે વખતે ખ્યાલજ ન આગ્યો કે આમ કહેવરાવવાથી એ હાથથી જશે! જે થયું તે ખરું—હવે જોયું જશે.”

“મારું કશું માનશે ? ”

“કહો, તમે શું કહેવા માગો છો ? ” સ્વાર્થને આંગે વિવેક દર્શાવતાં નવનીતે કહ્યું.

“કેસ ચાલી જવા હો. પછી કર્મક્ષેત્રમાં કુદી પડવાનો જરાએ વિલાંખ નહિ થાય. પેન્ના રમેશને ઠીક કરવાની જરૂર છે, એ સાલો બદમાશ છે.”

“કેવી રીતે ઠીક કરવો જોઈએ ! ”

“એક દિવસ રસ્તામાં લાકડી મારી એનું માથું ફોડવું જોઈએ.”

“પછી ? ”

“અને એને જ્યારે હોસ્પિટલમાં સારવાર માટે લઈ જાય ત્યારે એની હરીગંગાને અહીંઆ ઉપાડી લાવો.”

“માયડીયર અનંત, ખુબ વિચાર કરી રાખ્યો લાગે છે. હરીગંગા જ્યોત્સ્નાનાં કરતાં ૩૫ રંગ અને ચહેરે મહોરે વધારે દેખાવડી છે. માત્ર જ્યોત્સ્નાનો રંગ ચમકદાર છે નહિંતર હરીગંગા આગળ જ્યોત્સ્ના પાણી ભરે.”

“પણ એ રસ્તો બહુ ખરાબ છે.” છખીલે વચમાં ટાપસી પુરી.

“એ ક્યાંઈ ફરીઆદ તો નહિં કરે ને ! ” નવનીતે ધમકતા

હૃદયે કહ્યું.

“આંહિ તો બધા અવિધ્યવહતાજ ભેગા થયા હાગે છે.”
લાનુએ કહ્યું.

“જે કામ તમે કર્યું છે, તે કામ જો કાંઈ બીજાએ કર્યું
હોય તો જરૂર એને બાર વર્ષની જેલ મળે. માત્ર તમેજ નશીબદાર
કે બચી ગયા.” અનંતે લમ બતાવવા કહ્યું.

“લક્ષ્મીવાનની વાત બહુ વિચીત્ર છે સમજ્યા ?”

“એ તો બધું ચાલે સમજ્યા ?” હબીલે પોતાનો મત
જાહેર કર્યો.

નવનીત હવે કંટાળ્યો હતો, વખત પણ ધણો પસાર થઈ
ગયો હતો. એટલે બીજી કેટલીક વાતો કરી સર્વ જુદા પડ્યા.
સૌ સૌને સ્થાને ગયા.

એક તો પ્રવીણનો કેસ પોલીસખાતાએ બનાવટી ઉભો કર્યો,
વળી તેમાં સાક્ષીઓ પણ સારા અને મુદાસર મળ્યા. ન્યાયાધિશ
સાહેબ આવાં કારણોને અંગે પ્રવીણને છુટો નજ કરી શક્યા.
સાધારણ માણસો પણ આથી નારાજ થયા. અને સૌ કોઈએ
માની લીધું કે પોલીસનો બનાવટી કેસ ગમે તેવો હોય તો પણ
એમાં સામાવાળાને ફતેહ મળેજ નહિ પછી ભણે તે નિરપરાધી
હોય ! પણ અવશ્ય તેને દંડ કે શિક્ષા થવાનાંજ. ન્યાયાધિશ
મનમાં સમજતા હતા કે, પ્રવીણ નાહક માર્યો જાય છે પણ
પોલીસ લોકોની બનાવટ આગળ, ખોટા સાક્ષીઓ ઉભા કર્યા ત્યાં
દેશી રજવાડાનો ન્યાયાધિશ આત્માના અવાજને માન ક્યાંથી

આપી શકે ? પ્રવીણને છ માસની સગ્ન કરવી પડી.

એક તો પૈસાના અભાવે પ્રવીણ પોતાના બચાવ માટે કશુંએ ન કરી શક્યો, તે છતાં પોલીસ એને વધારે સગ્ન અપાવવા ઈતેબાર હતી.

કેસને દહાડે કોર્ટથી થોડે દૂર ફોજદાર કેટલાક આદમીઓ સાથે બેઠો હતો. તેણે આસપાસ બેઠેલા આદમીઓને કહ્યું, “જે જે સાક્ષીઓ છે તે જે જુખાની આપતાં ભૂલ કરશે તો એની હું ખબર લઈ નાખીશ. આ ખુટથી એના માથાના વાળ ઉતરી જશે.”

જ્યોત્સ્ના પાસે ઘરેણું ગાંડું તો હતુંજ નહિ. માત્ર સૌભાગ્યનાં ચિન્હરૂપ લાકડાની ચુડીઓ અને ઉપર પીતળની ચીપો હતી એટલે શું વેચીને કેસમાં મદદ કરે ! છતાંએ એની ટાકમાં એક સ્ત્રી ધન તરીકેનું ઘરેણું બાકી રહ્યું હતું. તે તેણે રમેશે ના પાડ્યા છતાં પણ કેસ લડવા માટે આપી દીધું. રમેશે અપીલ કરી પરંતુ એનું કશુંય ફળ ન આવ્યું. લાચાર અને નિર્દોષ પ્રવીણને જેલખાનામાં તંગડી પહેરી કામે લાગવું પડ્યું. આવાં ફળ કયા પાપનાં ભોગવવાં પડતાં હશે તે તો પ્રભુ જાણે. દૈવની ગતિને કોણ જાણી શક્યું છે ? જ્ઞાની લોકો એમ માને છે કે જરૂર આમાં રહસ્ય સમાયેલું છે, કારણ પરમાત્મા જે કરે છે તે ભલાને ખાતરજ કરે છે. કારણ કે, એને પક્ષપાત નથી.

આ અચાનક આવી પડેલું સંકટ જ્યોત્સ્નાને અસહ્ય થઈ પડ્યું. એ વિચારે એને મહાભારત, રામાયણ યાદ

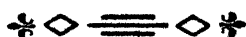
આવ્યાં, અને મનમાં વિચારવા લાગી કે, આ સંસારમાં અસંખ્યવિત થું છે ? કદાચ ખીજને એમ લાગે કે આ નજ ખરે પરંતુ મારા માટે તો જરૂર આમ બન્યું છે. કારણ હું સર્વથી વધારે પાપી, અવમ છું. દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે એની વીપદનો અંત અહીં ન આવ્યો. વિશ્વાસરાયે રૂ. ૫૦૦ નો દાવો કર્યો, જેલની અંદરજ પ્રવીણને સમન્સ પહોંચાડ્યો, ડીક્રી થઈ ગઈ. પ્રવીણ જ્યારે જેલખાનાની સજા ભોગવી છુટ્યો ત્યારે ડીક્રી એના ઉપર બળવી અને જે કાંઈ સંપત્તિ બચી હતી તે સઘળી લિલામ કરી નાંખી. દસ નિવા જમીન અને મકાન પણ લિલામ કરતાં એ શ. પાંચસો વચુલ ન થયા તે નજ થયા.

પ્રવીણ જેલખાનામાંથી છુટ્યો ત્યારે જ્યોત્સ્ના ગામમાં ન હતી. પ્રવીણને વિચાર આવ્યો કે મારે ચાલ્યા જવું એજ ઉત્તમ છે એટલે કાઢને પણ કહ્યા વગર એ ચાલ્યો ગયો.

નવનીત વિગેરેને એમ હતું કે પ્રવીણ પોતાનું મકાન લિલામ થતું જોઈ જરૂર અમારા શરણમાં આવશે; પરંતુ એમાંનું કશુંએ ન બન્યું. અને પાછું વાળી જોયા વગર કાળુપુર છોડી પ્રવીણ ગયો. જ્યોત્સ્ના કહેલી તેમ પરદેશ ગયો. એટલે મુંબાઈ ગયો. પાસે પૈસા ન હતા એટલે દુઃખનો પાર ન રહ્યો. આટલું છતાં એ આનંદમાં હતો અને તેનું કારણ માત્ર એજ હતું કે પોતાની પ્યારી જ્યોત્સ્નાનું સતિત્વ નષ્ટ થયેલું ન હોતું જોયું. એ એને મન આનંદની વાત હતી.

આ બધું તો આમ અનેક તર્કટથી બની ગયું. પરંતુ

નવનીતનો ક્રોધાગ્નિ શાંત ન થયો. સ્વાર્થે એને આંધળો બનાવી દીધો. એનું પરિણામ એ આવ્યું કે રમેશના ઘરમાં ચોરી થઈ. ધાકું પડ્યું અને આગ લાગી. આટલું છતાંએ નવનીતને સંતોષ કે શાંતિ ન થયાં. રમેશની સ્ત્રીનો એજ રાત્રિથી ક્યાંઈ પ-તો નહોતો મળતો. એની દરેક પ્રકારની શોધખોળ કરવામાં આવી પરંતુ ક્યાંઈ પ-તો નજ લાગ્યો. દિવસ પછી દિવસ મહિના પછી મહિનાઓ વિતવા લાગ્યા, પરંતુ એનો ક્યાંઈ કશોએ પ-તો નજ લાગ્યો. જ્યેષ્ઠનાના આ ખમર સાંભળી બહુજ દુઃખી થઈ. મન-માંજ કહેવા લાગી શું બને છે ? અત્યાચારીને કશ્વર સગ્ન કેમ નહિ કરતો હોય ? ”

પ્રકરણ સાતમું.

રમેશની દશા

રમેશ જીલ્લા માજિસ્ટ્રેટ પાસે ગયો અને બધી વિતક વાર્તા તેમને કહી. એનું ફળ સારું ન આવ્યું. ફેટલાકને કેદ પકડવામાં આવ્યા. રમેશ પણ એમાં સપડાયો. સમાચાર પત્રોએ આ લુંટ માટે બહુજ લખ્યું. પરિણામ કશુંએ ન આવ્યું. એક દિવસ જીલ્લા પેલીસ કમીશ્નર કાળુપુર ગયા અને જાગીરદાર વિશ્વાસ-રાયને નવનીતનાં બધાં કારસ્તાનોથી વાકેફ કર્યાં. ત્યાર બાદ નવનીતને સખત હપકા આપવામાં આવ્યો અને ફેટલોક દાખ

પણ રાખવો શરૂ કર્યો. પણ નવનીતની માતા એનું ઉપરાણું લેતી એટલે જાગીરદાર ઠંડા પડી જતા. રમેશને ત્યાં પડેલ ધાડ માટે નવનીતને કોર્ટમાં હાજરો રૂપિયા ખરચવા પડ્યા હતા. આ ઘટના બન્યા પછી થોડાજ દિવસમાં વિશ્વાસરાય જાગીરદારનાં પત્નિ મરણ પામ્યાં.

જેનું હૃદય નિષ્કુર હોય છે તેને સ્ત્રી પુત્ર તરફ જરાયે પ્રેમ નથી હોતો. જે સ્વાર્થી છે, જે માણસ પોતાના સ્વાર્થ માટે સંપૂર્ણ સ્નેહીઓનોતે ત્યાગ કરી શકે છે એ રીતના વિશ્વાસરાય જાગીરદાર હતા. સ્ત્રીનો શોક એમને બે ચાર દિવસ રહ્યો અને પાછું ચાલતું હતું તેમ ચાલવા લાગ્યું. વિશ્વાસરાયને બે પુત્ર હતા. નવનીતની ઉંમર પચ્ચીસની અને નાના દિનબંધુની વીસ વર્ષની. બન્નેના વિવાહ થઈ ગયા હતા. મોટી વહુનું નામ રાજલક્ષ્મી અને નાનીનું નામ શારદા. બન્ને પૂર્ણ યૌવનમાં અને સ્વરૂપવાન હતી. બન્નેમાંથી એક પણ વહુને સંતાન નહોતું. નવનીતને માતાના મરણથી કરોડો શોક ન થયો પરંતુ દિનબંધુ અને શારદાને બહુજ લાગી આવ્યું.

મુંબાઈમાં નવનીતને મિત્રોની ખોટ નહોતી. ગરીબની પાસે એનો અભાવ હોય; પરંતુ અમીર અને ધનવાનના પુત્રો પાસે અભાવ ક્યાંથી હોય? એ ન્યાયે નવનીત આગળ ખુશામતીયાં મિત્રોનો તોટા ન હતો. અલખેલી મુંબાઈ નગરીમાં વિલાસના સાધનોનો તોટા હોયજ શેનો? મુંબાઈ આવ્યા પછી એણે મોજ વિલાસમાં પૈસો ઉડાડવા માંડ્યો. નિત્ય નવા નાટકો અને નાચકા-

ઓના ગૃહમાં જવા માંડ્યું. નાચ મુજરા થવા લાગ્યા. નવનીતે પૈસા મેળવવા માટે ફેટલીક વાર મુનીમને હોલો; પરંતુ એ પણ હવે ચેતી ગયો. આ બધા કારણોને અંગે નવનીત અને દિનુને મહિને પચ્યાસ રૂપિયા આપવા વિશ્વાસરાયે હુકમ કરી દીધો. નામ પ્રમાણે મુશ્ય ધરાવનાર નવનીતને પચ્યાસ રૂપિયા એક રાત માટે પણ પુરતા ન હતા.

નવનીતે નવી યુક્તિ કાઢી. પોતાના પિતાને વશ કરવા માટે ખનાવટી વિનય બતાવી કલ્લાગરો થવા લાગ્યો. અનેક પ્રકારની બીજી ચેષ્ટા કરી, પરંતુ સર્વ નિષ્ફળ ગયું. અને એથી એ ઉન્મત્ત બન્યો. આખરે બદલો લેવાના વિચાર પર આગ્યો.

નવનીતે કાશી જત્રા જવાનું બહાનું કાઢ્યું અને ત્યાં ગયા પછી જ્યારે પિતાજી બોલાવશે ત્યારે યોગ્ય રસ્તો કરી લઈશ એમ તેણે વિચાર્યું. એણે પોતાના નાનાભાઈને પણ સાથે આવવાનું સમજાવ્યું. દિનુની ઇચ્છા જવાની જરાયે ન હતી; પરંતુ મોટા-ભાઈનાં વચનને એ ઉથાપી ન શક્યો.

નવનીતે પોતાના પિતાને કહ્યું. તેમણે ના પાડી અને થોડા દિવસ પછી જવાનું કહ્યું અને છેવટે રજા આપી. નવનીત, અને દીનુને જવાનું નક્કી થયું. ફેટલાક દિવસ કાશીમાં રહી બીજાં શહેરો પણ જોઈ એવો નિશ્ચય કર્યો. બન્ને વડુઓ મુઆઝમાંજ રહી. શારદાની ઇચ્છા દિનુ ન જાય એવી હતી. આવી અવસ્થામાં પિતાને મૂકી જવાનું એને મન દુઃખકર હતું; પરંતુ આ વાત પોતાના પતિ આગળ ન કહી શકી, કંઈક લજ્જા પણ આવી. વળી અર્થનો ક્યાંઈક અનર્થ થઈ જાય.

મકરણ આડમું.

સરયુ.

સરયુ એક ગરીબ કન્યા હતી. એની ઉંમર વીસ વર્ષની હતી. પરંતુ કારણવશાત હજી સુધી એ કુંવારી હતી. જ્યારે એની ઉંમર તેર વર્ષની હતી, ત્યારે એનો વિવાહ થવાનો હતો, પરંતુ તેના પિતાનું અચાનક મૃત્યુ થવાથી વિવાહ ન થઈ શક્યા.

સરયુ ભણેલી હતી. એને વાંચવાનો શોખ હતો. ભરત ગુંથ-ણમાં એ ધણોખરો વખત પસાર કરતી, આ સિવાય એ રૂપવંતી પણ હતી. સુભાષિણી સુહાસિની અને સુરસિકા હતી. વિશ્વાસરાયને ત્યાં તે અવારનવાર આવ્યા કરતી. એમની પુત્રવધુઓ સાથે વાન્તાલાપમાં વખત પસાર કરતી અને વખતે ભરતગુંથણ પણ શીખવતી. આથી બંને વહુઓ તેની સાથે પોતાનો દિવસ આનંદમાં પસાર કરતી.

સરયુ વિશ્વાસરાયના મકાનના નાના દારથી અંદર આવતી અને વહુઓ પાસેજ બેસી રહેતી એટલે આજ દિવસ સુધી સરયુ વિશ્વાસરાયની નજરે પડી ન હોતી. ભાગ્યવશાત આજેજ વિશ્વાસરાય એ ખંડમાં આવ્યા. કારણ કે તીજોરી એ ખંડમાં હતી અને એ ઉધાડવા માટેજ અંદર દાખલ થયા. દાખલ થતાંજ સરયુ અને તેમની ચાર આંખ થઈ.

“મળી દુષ્ટો દુષ્ટ.”

સરયુએ લાજ ન કાઢી, કારણ કે, કુંવારી હતી. એણે માત્ર પોતાની નજર નીચી કરી, સ્હેજ માથું નમાવ્યું. વિશ્વાસરાય એના તરફ એકીટસે જોઈ રહ્યા અને મનમાં જોડ્યા, “આ ૩૫ સુંદરી અહીં ક્યાંથી ?”

યુવાવસ્થામાં વિશ્વાસરાયનું જીવન કેવું હતું તે બતાવવાની કશીએ જરૂર નથી.

બહાર આવી તેમણે રસોયણને પૂછ્યું, “આ કોની છોકરી છે ?”

રસોયણ સરાલનો મર્મ સમજી ગઈ, કંઈક હસતાં અને ગર્દન હલાવતાં કહ્યું, “એ તો તો સરયુ છે. આપણા ઘરની પછવાડેજ રહે છે, અને પાછું ધીમે સાદે બોલી, “હજી સુધી કુંવારી છે.” આટલું કહી એણે મોઢું ફેરવતાં કહ્યું. “અસલ આપણી જાતનીજ છે, પરંતુ પૈસા નથી. માત્ર એક વિધવા છે આ સિવાય કાંઈ નથી.”

આટલું કહી રસોયણે વિશ્વાસરાય સામે જોયું. રાયસાહેબ મનમાં હરખાતા હતા પરંતુ કહે કોને ? ઉંમર લગભગ પંચાવનની થવા આવી હતી. વળી ઘરમાં એ પુત્રવધુ-કહે કોને ?

રસોયણ મંબીર લાવ ધારણ કરી બોલી, “કહો તો વાત-ચીત ચલાવું. તમે મારા માટે મનમાં કશુંએ લાવશો નહિ. આ વાત મારા અને તમારા વિના અન્ય કાંઈ જાણનાર નથી એ માટે આપ બેસીકર રહેજો. વળી આપની ઉંમર કાંઈ મોટી ન કહેવાય, એ તો છોકરાઓ છે એટલે ઉંમર દેખાઈ આવે. બાકી

અત્યારે આપની ઉંમર કાંઈ મોટી ન ગણાય ! વિવાહ કરો, વળી
છેમાં છોકરાં થશે, આપની મરણ હોય તેમ કરે. બાકી આપની
ઉંમરના બીજા માણસો આમ ગુપચુપ બેસી તો નજર રહે.”

મોટીવાર વિચાર કર્યા પછી રાયસાહેબે કહ્યું, “ વાર, વંત-
ચીત ચલાવી જો. પણ કાંઈને ખબર ન પડે એ ખ્યાન રાખજો.”

“ નારે ” એટલું કહી તે ત્યાંથી ચાલી ગઈ. આ બાબત
રાયસાહેબ પણ દિવાનખાનામાં ચાલ્યા ગયા.

આજ પેલી રસોયણના હાથમાં સોનાની બંગડીઓ અને
ગળામાં દસ મઠીઆણુનો ચંપાહાર પડ્યો હતો. એણે પહેરેલાં
વસ્ત્ર પણ કિંમતી દેખાતાં હતાં. કારણ કે, વિશ્વાસનાથ જાગીરદારનો
એણે વિવાહ કરાવી આપ્યો હતો. આ સંબંધ શી રીતે જોડાયો
એની કાંઈને પણ ખબર ન પડી. છુંદર કાઠી સરયુ ધરમાં દાખલ
થઈ ત્યારે રસોયણે કહ્યું, “ નાની વહુ, તમે ક્યાં છો ? અહિં
આવો, અને તમારાં નવાં સાસુજીને પગે પડો.”

સરયુ તો સીધી દિવાનખાનામાં ચાલી ગઈ. બન્ને વહુઓ
આશ્ચર્યથી આ જોઈ રહી. સરયુએ બન્ને વહુઓને બોલાવી:-
“ અહીંમાં આવોને ? ”

બન્ને વહુઓ અંદર ગઈ અને સરયુને પ્રણામ કર્યાં. ગઈ
કાલની ગરીબ સરયુ આજ એમની પૂજ્ય સાસુ બની હતી !
વિધીને કાણુ પહોંચનાર છે.

વિવાહના સમાચાર બન્ને પુત્રોને મળ્યા. આ સમાચાર
સાંભળતાંજ એમના હૃદયને સખત આંચકો લાગ્યો. પરંતુ હવે

શું થાય ? તેઓ મુંઝાઈ આવ્યા અને ત્યાં પિતાના જીદાજ રંગદંગ જોયા. વિશ્વાસરાયના શરીર પર નૈનસુખના પંચીઆને બદલે ઉંચી કાળી કિનારનું ઝીણું ધોતીયું. સુન્દર કટવાળું શેક્સપીયર કોલરનું ખમીસ શોભી રહ્યું હતું. સફેદ ખાલ પણ કલપ લગાવી કાળા લમ્મર જેવા બનાવ્યા હતા. પિતાજીને પ્રભુભ કરી બન્ને ભાઈઓ ખીજ ખંડમાં ગયા. એમને પોતાની જનની માદ આવી. આજ એમની જનની વિના આ ઘર પરાયું જણાવા લાગ્યું.

રાતના નવનીત પોતાના ખંડમાં વિચાર કરતો બેઠો હતો, એવામાં રાજલક્ષ્મી એ ખંડમાં આવી અને અદર દાખલ થતાંજ રડવા લાગી. નવનીતથી આ જોઈ શકાયું નહિ. તેનું મોઢું શીકકું પડી ગયું, તે પણ ગળગળો થઈ ગયો. તેણે પૂછ્યું:—“લક્ષ્મી ! કેમ રડે છે ?”

રાજલક્ષ્મીએ પતિ સામું જોયું. એક નિઃશ્વાસ મૂકી તે બોલી:—“મને અહીંથી ખીજ જગ્યાએ લઈ ચાલો, હવે સદન નથી થતું.”

“કેમ શું થયું ?” નવનીતે આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું.

“શું થયું ? બધું કહેવા બેસું તો એક મહાભારત છે અને ખીજું તૈયાર થઈ જાય. મેં સાંભળ્યું છે કે, પિતાજી તમામ જગીર, માલ મિલકત સર્વે નવી વહુના નામ પર ચડાવી દેવાના છે !”

“સાચેસાચ ?”

“સાંભળ્યું છે. સાચું ખોટું પરમાત્મા જાણે.”

“ તેં ક્યાંથી સાંભળ્યું ? ”

“ એક દિવસ નવી સાસુએ પોતેજ વાત કહેલી.”

નવનીતના હોશકોશ ઉડી ગયા, હૃદય ધડકવા લાગ્યું, આંખે અંધારા આવ્યાં. એને મનમાં થયું કે, “ હાય ! અમે ભીખારી થઈ ગયા ! ક્યાં જવું ! શું કરવું ? ” આ ચિન્તાએ નવનીત અંધીરો બન્યો. આમ ચિન્તામાં ને ચિન્તામાં સવાર પડી ગઈ.

સરારે બંને લાઈઓ મળ્યા. નવનીતે દીનુને વાત કરી. બંને લાઈની આંખમાં પાણી આવ્યાં. એક ખીજ બેટયા. પછી બંને લાઈઓ પિતાજી પાસે આવ્યા. વિશ્વાસરાય પોતાના દિવાનખાનામાં એકલા બેઠા બેઠા વાંચતા હતા. બંને પુત્રોને પોતાની સામે ઉભેલો જોઈ પુછ્યું. “ કેમ શું કામ છે ? ”

“ દુઃખ સહન નથી થતું. શું તમે સર્વ જગીર મારાં નવા માતૃશ્રીના નામ પર ચડાવી દો છો ? ”

“ હા, તમામ મિલકતનું વસીયતનામું તમારા માતૃશ્રીના નામનુંજ થવાનું છે.”

“ ત્યારે અમારું શું ? ”

“ એ હું કેમ જાણું ? બાપના પૈસાની કેમ આશા કરો છો ? મારો બાપ મને શું આપી ગયો હતો ? હવે મોટા થયા છો વેપાર કરો, નોકરી કરો.”

“ અત્યારે અમારા માતૃશ્રી નથી એટલે આ બધું આપ કરતા હશે કેમ ? ”

“ એ પણ તમારાં લાગ્ય.”

“ પણ અમારો દોષ શું છે ? ”

“ નવનીત ! તો તો મારો નાશ કરી નાખ્યો છે. રમેશના ઘરે આગ અને લૂંટ એ કેસમાંજ ખાસ્સા પચ્ચીસ હજાર ઉડી ગયા. જગીરનો પ્રથમ તમે નહિ કરી શકો એટલા માટેજ વસીયતનામું કરવામાં આવે છે. એને પ્રસન્ન કરી શકશો તો સર્વ તમારુંજ છે.

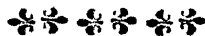
“ ત્યારે અમે એ ભાઈઓ ઉપર તમારો રનેલ, માયા, મમતા કશુંજે નથીને ? અમે તમારો કયો અપરાધ કયો છે કે જેને લીધે આપને આટલા નિષ્કુર થવું પડ્યું છે ? ”

“ કેમ, તમે નથી જાણતા ? તમે મને મૂકી ચાલ્યા ચલા હતા. તે વખતે પાણી પાનાર કોઈ ન હતું. એટલેજ કહું છું કે, સંતાન હોય या ન હોય-મારા મનને ખરાબર છે, રામચંદ્રજી પિતાની આજ્ઞાથી વનમાં ગયા હતા એ તો જાણતા હશો.

“ મારી જગીર મેં કેવી રીતે, કેટલા કૃષ્ટથી મેળવી છે. એ હુંજ જાણું છું. હું કમાયો છું. જેમ મરજીમાં આવશે તેમ કરીશ એમાં ભૂલું અને ભૂલું શું ? ”

બન્ને ભાઈઓ આ સાંભળી ઘુસકે ઘુસકે રોવા લાગ્યા. વિશ્વાસરાય ગુરસાથી બોલ્યા “ તમારા રહવાથી હું બોળવાઈ જઈ તેવો નથી. હું વિશ્વાસરાય છું. જાવ, ચાલ્યા જાવ.”

બન્ને ભાઈઓ ત્યાંથી ઉડી ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ નવમું.

ૐ ૐ ૐ

હરીગંગા

પુરુષના ચારિત્રપર ગમે તેટલું કહેવામાં-ભોક્ષવામાં આવે તો પણ એનું અનિષ્ટ બહુ નથી થતું; પરંતુ સ્ત્રીનું ચારિત્ર તો ફક્ત અરાબ હવાથી પણ અનિષ્ટ બની જાય છે. જે દિવસે રમેશને ત્યાં આગ અને લૂંટ થઈ તે દિવસથી હરીગંગા ગુમ થઈ ગઈ હતી. એનાં ચારિત્ર માટે સમાજમાં વાતો તો નવાઈ જેવું ન હતું? નિરપરાધી હોવા છતાંએ આજ એ ગુમ થવાથી સમાજની નજરે પતિતા ગણાતી હતી. દયા-માયા બતાવનાર આજ એનું કામ નહોતું. આ સંસારમાં એને દિલાસો દેનાર કામ નહોતું.

હરીગંગાનો શું અપરાધ? એ બિચારી જલ્દીમ જમીનદારના પુત્ર નવનીતનાં કારસ્તાનનો ભોગ થઈ પડી છે એમ સૌ કાંઈ ગણતું હતું. એની બહુજ તપાસ કરવામાં આવી; પરંતુ એને શોધ્યા પછી એ અનાથિનીનાં આંસૂ લ્હોનાર કાણુ હતું? એનો પતિ પોતાની પત્નિના વિયોગમાં રાત, દહાડો રડ્યાજ કરતો હતો-નિશ્વાસ ઉપર નિઃશ્વાસ નાંખ્યાજ કરતો હતો-નિશ્વાસનો અન્તજ આવતો નહોતો, પરંતુ એમ કંઈ હરીગંગાનો વિયોગ મટે? એમ કરવાથી શું એનો શોક દૂર થાય?

રમેશને ત્યાં આગ અને લૂંટ થઈ તે રાત્રે હરીગંગાના મોટે ચોદૂ દઈ એના હાથ પગ બાંધી દેવામાં આવ્યા અને એજ રથિ-તિમાં તેને નવનીતના બહારના મકાનમાં લાવવામાં આવી. નવનીત

પોતાના મિત્રો સાથે ત્યાં આવ્યો. હરિષ્ણીનું બચ્ચું વાઘના પંજામાં સપડાયા પછી એની કેવી દશા થાય? એમાંથી પણ કદાચ છટકી શકાય, પરંતુ ચારિત્રંહીન લંપટ પુરૂષોના પંજામાં સપડાયા પછી છૂટવું એ વિધીને હાથ છે. હરીગંગા ઘણું રડી-કકળી પણ એનું કશું એ પરિણામ ન આવ્યું.

નવનીતને તો જ્યોત્સ્ના હજી હૃદયમાં ખુંચીજ હતી. એને મેળવવા માટે ઘણા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા. તેવામાં પિતાજી સાથે વાટાઘાટ થઈ અને નવનીત પાંદેશ ચાલ્યો ગયો. એ અરસામાં નવનીતના પિતાએ લગ્ન કરી નાખ્યાં, એટલે નવનીતનું સુખસ્વપ્ન ઉડી ગયું અને દૂરાચારી નવનીતનું મન જ્યોત્સ્નાને ભૂરી ગયું.

પ્રકરણ દસમું.

ગૃહલક્ષ્મી

દીનબંધુ પોતાની સ્ત્રી સાથે પત્રંગ પર આડીઅવળી વાતો કરતો હતો. રાતના બાર વાગવાની તૈયારી થઈ હતી છતાં હજી સુધી એકેયની આંખમાં નિદ્રા ન હોતી. યુવક અને યુવતિ, પ્રેમિકે અને પ્રેમિકા માટે આટલી રાત કંઈ મોટી ન ગણાય !

આજે દીનબંધુની નજરમાં શારદા સિવાય સમગ્ર જગતમાં કોઈ સ્વરૂપવાન સ્ત્રી નહોતી.

શારદા એના પતિરાજ તરફ એકાદસે જોષ રહી હતી અને બોલી:—

“કેમ ! આજકાલ તમે આટલા ચિન્તાતૂર કેમ રહો છો?”

દીનબંધુએ એક ઠંડો નિઃશ્વાસ નાખ્યો અને કહ્યું, “પિતાજી

અમને બંને લાઇને ધરમાં રાખવા નથી માગતા.”

“એમાં ચિન્તા જેવું શું છે?”

“તારો શું વિચાર છે? ક્યાં જવાનું કહે છે?”

“જેના પાસે ધન દોલત નથી તે ભલાં ક્યાં જઈ શકે?”

“એ બીજી વાત છે, એકલો તો હું ક્યાંઈ જઈ શકું તેમ નથી પણ કદાચ તું સાથે આવવા તૈયાર થાય તો જરૂર હું પ્રયત્ન કરું.”

“તમે મારી ચિન્તા ન કરો.”

“કેમ?”

“હું અહિંજ રહેવાની છું.”

“ધાર કે કદાચ રહેવા ન દે તો?”

“કાણુ રહેવા નહિ દે?”

“પિનાજી! તું જોની નથી કે ખાવા પીવાનું કેવું દુઃખ થાય છે. પહેલાં સુંદર કપડાં પહેરતી હતી, હવે જાડાં છાયલ પહેરવા પડે છે. પહેલાં ઉમદા પ્રકારના ભોજન મળતાં હવે દાસ દાસીઓનો ખોરાક મળે છે. તેનો તો વિચાર કર!”

“એમાં વિચાર શાનો કરવો? લૂખો સ્ટોકો રોટલાનો કકડો એ મારે મન અમૃત છે. જાડાં છાયલ મારે મન સુંદર વાયલ જેવાં છે. સાસુ સસરાની સેવા કરવી એ મારી ફરજ છે. વળી પિતાજીની અવસ્થા સામે તો જેવું જોઈએને. એમને મુકી હું ક્યાંઈ જનાર નથી.”

“ભાભી તો જવા તૈયાર થયાં છે?”

“સંસારના મનુષ્યોના મન કંઈ એક સરખાં નથી હોતાં, જેની સમજણમાં જેવું આવે તેવું કરે. એમાં એમનો શા દોષ ? મારી અકકલ મને એમ રસ્તો બતાવે છે ?”

“મારી વાત પણ નહિ માને ?”

શારદા રહેજ દસી. પાછી ચિન્તાતુર ચહેરે બોલી:—“બાલા ! એ શું કહો છો ? તમારા પછીજ મારી ગણતરી હોય, તમે છો તો હું છું. નહિતર મારી ગણતરી શી ! પિતાજી આપના પુણ્ય એટલે મારા તો ખરાજ ને ? સાસુ સસરાની સેવા કરવી એ ભાગ્યની વાત છે એનાથી મને વંચિત રાખવા માગો છો ! ધડીભર માનો કે હું તમારી સાથે આવી અને પછવાડેથી પિતાજીને કંઈક થયું તો બદનામી કેટલી ? આપણી વાતો કેવી થાય એ તો આપ સમજી શકો તેવી વાત છે.”

“પિતાજી સઘળી માલ મિલકત નવા માજીના સ્વાધીન કરે છે એ તને ખબર હશે !”

“સ્વાધીન કરવા દોને, એમનું ધન છે, ચાહે તેને આપી શકે છે, ફળ કામનાની ઇચ્છાથી જ કોઈ દેવતાની પુજા કરે છે તેને માટે કહેવાય છે કે, એ પુજાનું કશુંએ ફળ મળતું નથી.”

“શારદા ! ખરેખર તું શારદાજી છો. મારી નજરમાં અમૃત્યમાં અમૃત્ય તુંજ છે બહે, હું અહિંઆજ રહે અને માતા પિતાની સેવા કર, એમને કોઈ વાતનું કષ્ટ ન પડતું જોઈએ. મને વિશ્વાસ છે કે તારી સેવાથી એ સન્તુષ્ટ થશે.”

“અને તમે !”

“હું પણ ક્યાંઈ નોકરી શોધી લઉં.”

“રહેશો ક્યાં ?”

“બીજા મકાનમાં.”

“નોકરીની તજવીજ તો થઈ ગઈ છે ને ?”

“હા.”

“કેટલાની ?”

“માસિક પચ્ચીસ રૂપિયા.”

“ત્યારે તો જે પગાર આવે તે એમને આપી દેવો, અને તેઓ કહે તેમ કરજો.”

“એમને કઈ વાતનો તુટો છે ?”

“તુટો હોય કે ન હોય ! એમનું સર્વસ્વ જ્યારે તમારું છે, અને જ્યારે તમે પડે એમના છો ત્યારે તમારું કમાએલું પણ એમનું જ છે.”

“મારે ખાવા પીવાનું ક્યાં ?”

“અત્યારે છે એમ.”

“ત્યારે રહેલું અહીં પડશે ?”

“હા, જી.”

“તું શું બોલે છે ?”

“જેની મારી જીવિષ બોલાવે છે તેમ બોલું છું.”

“પાછી તારે અને મારે નવી માતાની ગાળો આવી પડશે.

બાંગ અને અપમાન સહન કરવાં પડશે.”

“ મનુષ્ય તરીકે આપણે એ સહન ન કરીએ તો આપણને મનુષ્ય કોણ કહેશે ? સેવા અને યત્ન કરવાથી વનનાં પશુઓ પણ કપળમાં આવી જાય છે. સર્વે આદર માનનાં જુખ્યાં છે.” શારદાએ કહ્યું.

“ વાર, કંઈ ખીજ વાત સાંભળી ? ”

“ કંઈ ? ”

“ મોટા ભાઈએ પ્રેમીસરી નોટ લખી આપી રૂપિયા ઉપાડ્યા છે.”

“ શું સાચી વાત છે ? ”

“ હા, હા, ”

“ કેટલા રૂપિયા ઉપાડ્યા ? ”

“ દસ હજાર ઉપાડ્યા છે. અને ખીજ દસ હજાર ઉપાડવાના છે.”

“ સ્વામી ! તમારે એ વાતમાં પડવાનું નથી.”

“ એમણે તો મને કહેલું કે, બધું જવા બેઠું છે ત્યારે જેટલા રૂપિયા હાથ કર્યા તેટલા આપણા.”

“ બહુજ ખરાબ વાત. આવી વાત કરવામાં બહુજ પાપ લાગે. તો પછી આ વાતનો વિચાર સરખો પણ આપણાથી નજ અને, જ્ઞાતા ? ”

દીનબંધુએ આશ્ચર્ય અને પ્રેમથી ગદગદીત કરી કહ્યું:-

“ શારદા ! તું માનવી નહિ પણ દેવી છે. મારું મોટું ભાગ્ય કે તારા જેવી ગુણવાન પત્નિ મેળવવી હું ભાગ્યશાળી થયો. હું હવે

પિતાજીની વાતોને ખરાબ નહિ માનું, એમના પ્રેમની કે કોઈની પરવા કર્યા વગર હું મારા પંથે એમની સેવાજ કર્યા કરીશ. એ દેવતા છે. એ મારા પૂજ્ય છે, એમની પૂજનથી કદીએ વિમૂખ નહિ થાઉં, પરંતુ લાઇને શું કહેવું ? ”

“એ મારા પૂજનીય છે, એમની પાપતમાં હું કંઈ પણ નથી કહી શકતી. હા, એટલું યાદ રાખવું કે લાઇથી કરતાં પિતા વધારે પૂજનીય છે.”

દીનપંડુએ પૂર્ણ સ્નેહથી શારદાને આલિંગન કર્યું અને એના કપોલપ્રદેશ પર ચુમ્બનનોતો વરસાદ વરસાવ્યો, અને કહ્યું:-
“શારદા! તું હમેશાં કહેતી કે, તમારી છાયા છું પણ નહિ, તું છાયા નહિ પણ જ્યોતિ છે. હું તારી છાયા છું. જે લોકો સ્ત્રીની વાત નથી સાંભળતા, એની વાતને તૂંછકારી કાઢે છે, તે ખરેખર તેમની ભૂલ છે. આજની તારી વાતથી મને સંપૂર્ણ પ્રતિતી થઈ છે કે દરેક વાતમાં સદ્ગુણી સ્ત્રીની સલાહ તો અવરથ લેવીજ ઘટે છે.”

“નાથ મને તમે શરમાવો છો ? હવે પછી આવી વાત કરશો તો ફરી વખત તમારી સાથે નહિ જોડું ! ”

દીનપંડુએ એનો શું જવાબ આપ્યો ? મોઢાથી કશુંએ ન કહ્યું; પરંતુ તેના બદલામાં શારદાને ખાદુપાશમાં બાંધી લીધી અને ચુમ્બનનો વરસાદ વરસાવ્યો. લાચારા વાંચકોએ આટલેથીજ સંતોષ માનવો !

પ્રકરણ ૧૧ મું.

અત્યાચારની અવધિ

ગુલામનો નશો જ્યારે ઉતર્યો ત્યારે એની નિંદ્રા ઉડી. આ વખતે સવાર થઇ ગયું હતું. સૂર્ય જગવાન ઉદય થયાને થોડોજ વખત થયો હતો. ગુલામે જોયું કે શિવપ્રસાદ પોતાને આલિંગન કરી સુઇ રહેલ છે. આ જોઇ ગુલામનું કાળજીનું બળવા લાગ્યું. જેને જોતાં જલા અને માયાણુ સદ્ગૃહસ્થ જાણી હર્ષ થયો હતો. જેના ઉત્તમ આચરણથી તેના પ્રત્યે માન ઉપજ્યું હતું, જેણે પોતાને બહેન કહીને બોલાવી હતી, તેજ ગૃહસ્થનું આ કામ ! એણે મનમાંજ કહી નાંખ્યું પુરુષોનો સ્વભાવ કેવો ધણિત હોય છે ! આઠા કેવી ધુળટા.

ગુલામ ગભરાઇને ઉઠી બેઠી થઇ ગઇ. આથી શિવપ્રસાદની પશ્ચ નિંદ્રા ઉડી ગઇ. તેઓ જાગ્યાં ત્યાં હોય એમ તેમના મોઢા પર સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. તે બોલ્યા. “ ગુલામ ! મને માફ કર.”

ગુલામ ક્રોધથી બોલી:- “ સ્ત્રીનું સર્વનાશ કર્યા પછી ક્ષમા માગવી એ ક્યાંનો ન્યાય ? ”

“ નહિ ગુલામ, હું અન્તઃકરણપૂર્વક દિલગીર છું. હવે શોક ન કરો. જે થવાનું હતું તે થઇ ગયું. પરંતુ જે તમારો ધર્મ તમે ન ચુક્યાં હોત તો હું જરૂર તમારા પ્રત્યે આવી વર્તણૂક કરતાં અચકાત. માટીનું વાસણ એક વખત ખરાબ થયા

પછી જેમ સુધરતું નથી, તેવી રીતે સ્ત્રીનું સતીત્વ પણ એકવાર ગયા પછી પાછું સુધરતું નથી. આવો વિચાર આવ્યા પછીજ મેં આલિંગન કરવાનું સાહસ કર્યું. તમે મને તમારો પોતાનો માનો, તમને કોઈ જાતનું દુઃખ નહિ થવા દઉં. મારો પ્રેમ તમારા ઉપર અહોનિશ સંપુર્ણ રહેશે. તમારા વગર હું અન્ય પ્રત્યે પ્રેમભરી નજરથી જોઈશ પણ નહિ. હું સાચું કહું છું કે જ્યારથી મેં તમને જોયાં છે ત્યારથી મારા મનનું ધૈર્ય જતું રહ્યું છે.”

“હવે તો આશા પુરી થઈને ?” ગુલાબે તીવ્રકાર ભરી દ્રષ્ટિથી મોહું ફેરવી કહ્યું.

“નહિ, નહિ, એ આશાનો અંત આવે ? મને તો એમ લાગે છે કે સદાકાળ તમારા પાસે રહ્યા છતાંએ મારી તૃપ્તિ પૂર્ણ નહિ થાય. માટે ગુલાબ તમે મારાં થાવ-સંસાર સુખ ભોગવો અને મને પણ સંસાર સુખ ભોગવવા દેવામાં મદદરૂપ બનો.”

શીવપ્રસાદે આસ્તેથી આ વાત ઉચ્ચારી.

“હવે એ આશા ન કરો, મારું સતિત્વ બળપૂર્વક નષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે એ બહુ પાપનું કામ છે. પશુમાં પણ આવું થવાનો સંભવ નથી.”

“તમે જેટલા દોષો મારા ઉપર મૂકો તે સર્વનો હું સ્વીકાર કરું છું. હવે મને ક્ષમા કરો.” કાકલદીભર્યે સ્વરે શીવપ્રસાદે કહ્યું.

ગુલાબ શીવપ્રસાદની સામેજ જોઈ રહી હતી. તેણે પુછ્યું,

“મને શું પાપું હતું ?”

“ દાડ.”

“ શા માટે ? ”

“ગુલાબ, મને એમ થઈ આવ્યું હતું કે તુરતમાં તમે મારી વાતનો સ્વીકાર નહિ કરો.”

“ એથી આ ઉપાય અજમાવ્યો કેમ ? ”

“ શું જવાબ આપું ? ”

“ હવે મને જવા હો.”

“ ક્યાં જશો ? ”

“ જ્યાં રસ્તો અને આંખો લઈ જશે ત્યાં.”

“ શા માટે ? ”

“ પિશાચના હાથમાંથી અમારી રક્ષા માટે—અથવા માટે.”

“ ગુલાબ ! માફ કરજું માનો અને મારાં થઈને રહો અને મને સુખી કરો. મારી અતુલસંપત્તિ, દાસદાસી સર્વે તમારાંજ છે, અને મને તમારો દાસ સમજો.”

“ શીવપ્રસાદ ! શું તમે એમ માનો છો કે નારીનો પ્રેમ પૈસાથી મળે છે ? ”

“ તદ્દન એમ તો નજ કહેવાય.”

“ તો પછી લાલચ કેમ દેખાડો છો ? તમે જોઈ ચુક્યા હશે કે ધનની લાલસા મને જરાયે નથી. સંસારની નજરે હું પતિતા છું, પરંતુ ગર્વ સાથે તમારી સાથે વાત કરું છું કે મારી એ દશા અત્યાચારથી થઈ છે. કામની તાકાત નહોતી કે મને પૈસાના લોભે પોતાની કરે ! ”

“આ વાતને હું સંપૂર્ણ માનું છું.”

“ત્યારે હવે મને આપ શું કહેવા ઇચ્છા રાખો છો ?”

“શુભાખ્ય, શું કહું ? તમે મારાં થાવ.”

“વેશ્યાની પેઠે ?”

“પ્રાણુથી પણ જાલી સ્ત્રીની જેમ.”

“મારું માનવું છે કે વિવાહ એકજ વાર થાય છે.”

“મારી તો ઇચ્છા છે કે સંસારમાં લગ્ન બે વખત કરવાની છૂટ હોવી જોઈએ. જે વસ્તુ સ્ત્રીને માટે અસંલવિત છે તો પછી પુરૂષને માટે લગ્નની છૂટ શા માટે હોવી જોઈએ ?”

“એમ નાસ્તિકો માને. લલે એમને એ મુખારક. મારી દશા જુઓ.”

“શુભાખ્ય ! એ બધું ભૂલી જાવ.”

“જે વાત બૂલાવાની નથી તે કઈ રીતે ભૂલી જાઉં ? જે કાંઈ લાગ્યો છે તેને મટવાની આશા નથી.”

“તમે બહુ હૃદયદ્રાવક વાત કરો છો. સંસારમાં એવું કયું કામ છે જે માફ ન થઈ શકે ?”

“હું માફ કરું ? હું ક્ષુદ્ર જીવ છું.”

“જવા દો એ વાત. બે ચાર દિવસ વધારે અત્રે રોકાઓ. જે થયું છે તેથી વધારે કશુંએ થવાનું નથી. મારો પ્રેમ જુઓ, પછી મને જવાબ દેજો.”

શુભાખ્યે કેટલોક વખત વિચાર્યાં પછી ત્યાંજ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. કારણ એને મનમાં એમ થયું કે જવાનું કયાંઈ ઠેકાણું

નથી, બે ચાર દિવસ અહીંજ રહું પછી જોયું જશે.

*

*

*

ગુલાબ થોડા દિવસમાં સમજી ગઇ કે શિવપ્રસાદનો પ્રેમ પોતાના ઉપર સંપૂર્ણ છે. જે પ્રમાણે સુગંધક લોહને જેવે તેમ ગુલાબના હૃદયને શિવપ્રસાદે પોતાનું કરી લીધું. ગુલાબ ખૂબ વીસરી ગઇ અને અમનચમનથી ત્યાં રહેવા લાગી.

કસ્તુરચંદ, શિવપ્રસાદનો પ્રિયમિત્ર હતો. તે દરરોજ ગુલાબ પાસે આવતો હતો. દેખાવમાં સ્વરૂપવાન ધનવાન હતો.

એક દિવસ શિવપ્રસાદ ઘરમાં નહોતો અને કસ્તુરચંદ આવી પહોંચ્યા. ગુલાબ એમને ખૂબ માનથી પોતાના ખંડમાં લઇ ગઇ અને પલંગ પર બેસાર્યા પછી તેની જાંઘ પર પોતાનું માથું રાખી પલંગ પર સુઇ ગઇ અને બોલી, “કસ્તુર ! હું તમને બહુજ ચાહું છું.”

“તો પછી આ ગૃહનો ત્યાગ કરી મારા થવું જોઇએને ?” મિત્રદ્રોહી વિશ્વાસઘાતી કસ્તુરે કહ્યું.

“તમારી તો છું જ ?”

“એમ કાંઈ ચાલે !”

“ત્યારે શું કરું ! શિવપ્રસાદ મને ખરા અંતઃકરણથી ચાહે છે. મારો ખાર તેના પર નથી છતાં શું કરવું તે સુઝવું નથી.”

“એણે પ્રથમ તમારા તરફ દગાબાજી કરેલીને ?”

“એ વાત બૂલી ગયા પછી હું તો એમની થઇ.”

“અંતઃકરણથી તો નહિજને ?”

“ના, અંતઃકરણપુર્વક નહિ.

આમ વાતચીત ચાલતી હતી તેવામાં શિવપ્રસાદ રિથર અને ગંભીર લાવથી એ ખંડમાં આવ્યા અને ચુપચાપ ઉભા રહ્યા. ગુલામ અને કસ્તુરે લજ્જતથી પોતાનાં શિર નીચાં નમાવ્યાં. કસ્તુરની દશા એવી થઈ ગઈ કે જાણે શરીરમાં પ્રાણુજન હોય ! શિવપ્રસાદે કહ્યું, “ મને પહેલાં ખબર ન પડી કે ગુલામ કસ્તુરને આવી રીતે ચાહે છે.”

ગુલામ આ વાક્યખાણુ સહન કરી શકી નહિ. તે ખેલી, “ હવે તો ખબર પડીને ? જે સ્ત્રી અત્યાચારથી દુઃખી થઈ, જેને બળપુર્વક પ્રેમ કરતાં નડતર નડ્યાં, એવી સ્ત્રી પાસેથી તમે સતિત્વ આશા રાખો છો ? તમે કોણુ અને હું કોણુ ? સુખની આશાએ તમેએ મારો નાશ કર્યો. પૃથ્વીમાં નાંખી નજર ન પડી ત્યારે આત્માથી વિરૂધ્ધ ચાલી હું તમારા શરણુમાં આવી. સ્ત્રી ન ખનતાં હું તમારી સેવા વેશ્યા તરિકે કરવા લાગી. આથી વધારે હવે શું ઇચ્છો છો ? ”

“સ્ત્રી ખનવા માટે તો હું કહી ચુક્યો હતો. પરન્તુ તમે સ્ત્રી ન ખન્યાં એજ સારું કર્યું.” શિવપ્રસાદે ચટ જવાખ દઈ દીધો.

“ ઇચ્છા ન હોતી, પછી તમારી સ્ત્રી શા માટે ખનું ? આ વાતની તમને ક્યાં ખબર નથી.” ગુલામે હસતાં હસતાં કહ્યું.

“ શરણુગતને આવું કરવું ઉચિત હતું ? ”

“ ચલાવી દ્યો.”

“ હવે શું ઇચ્છા છે ? ”

“ આ મકાન છોડવાની.” એકલું કહી ગુલાબ ઉભી થઈ અને બધાં ધરૈણાં ઉતારી શીવપ્રસાદ પાસે મુકી દીધાં અને બોલી:-

“ હવે આ સર્વ તમારાં છે.”

“ નહિ, એના પર મારો અધિકાર નથી.”

“ હું એમાંથી કશુંએ લેનાર નથી.”

“ ગુલાબ, આ કામ મારી મરજી વિરુદ્ધ થાય છે.”

“ લાચાર છું.”

“ તો શું આજન્ન જવાનાં ? ”

“ અત્યારેજ.”

આમ કહી તે ખંડમાંથી બહાર નીકળી ગઈ. કર્તુર શેઠ પણ કશું બોલ્યા વિના એની પછવાડે ચાલ્યા.

શીવપ્રસાદ કશુંએ ન બોલ્યા. તેમણે એક નિશ્વાસ નાખ્યો અને ત્યાંજ બેસી ગયા. આ બાબતુ નીચે કર્તુર શેઠની ગાડી ઉભી હતી. તે બંને બેઠાં અને ગાડી રવાના થઈ.

કર્તુર શેઠનું લાડાનું મકાન બગીચાવાળું અને વિશાળ હતું. ગુલાબને એમાં રાખવામાં આવી. બાગની વચ્ચેવચ્ચે એક ન્હાનો શો કુવારો હતો. તેની અંદર રંગબેરંગી માછલીઓ આમથી તેમ દોડી રહી હતી. મકાનની આસપાસ ગુલાબ, ડોલર, જાંબ, ચંપો વિગેરે પુષ્પનાં ઝાડો બગલાની શોભામાં આર વધારો કરતાં હતાં. ટુંકામાં કહેવાનું એટલું કે ગુલાબના સુખને માટે ગાડીધોડો, દાસ દાસીઓ અલંકારો વગેરે માટે કર્તુર શેઠે કાંઈ વાતની

ખામી નહોતી રાખી.

થોડાજ દિવસમાં ગુલાબનો પ્રેમ કર્તુરચંદ પર પરિપુર્ણ બન્યો ગયો. તો શું ગુલાબ શિવપ્રસાદને નહોતી ચાહતી ? ચાહતી હતી. પરંતુ એ ચાહના ભિન્ન હતી. એ ચાહને નારી હૃદયનો નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ ન કહી શકાય, અને એવી વર્તણૂકને પ્રેમ કોણ કહે ? કર્તુર પર જે પ્રેમ ગુલાબનો હતો તે જીદાજ પ્રકારનો હતો. કારણ કે ગુલાબ એને જીગરથી ચાહતી હતી. ગુલાબના કુદ્દ હૃદયે કર્તુરના રૂપ ઉપર મુગ્ધ થવામાં બાકી ન રાખી. એ એની પછવાડે દીવાની બની ગઈ છે. કર્તુર શેઠ આગળ રહેવામાં એને કોઈ બતની ઉણપ ન લાગતી.

ગુલાબ દરરોજ પોતાની ફેટીન ગાડીમાં ચોપાટી પર ફરવા જતી. કેઈ દિવસ છાના છાના કર્તુરશેઠ પણ સાથે ફરવાનું બુલતા નહિ. જે મકાનમાં ગુલાબ રહેતી ત્યાં કર્તુર શેઠ રહેતા ન હતા. તેઓ જીદા ખીજા મકાનમાં રહેતા હતા. પરંતુ ગુલાબને ત્યાં દરરોજ આવજાવ કરતા. બેઠાંએ બેઠાંએ કે આ પ્રેમ આગળ કેટલોક વધે છે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

હૃદયનો પ્રેમ.

વાચક ! વસંતુ રૂતુની એક ચાંદની રાતના ચાલો મારી સાથે-
હુ તમને નવદમ્પતિની ભેટ કરાવું. તેમાં એક તો વિશ્વાસરાય
અને બીજી છે નવપરણિતા સરયુ.

સરયુ પોતાના દાદા જેવડા દેખાતા પતિ પાસે બેસી હતી.
સરયુના હાવ ભાવ, કટાક્ષપૂર્ણ દષ્ટિ, હસતા હોઠો અને ઉન્નત
વક્ત્રસ્થલની શોભા કંઈ ઓર દેખાતી હતી. એના વક્ત્રસ્થલ કંચુ-
કીમાંથી બહાર આવવાને ત્વરા કરતાં હોય એમ સ્પષ્ટ જણાઈ
આવતું હતું. એના ચહેરાનો ભાવ નિહાળતાં મહાન મુનિવરોનાં
મન ચળી જાય તો વૃદ્ધ વિશ્વાસરાયનું શું ગમ્યું ?

જે ખંડમાં આ બંને બેઠાં હતાં તે ખંડ ગુલાબી રંગથી
રંગેલો હતો. બારી બારણાં પર ગુલાબી રંગના પડદા નાખવામાં
આવ્યા હતા. વિશ્વાસરાય ઉદ્દાન-ચિત્તથી, વિકળતાની સાથે એક
દષ્ટિથી એને જોઈ રહ્યા હતા. એમની અંખો જરાએ ચાલતી
નહતી. આ પ્રમાણે કેટલોક વખત જોઈ રહ્યા પછી તેઓ બોલ્યા:-
“સરયુ ! શું તું મને સાચેસાચ ચાહે છે ?”

સરયુ તીવ્ર કટાક્ષપૂર્ણ દષ્ટિથી વિશ્વાસરાય સામે જોઈ
બોલી:-“બહાલા ! તમને શું લાગે છે ?”

“મને તો આ બધું સ્વપ્ના જેવું લાગે છે ?”

“કેવી રીતે?”

“પહેલું તો એ કે હું વૃષ્ઠ થઈ ગયો છું. ગાલોપર કરચલીઓ પડી ગઈ છે. બીજું શરીરનું બળ પણ ક્ષીણ થઈ ગયું છે. દાંત તો બધાથે પડી ગયા. એટલે આવા શરીર પર તને પ્રેમ આવે ખરો?”

સરયુએ પોતાના બન્ને હાથ પહોળા કર્યા અને બોલી:—

“ધારો કે આજ અકસ્માતથી મારું મોઢું બળી જાય અને તેથી કદરૂપું બને તો મને ચાહો કે નહિ?”

“ન ચાહું એવું તે કંઈ બને ખરું?”

વિશ્વાસરાયના કરચલીવાળા ગાલ પસવારતાં સરયુ બોલી,
“તો પછી હું કેમ ન ચાહું?”

“ત્યારે હું તમને ક્યાં કહું છું કે તમે મને ન ચાહો.”

“મનના આવેગથીજ પ્રેમ થાય છે. જોરાવરીએ થતો નથી. જો તમને ચાહતી ન હત તો તમારી સાથે વિવાહજ શા માટે કરત ? મને શું વર ન મળત ! ફટલાએ ઉમેદવારી કરી થાકી ગયા પણ એમની ન થતાં તમારીજ બની.”

“સરયુ ! તારા પર મારો જન કુરબાન છે.” વિશ્વાસરાયે નાટકી હોએ કહ્યું.

“વાત સાચી, જુઓને તમે તે દિવસ કહેતા હતા કે, સઘળી જગીર તારા નામ પર ચડાવવાની છે, પણ કાંઈ હું તમારા પૈસાને પરણી નથી-સમજવાને ? બાકી જગીર મારા નામ પર લખો તોયે લલે, અને ન લખો તોયે લલે. કારણ કે તમારા

સંતાન મારા પેટનાજ સંતાન...”

“એકકસ. સહેલ વિનાનીજ વાત.” વાતને કાપતાં વિશ્વાસરાયે વચમાં કહ્યું.

“અને એથીજ કહું છું કે મારા નામ પર લખવું ન લખવું ખરાબર છે. શું એમને હું દુઃખી જોઈ શકું? એમને દુઃખી જોડે તે પહેલાં મારું મરણ થાય એમજ પરમાત્મા પાસે ઇચ્છું છું.”

“સરયુ, ખરાબર છે.”

“હા, પણ હું સમજી, તમારો વિચાર એમ હોવો જોઈએ કે છોકરાઓ ઉડાવી ન નાખે એટલે સરયુના નામ પર કરી દઉં. કેમ એમને બહાલા?”

“ખરાબર છે, ધન્ય છે તને અને તારી બુદ્ધિને!”
વિશ્વાસરાયે કહ્યું.

“અને તેથીજ હું લખાવી લેવામાં ના પાડતી નથી.”

“સઘળું તારા નામ પરજ કરવામાં આવશે. એના માટે તારે કશીયે ચિન્તા ન કરવી. કારણ કે, તું મને બહુજ બહાલી છો.”

“એક વાત કહું?”

“કહે ને.”

“એક મોતીનો હાર લાવી આપો.”

“કાલેજ લાવી આપીશ.”

સરયુ મોં બગાડીને બોલી, “લાવી તો દેશો, પણ તમારે

ત્યાં પહેરવું એ દુઃખ રૂપ છે-આફત છે. જ્ઞાલા ? ”

“ કેમ ? ” વિશ્વાસરાય નવાઇ પામ્યા.

“ જીએને, તમારી મોટી વહુ આ મારો શલુગાર નથી
જોઈ શકતી તો પછી મોતીના હારનું બલુનું પુછવું.”

“ કાઢી મૂકા-એને ધરની બહાર કાઢી મૂકા ”

“ કાઢી મૂકવાનેજ લાગક છે. પણ મારાથી કેમ કહેવાય ? ”

“ હું જાતે તેને રજા આપીશ.”

“ તે તમે જાણો, હું તો મારા મોઢાથી કશુંએ કહી શકતી
નથી અને કહેવાની પણ નથી સમજ્યા ! ”

“ એ બન્નેને મારા ધરમાંથી બહાર કાઢીશ-હા, તેં કાંઈ
મીઠા વાત સાંભળી છે ? ”

“ શું ? ”

“ નવનીતે કંઈક રૂપિયા ઉધાર લીધા છે.”

“ લેવા દોને, તમારે શું કામ ? ”

“ અરે ! તને ખબર નથી. એના જેવો લુચ્ચો આખા
હિંદુસ્તાનમાં નથી. એના કરતાં હજી દીનુ સારો છે ! ”

“ તમારી સેવા ચાકરી કરે છે એટલે કહેતા હશે ? ”

“ હા.”

“ એ બધો પ્રપંચ છે.”

“ શું સચું ? ”

“ નાની વહુ કંઈ ઓછી છે ? ”

“ હે ! ”

“ એ મને ઝેર દેશે. એટલા માટે તો એ તમારી અને મારી સેવા કરે છે. સમજ્યા ? ”

“ આ તો બહુજ દુઃખદાયક વાત. તને આ વાતની ખબર કેમ પડી ? ”

“ મને પક્ષી ખાતરી છે. મેં એમને વાતો કરતાં સાંભળ્યાં છે. ”

વિશ્વાસરાયની આંખમાં પાણી આવી ગયાં, અને રડવા માંડ્યું. પક્ષી સરયુના ખભાપર હાથ મૂકી કહ્યું:—“ હવે મારું જીવવું કઠણ છે. સરયુ ! અત્યારેજ એનો અંદાખસ્ત કર. એ સર્વને તરત ધરમાંથી બહાર કાઢ. ”

સરયુ એની સાડીના છેડાથી વિશ્વાસરાયના આંસુ લૂછવા લાગી અને ધીરજ ધરવા કહ્યું.

—o—

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ગુલાબનું પુનઃ પરિવર્તન

ગુલાબને કસ્તુર શેઠ પાસે રહેતાં લગભગ મહિનો થયા આગ્યો. શેઠ એને જીવથી પણ જાળવતા. અને ગુલાબ તો એટલી બધી મુગ્ધ બની ગઈ હતી કે, જો શેઠને આવતાં થોડી પણ વાર લાગતી તો એનું ચિત્ત બેચેન બની જતું.

એક દિવસ સવારના આઠ વાગે ગુલાબ નાહી ઘોષ પરવારી

પેપર વાંચતી હતી ત્યાં એક દાસીએ આવી પત્ર આપ્યો. પત્રના કવરને થોડીવારે આમ તેમ ફેરવી જોયું. એને એમ લાગી આવ્યું કે જરૂર આ અક્ષરો સ્ત્રીનાજ છે. તરત કવર ખોલ્યું અને પત્ર વાંચવા માંડ્યો.

“ બહાલી બહેન,

હું કાણ છું ? એ જાણવાની અત્યારે તમારે તકલીફ ન લેવી. હું ગમે તે છું છતાં એટલું તો ચોક્કસ માનજો કે તમારા લલામાં છું. તમારી શુભકામના એજ માત્ર મારો હેતુ છે. બહેન ! કર્તવ્યના અંગે આજે હું તમને એક હૃદયવિદારક સમાચાર આપવા તૈયાર થઈ છું. સાંભળીને દુઃખી ન થશો.

બહેન ! તમે જોને હૃદયથી ચાહો છો, જોને તમારા શરીર અને મન અર્પણ કરી દીધાં છે તે આજ તમારા પર વિશ્વાસ-ધાત કરતાં જરાએ દિલમાં ડરતા નથી. મારી વાતને તમને વિશ્વાસ ન આવે તો આજ સાંજના તેમના પોતાના મકાને જરૂર આવજો. અને ત્યાંનું દૃશ્ય જોવા મારી ખાસ લલામણુ છે. તેઓ ગઈ કાલથી એક વેશ્યા સાથે ત્યાં પડ્યા રહે છે. વધારે શું લખું ? વધારે લખી તમને કષ્ટ આપવા નથી ઇચ્છતી. મેળાપ થવાથી વધારે વાતો જરૂર હું તમને કહીશ.

લી૦ આપની હિતૈદિષી

શ્રીમતી.....”

લખનારનું નામ તેમજ કેંકણું નહોતું. પત્ર વાંચી શુભાખ મુંઝાવા લાગી. એનું મસ્તક ફરવા લાગ્યું. એના સુન્દર અને

કામળ નેત્ર લાલ થઇ ગયાં. અને મન સાથે કહેવા લાગી “જેને હું ખરા પ્રેમથી ચાહું છું, એજ મને શું દગો દેશે ? હું જેના માટે તન અને મન ન્યોછાવર કરી રહી છું તે શું મારો ત્યાગ કરશે ?” ગુલાબની આંખોમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી અને મન સાથેજ બોલી, “જેવાં મારાં કર્મ છે, એવું ફળ જરૂર મળવુંજ નોંધ્યે. મારા જેવી માટે આથી વધારે બીજું શું હોઈ શકે ?” જે હોય તે ખરું, પણ પત્રમાં લખ્યા વખતે તે સ્થળે જરૂર જઈશજ.”

ગુલાબે જવાનો નિશ્ચય કર્યો. સાંજનું વાળુ કરી ભાડાની ગાડી કરી કસ્તુર શેઠના મકાને પહોંચી. દરવાજા પર એમનો નોકર ઉભો હતો. એને દસારતથી ગાડી પાસે બોલાવ્યો અને પુછ્યું, “શેઠ ક્યાં છે ?”

નોકર ગુલાબને સારી રીતે જાણુનો હતો. તે સન્નામ કરી બોલ્યો, “ઘરમાં છે.”

“બીજું કોણ છે ?”

“ના, કોઈ પણ નથી.”

“ચાલ ત્યારે—”

એટલું કહી ગુલાબ પણ ગાડીમાંથી ઉતરી એની પછવાડે ચાલી. મકાન સ્વચ્છ અને શણગારેલું હતું. ગુલાબે એક પછી એક ખંડ જોયા. પરંતુ એને ક્યાંઈ પણ કોઈ આદમી જોવામાં ન આવ્યું. એક દિવાનખાનામાં એક સંગેમર્મરનું ટેબલ પડ્યું હતું. એની ચારે બાજુ ઉંચી કિમતની ખુરશીઓ ગોઠવી દીધી

હતી. તેમાંની એક ખુરશી પર ગુલામ એસી ગઈ અને વિચારમાં પડી. કેટલોક વખત પસાર થયા પછી તેણે નોકરને પુછ્યું. “તને કંઈ ખબર છે કે શેઠ ક્યારે આવશે ?”

“જી, ના,”

ગુલામ થોડીકવાર મૌન રહી. પછી તેણે નોકરને પુછ્યું “ખડીયો, કલમ કાગળ આદિ છે ?”

“છે.” આટલું કહી નોકર ત્યાંથી વિદાય થયો અને ક્ષણ-માત્રમાં કાગળ, કલમ અને ખડીયો ટેબલ પર રાખી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. ગુલામ એક ચીક્રી લખી એ કવરમાં નાખી બંધ કરી કવર ટેબલ પર રાખી ઉભા થવાની તૈયારી કરતી હતી ત્યાં કોઈના પગલાંનો અવાજ સંભળાયો અને ક્ષણ માત્રમાં એક વૃધ્ધ એ દિવાનખાનાના દ્વારમાં આવી ઉભો રહ્યો.

આ વૃદ્ધને જોતાંજ ગુલામનું હૃદય ધ્રુજવા લાગ્યું. ગુલામ કશુંએ સમજી ન શકી કે આ આદમી કોણ છે. ગુલામ મૌન રહી. કશુંએ ન બોલી, પરંતુ પેલા વૃધ્ધેજ ગુલામને પુછ્યું, “તમે કોણ છો ?”

ગુલામે સ્મીત કરતાં કરતાં બળપૂર્વક કહ્યું. “હું કોણ છું એ તો મારો વેપ જોવાથી જણાઈ આવે છે.”

“કોની પાસે આવી છો ?”

“કસ્તુરચંદ શેઠ પાસે.”

“કેમ ?”

“જરા કામ હતું.”

“ તમારું નામ શું ? ”

“ એ જરૂરત શી છે ? ”

“ આથી મને લાગે છે કે નામ પુછવાથી તમને મારું લાગ્યું છે. ખેર ! પણ એથી મનમાં કશુંએ ન લાવશો.”

આટલું કહી એ ખીજ દિવાનખાનામાં ચાલ્યા ગયા. ગુલામ ત્યાંથી રવાના થઈ. એ નિસરણીના પગથીઆં ઉતરતી હતી ત્યારે એને મનમાં એમ થયું કે “ આ કસ્તુર શેઠના પિતા તો નહિ હોય ? ” બહુ ખરાબ થયું.

એમ કેટલીક ચિન્ટાઓ કરતી, ગુલામ પોતાની ગાડીમાં બેસી ગઈ. ગુલામ ગાડી હાંકવાનો હુકમ આપે તે પહેલાં તો ગાડીવાને ગાડી હાંકારી દીધી. ગુલામ મનમાં એજ વિચાર કરતી હતી કે ગાડી મકાન તરફ જાય છે. એનું મન વ્યગ્ર હતું. ચિન્ટા સાગરમાં ઝોકા ખાતું હતું.

પ્રકરણ ૧૪મું.

કપટીનું કારસ્તાન

ગુલામ વિચારમાં મશગુલ હતી. એને એમ થયું હતું કે ગાડી હમણાં ઘરે પહોંચશે પણ ધાર્યા કરતાં વધારે વખત થયો છતાં હજી ઘર આવ્યું નહિ ત્યારે ગુલામને વધારે ચિન્ટા થવા લાગી.

એટલામાં ગાડી એક બેઠા ઘાટના મકાનના દરવાજા આગળ આવી ઉભી રહી. લયથી ગુલામે બહાર જોયું તો એક બુઢી

ખાડીના દરવાજા આગળ ઉભી હતી. ગુલામો વિરમમ પામતાં પુછ્યું, “કેમ ?”

“આપનું જ નામ ગુલામ ખાઈ ?” બહુજ નમ્રતાપૂર્વક બુઢીએ પુછ્યું.

“હા. કંઈ કામ છે ?”

“હું આપને ત્યાં જતી હતી. મારે ખાસ કામ છે. તમે અત્રેજ મળી ગયા એ બહુ સાઈ થયું.”

“કેમ ! કેમ ! મારું શું કામ છે ?” ગુલામ ચોંકી.

“કસ્તુર રોઠ બહુ ખિમાર છે.”

“હેં ! હેં ! ક્યાં છે ?”

“આ ધરમાં.” આટલી વાત કરી બુઢીએ ગાડીમાંથી ઉતરવાની ઈસારત કરી. ગુલામ પણ ચિન્તા અને અફસોસ સાથે એના પછવાડે ચાલી.

બુઢીએ તેને કહ્યું:—“તમે પેલા દિવાનખાનામાં જાવ.” જેવી ગુલામ તેને બતાવેલ દિવાનખાનામાં દાખલ થઈ કે તરતજ એક યુવક અંદર દાખલ થયો અને દ્વાર બંધ કરી દઈ સામે ઉભો રહી જોરથી હસવા લાગ્યો અને બોલ્યો, “કેમ ગુલામ ? તખીયત સારી છે ને ?”

ગુલામનો પ્રાણ શરીરમાંથી ચાલ્યો જતો હોય એમ તેને લાગ્યું. એનું હૃદય ધડકતું હતું. એને આંખે અંધારાં આવી ગયાં મહા મહેનતે એણે આંખો ઉઘાડી અને જોયું તો કમાડ બંધ કરી પોતાની સામે નવનીતને જોયો. નવનીતે પાછું તેને

પુછ્યું, “કેમ ! ઓળખે છે ને ?”

“મને જવા દો.”

“જવા દેવા માટેજ આટલી મહેનત કરી લાવ્યો હોઈશ કેમ ?”

“તમારે શું કરશો ?”

“તું મારી થા.”

“એ કદી પણ ખનનાર નથી.”

“કેમ ?”

“ખુશી.”

“શીવપ્રસાદને ત્યાં કેમ રહી ?”

“એ પણ મારી ખુશી.”

“એટલે મારી પાસે પણ રહેવું પડશે.”

“એ મારી ખુશીની વાત છે. તમે મારી સાથે ફેવું વર્તન કયું છે એ હજી હું ભૂલી નથી.”

“તારા સાથે જે વર્તન કરવામાં આવ્યું તે ગોચરજ હતું. તે વિના તું મને ક્યાંથી મળત !”

“એનું પરિણામ તમે સાફ ભોગવો છો ! એનો જરા વિચાર તો કરો !”

“શું ખરાબ થઈ ગયું !”

“મને અહીંયાં જવા દો.”

“ક્યાં જશો ?”

“તમારે કંઈ કામ ?”

“ કરતુર શેઠના મકાનિ જવું હશે કેમ ? ”

ગુલામ વિચારમાં પડી ગઇ. કંઈ જવાબ ન આપ્યો.

“ જવાબ કેમ નથી આપતી ગુલામ ? ”

“ ગઈ હતી.”

“ મુલાકાત થઈ ? ”

“ નહિ.”

“ એના પિતા મળ્યા હતા ? ”

“ ત્યારે એ બધાં કારસ્તાન તમારાં છે ? ”

“ હા. આ બધું મેં જ કરેલું ગુલામ.”

“ ત્યારે તમેને જરૂર બખર હશે કે કરતુર શેઠ અત્યારે ક્યાં હશે ? ”

“ એના પિતાના મકાનપર. મેં જ એના પિતાને પત્ર લખી ત્યાં બોલાવેલ. મારી અને તેમની વાતચિત થયા પછીજ આ બધું કારસ્તાન કરવામાં આવેલું. તારા પર વગર નામે પત્ર લખનાર પણ હું જ હતો. કોયમેનને લાગ્યું આપી અહીં બોલાવનાર પણ હું જ સમજી ? ”

“ બધું સમજી ગઈ.”

“ હવે કરતુર શેઠ મળવાના નથી. એટલે મારી પાસે રહેવામાં તને શું હરકત છે ? ”

“ હું તમારી કોઈ વાત સાંભળવા નથી માગતી. મને જવા દો.”

નહિતર પુરેપુરી પસ્તાવાની.”

નવનીતના આ મશ્નનો ઉત્તર ગુલાબે ન આપ્યો. નવનીતે દરવાજે ઉઘાડી નાખ્યો. જરા દૂર ચાલી, બીજી ગાડી ભાડે કરી તે પોતાના મકાને આવી.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

પ્રિયકરનો ત્યાગ

ગુલાબ જે વખતે ઘેર પહોંચી ત્યારે સાંજ પડવા આવી હતી. આતક પક્ષી વરસાદની આશાએ આકાશ સામે જોયા કરે તેમ ગુલાબ પોતાના પ્રાણુ પ્યારા, હૃદયનાથની આવવાની રાહ જોઈ રહી હતી; પરંતુ એની આશા ફળીભૂત ન થઈ. તે ગુલાબના હૃદયને શાન્ત કરવા નજ આપ્યા. વખત તો પોતાનો કાર્યક્રમ ચાલુજ રાખે છે-એ દ્રાષ્ટની રાહ જોતોજ નથી. સવાર થવા આવી, અને રાત્રી પુરી થતાં કરતુરચંદ શેઠ આવવાની આશા પણ છોડી દીધી. જીવનમાં મનુષ્યની આશા ક્યારે પુરી થાય છે? કદી નહિ. કરતુરચંદ શેઠ આવવાની આશા હવે ગુલાબના હૃદય-માંથી નાશ પામવા આવી હતી. એ મનને સમજાવતી કે રાત્રીના જરૂરો કામને અંગે નથી આવી શક્યા તો જરૂર સવારના તેઓ આવશે, પરંતુ એ આશા પણ નષ્ટ થવા લાગી. આશાને બદલે ગુલાબના હૃદય પર નિરાશાએ અધિકાર જમાવી દીધો, અને

કસ્તુરચંદ શેઠની ચિન્તાએ એને અધીરી બનાવી.

ગુલાબ આમ ઉદાસ ચહેરે ચિન્તામાં પડી હતી, એટલામાં એક ગાડી દરવાજામાં આવી ઉભી રહી. ગુલાબે પારીમાંથી જોયું તો જણાયું કે ગાડી તો કસ્તુરચંદ શેઠની છે. તે ત્વરાથી ઉઠી શેઠને મળવા માટે નીચે ઉતરવા લાગી. ત્યાં નિસરણી પર ગુલાબ સામે કાલવાળો વૃધ્ધ અંદર આવતો નજરે પડ્યો. કસ્તુરચંદ શેઠને બદલે વૃધ્ધ પુરુષ એ ગાડીમાં આવ્યા. વૃધ્ધને જોતાંજ એ ધ્રુજવા લાગી. એની આંખે અંધારા આવવાં જોવાં થયું. વૃધ્ધે કહ્યું, “તમારો સાથે મારે કેટલીક જરૂરી વાતો કરવાની છે.”

ગુલાબ અને વૃધ્ધ પુરુષ પાસેનાજ દિવાનખાનામાં દાખલ થયાં. દાખલ થતાંજ પેલા વૃધ્ધ પુરુષે કહ્યું,

“ગુલાબ ! હું તમારી સાથે એક વાત કરવા ઇચ્છા રાખું છું. જો કે એ સાંભળી તમેને બહુજ દુઃખ થશે, પરંતુ હું લાચાર છું, એ વાત કહ્યા વગર છુટકાજ નથી.

“કહો, આપની શી આજ્ઞા છે ?”

“મારા કસ્તુરચંદને છોડી દો.”

“બીજું કંઈ ?”

“એની અને તમારી વચ્ચે જે કંઈ બન્યું છે, તે વાતને ભૂલી જવ.”

“એથી વિશેષ કંઈ ?”

“ભવિષ્યમાં તમે કસ્તુરને તમારો ભાઈ સમજો. તમારા વચનમાં મને વિશ્વાસ છે. તમે કબુલ કરશો એજ મને સંપૂર્ણ

ભાસો છે કે તમે તમારું વચન ખરાબર પાળનાર છો, એમ તમારા પત્ર વાંચનથી મારા જાણવામાં આવી ગયું છે. નહિતર આમ ન કહેત. મેં એવું પણ સાંભળ્યું છે કે, તમે જે બોલો છો તે પ્રમાણે વરતો છો. એ શુષ્ક તમારામાં મોટામાં મોટો છે.”

“આપ મારા પિતા.....”

“અવસ્થા તો પિતામહની ખરાબર છે.”

“ચાલો, આપની આજ્ઞા મારા માટે આજ્ઞા સ્વરૂપ છે. હું એ વાતનો સ્વીકાર કરું છું. હૃદયથી સ્વીકાર કરું છું કે આપના પુત્ર સાથે મારો જે સંબંધ હતો તે આજથી આંહિજ અટકે છે—સમાપ્ત થાય છે.” ગુલાબની આંખમાં આટલું બોલતાં જળજળીયાં આવ્યાં. વૃધ્ધે શાન્તવન આપતા કહ્યું:—

“ગુલાબ ! રડો નહિ. હું સમજી શકું છું કે આવાં વર્તનથી, આ વાતથી તમને બહુ દુઃખ થયું છે. પરંતુ શું કરું ? બીજો કોઈ ઉપાય નથી, અને તેથીજ મારે આ કાર્ય કરવું પડ્યું. કસ્તુર સિવાય મારે બીજો પુત્ર નથી. કસ્તુરને પણ પુત્ર નથી. એટલે એનો ફરીથી વિવાહ કરાવવા મારી ઈચ્છા છે.”

“હું એ વાતની આપની જરાયે મના નથી કરતી. ભાગ્યમાં લખેલા લેખ મટનાર નથી. આપના કિંવા આપના પુત્રના મુખમાં કાંટા રૂપ થવા હું જરાયે ચાહતી નથી.”

“ગુલાબ ! એક વાત બીજી કહેવાની છે. આ અવસ્થાનો ત્યાગ કરી કોઈ તિર્થક્ષેત્રમાં વાસ કરો. અથવા તમારો જીવ માને ત્યાં રહો. ભવિષ્યમાં તમારું ચારિત્ર્ય ખરાબ નહિ થાય તો જ્યારે

તમે મને લખી જણાવશો ત્યારે ખરચી માટે પૈસા મોકલીશ.”

કસ્તુરચંદને મુકી કોઈ બીજાને ચાહતું ગુલામને અસલ લાગ્યું અને બોલી:—

“આપની આજ્ઞા હું શિરસાવંધ માતું છું. હું આજેજ આ જગ્યા છોડી દઈશ. એક વર્ષ પછી હું ક્યાં રહીશ તે આપને લખી જણાવીશ. હું સંપૂર્ણ ખાત્રીથી કહું છું કે ભવિષ્યમાં આપ મારા ચરિત્રમાં કંઈ નહિ જુઓ.”

“તમારી વાતનો મને વિશ્વાસ છે.”

“આપની આજ્ઞા પાળવા હું પુણ્ય પ્રયત્ન કરીશ.”

“વાર, હું હવે જાઉં છું.” આટલું કહી કસ્તુરચંદ શેઠના વૃધ્ધ પિતા ત્યાંથી વિદાય થયા.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

નાશિક યાત્રા.

કસ્તુરચંદના પિતા ગયા પાદ ગુલામ રહી, ખુબ રહી. કારણ કે ગુલામ કસ્તુરચંદને જીવનથી વધારે ચાહતી હતી અને હજુયે ચાહે છે. એની મનોહર મૂર્તિને—એના પ્રેમને હૃદયમાંથી તુરત દૂર કરવાની તાકાત ગુલામમાં નહતી. શું કરવું એનો એ વિચાર સરખો પણ ન કરી શકી. કેવી રીતે એ કસ્તુરચંદને છોડી શકે? કેવી રીતે એ અતુલનીમ આજ્ઞાને વિસર્જન કરે, કેવી રીતે એ

મનોહર અને સુખદાયક આકાંક્ષાઓને તિલાંજલી આપે-એનો એ કસોએ નિશ્ચય ન કરી શકી. એ તો સુતીજ હતી. બહુ વખત સુવાથી મન શાન્ત થઇ જાય છે એવો નિયમ છે. ઝાઝો વખત રડ્યા પછી બહુ કઠીનતાથી એણે પોતાના મનને શાન્ત કર્યું અને હવે શું કરવું એનો વિચાર કરવા લાગી.

ગુલાબનો એક વિશ્વાસુ નોકર હતો. તેને સસ્તા ભાડાનું મકાન શોધવાનું કહેવામાં આવ્યું. કારણ એ ગામ છોડવા નહોતી માંગતી. નોકરે સાંજના આવી સમાચાર આપ્યા કે સસ્તા ભાડાનું મકાન શોધી લાવ્યો છું. ખીજી સવારે-ગુલાબ જાને જાહેરને જોઇ આવી અને પોતાને યોગ્ય છે એમ જાણી એણે એ મકાન પોતાના નામથી ભાડે લઇ લીધું.

નવા મકાનમાં આવ્યા પાદ એક દિવસ ગુલાબને પત્ર મળ્યો. એ પત્રમાં નીચેની વિગત લખવામાં આવી હતી “તમારી સાસુ નાશીકમાં બહુ બિમાર છે, ઝાઝા દિવસ જીવવાની આશા નથી, અન્ત સમયે એ તમને એકવાર જોવા પ્રમ્ણ રાખે છે,” જે સાસુ ગુલાબને એકલી મૂકી પોતાના પિતાને ત્યાં ચાલી ગઈ હતી, જે સાસુના છોડી જવાથી ગુલાબની આ દશા થઇ હતી તે સાસુની બિમારી સાંભળી ગુલાબની આંખમાં પાણી આવ્યાં, એણે માત્ર એક દાસીને સાથે લીધી અને નાશિક તરફ રવાના થઇ.

એક સ્ટેશનપર ગુલાબની દાસી કંઈ કામ માટે ઉતરી, પરંતુ માફી ઉપડવાની તૈયારી હતી છતાંએ દાસી ન આવી,
૧૫

ક્યાંઈ દેખાઈ પણ નહિ. ગુલામને વળી નવી ચિન્તાએ ઘેરી. એને એમ થયું કે એકલી નાશિક કેમ પહોંચીશ? આવા વિચાર કરતી હતી ત્યાં એ ડબ્બાનું પારણું ઉઘાડી નવનીત હસતો હસતો અંદર આવ્યો.

ગુલામ સમજી ગઈ કે આ કારસ્તાન પણ નવનીતનું છે એટલે તે બોલી, “હવે તમે શું ઈચ્છા રાખો છો?”

“ગુલામ? તું મારી થઈને રહે.”

“નહિ. મારી દાસી ક્યાં છે?”

“એને મારા માણસોએ રોકી રાખી છે.”

“હવે શું કરવા માગો છો?”

આ વખતે ડબ્બાનું પારણું પુનઃ ઉઘડ્યું અને ત્રણ આદામીઓ અંદર દાખલ થયા. તેઓએ ગુલામને પકડી લીધી અને પછી.....ગુલામને પોતાની સ્થિતિનું જ્ઞાન રહ્યું નહિ.

*

*

*

શુદ્ધિમાં આવ્યા બાદ ગુલામને પોતાની પાસે રહેવા માટે નવનીતે બહુજ સમજાવી, પરંતુ તે માની નહિ. તેણે નવનીતને ચોખ્ખું કહી દીધું કે, “બીજું સ્ટેશન આવવાની તૈયારી છે અને હું બધી વાત ગાડાંને કહી દઈશ.” આ વાતથી નવનીતના સાથીઓ ડયાં અને નવનીતને છોડી ચાલ્યા ગયા. નવનીત પણ રંગ બદલાયો જોઈ પાસેના ડબ્બામાં ચાલ્યો ગયો. ગુલામ એકલીજ રહી. બીજું સ્ટેશન આવતાં તે ગાડીમાંથી ઉતરી પડી અને નાશિક ન જતાં પાછી પોતાના મુકામે આવી.

મકરણ ૧૭ મું.

ગુલાબની અવસ્થા.

દુઃખની મારી ગુલાબ પોતાના લાડાના મકાનમાં દુઃખી દિવસો વીતાવવા લાગી. નવનીતે કરેલ અત્યાચાર માટે એને અનહદ દુઃખ થતું હતું. વાંચક કદાચ એમ પ્રશ્ન કરશે કે વેશ્યા વૃત્તિ કરતી ગુલાબ નવનીતના આચરણને દુઃખ શા માટે મળતી હશે? એનો ઉત્તર એ છે કે, જો કે ગુલાબ વેશ્યાનું કામ કરતી હતી, પરંતુ એનું હૃદય વેશ્યાનું નહોતું, એના હૃદયમાં તેજ હતું.

પરંતુ સ્ત્રી જાતિના સ્વભાવ મુજબ એ દુર્બલ બની ગયું હતું નહિતર કામી અને પાપિષ્ઠ નવનીતના હાથે એનું સતિત્વ નષ્ટ નજ થાત. આજ દિવસ સુધી ગુલાબનો પતિ જીવીત હતો તો ગુલાબ એના ઘરની ગૃહલક્ષ્મી બની હોત.

ગુલાબ કરતુરચંદને જૂલવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. પોતાના હૃદયની અસહ્ય યાતનાને તુરંત સમજવા લાગી, પરંતુ ગુલાબ પર ઈશ્વરનો ક્રોધ ઉતર્યો હતો બહુ બાકી હતો.

ગુલાબના દુઃખનો અહીં અન્ત નથી આવતો; આ ઘટના પછી ત્રણ મહિને ગુલાબને માલુમ પડ્યું કે પોતે ગર્ભવતી થઈ છે. આ ગર્ભ કરતુરચંદ શેઠનો હોત તો એને મન આનંદની સીમા ન રહેત; પરંતુ એ સંતાનનું મોઢું જોઈ પ્રતિક્ષણ એને નવનીતના નૃશંસ અત્યાચારની યાદ આવ્યા કરશે એ એને મન

અસહ્ય હતું, અને એજ ચિન્તાએ તેનું કલેષનું બળી જતું હતું.

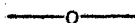
શુલાએ પસંદ કરેલું મકાન ગોળાપીઠા નજદિક હતું. ત્યાં રહેતાં પડોસીઓ જાણુશે તો શું કહેશે? એ વિચારે તેને દિવાની બનાવી દીધી.

અન્તમાં તેણે એ મકાન છોડવાનો નિશ્ચય કર્યો. ચોપાટી ઉપર એક જગ્યા ભાડે રાખી લીધી.

બીજે દિવસ બીજી દાસીઓને રજા આપી માત્ર એકજ દાસી સાથે તે ચોપાટી રહેવા ગયો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

શું એ એજ છે ?

ત્રીજા માળની અગાસી ઉપર એક યુવક અને એક યુવતી બેઠા હતાં. પ્રચંડ ગરમીના કારણેજ આ યુગલ અગાસીપર બેઠું હતું પાસે એક નાનું બાળક ઘુટણે ચાલતું રમી રહ્યું હતું. પૃથ્વી ચન્દ્રની વિભળ ચાંદની કેવળ બાળકને નહિ પણ યુવક અને યુવતીનાં મનને પ્રકુલ્લીત કરી રહી હતી. વાંચનાર! આ યુવક યુવતી કાણ છે એ જાણો છો? યુવક તે પ્રવીણરાય અને યુવતી તે આપણી પૂર્વ પરિચીતા જ્યોત્સ્ના હતી. અને બાળક? એ એનો પ્રિય પુત્ર હતો. દરિદ્ર પ્રવીણ આજ આ ત્રણ મજલાના મકાનનો માલિક બન્યો હતો. જ્યોત્સ્નાના અંગપર હવે અલ-

કાર અને ધરમા કામ કરનાર દાસ દાસીઓનો તોટા નહોતો. આટલી ધન દોષત એમને ક્યાંથી મળી ? જેના દિવસો ધણા દુઃખમાં પસાર થતા હતા, તેને સુખી જોઈ-સ્વપ્ન જેવું જણાતું હતું !

“ઉદ્યમ કરનારને જરૂર ફળ મળેજ છે.” વાત એમ હતી કે એક મારવાડીએ પ્રવીણને નોકર રાખી લીધો અને દશ રૂપિયા પગાર દરાવ્યો. આ દશ રૂપિયાની નોકરીથી એને એટલો સંતોષ થયો કે જાણે રાજ્ય મળ્યું. થોડા દિવસોમાં એની ભદ્રતા, ઇમાનદારી અને કામ કરવાની રીતથી મારવાડીને સંતોષ થયો અને એનો પ્રિય પાત્ર બની ગયો. કેટલાક દિવસ પછી મારવાડી એના દરેક કામથી સંતુષ્ટ થયો અને પ્રવીણને પોતાનો ભાગીદાર બનાવ્યો. વેપારનું કામ પણ વધારી દીધું. જેના પરિણામે પ્રવીણની અવસ્થા આજે ફરી ગઈ હતી.

પ્રવીણે જ્યોત્સનાને કહ્યું, “હવે તું કંઈ અંગ્રેજી ભણે તો શું વાંધો છે ?”

“અંગ્રેજી બંગલોની શી જરૂર છે. હું ગુજરાતી ભણી છું તેટલુંજ ઠીક છે. જુઓ, પહેલા મેં મોટી બા પાસે બેસી ધર્મની કેટલીએ ઉપદેશમય વાતો સાંભળી છે. આજકાલની વહુ દિકરીઓ નકામી નોવેલો વાંચે છે. એ પુસ્તકોમાં પોતાના સુખની ઇચ્છા સિવાય કંઈ શીખવાનું મળતું નથી, અને એથીજ કહું છું કે લખવા વાંચવાથી અમારો કંઈ ઉધ્ધાર થવાનો નથી, અમોને તો વૃધ્ધ માવતરોના સહવાસની-ઉપદેશની જરૂર છે.”

“વારૂ, જેવી તારી મરણ. પણ રમેશ અત્યાર સુધી કેમ ન આવ્યો ?”

“આવવાનો વખત તો થઈ ગયો છે.”

“રમેશ આજકાલ કોણ જાણે કેવો એ બની ગયો છે.”
પ્રવીણે ચિંતા દર્શાવતાં કહ્યું.

“અમને બચાવવા જતાં એમની આ દુર્ગતિ થઈ છે.
બિચારા પર કેવી આકૃત પડી. હરીગંગાનો પણ પતો નથી.”

“મને તો એમ લાગે છે કે એને મારી નાખી હશે.”
અથવા તો એને ક્યાંઈ સંતાડીને રાખી મુકી હોય.

“મને તો એમ વિચાર આવે છે કે રમેશ હવે બીજો વિવાહ કરે તો ઠીક.”

“મારી પણ એજ ઇચ્છા છે.”

“પણ એ આપણું ક્યાં માને છે.”

“એજ મોટી પંચાત છે ને ! જ્યારે હરીગંગાનો પતોજ નથી તો આટલું દુઃખ કરવાથી શું ફાયદો ? તેમ હવે મળે એવો પણ મને ભરોસો નથી અને માનો કે મળી તો એ ન મળ્યા બરાબરજને ?”

“મન શું કહે છે ?”

“ઠીક. ધારો કે હું મરી જાઉં તો તમે નવો વિવાહ કરો કે નહિ ?”

“કોણ જાણે ?”

“જાણી ! માફ તો માનવું છે કે તમે વિવાહ કરી લ્યો

એજ સારું. એકને માટે ચિન્તામાં દિવસો વિતાવવા એ ઠીક નહિ.”

પ્રવીણે કશીએ જવાબ ન આપ્યો. એટલે જ્યોત્સનાએ બાળકને ઉપાડી કહ્યું, “બેટા, ચાલો આપણે તારા કાકાની કદી કરી આપ્યાં જઈએ.” માતા તથા પુત્ર ચાલવા લાગ્યાં ત્યારે પ્રવીણ હસતાં હસતાં બોલ્યો. “ક્રોધ ન કરો સાંભળો છો કે !”

જ્યોત્સના તો આહારાદિનો બંદોબસ્ત કરવા નિચે ચાલી મઠ.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

નવો લાવ

સરયુ પલંગ પર સુતી સુતી. ઓશીકમાં મોટું છુપાવી ધીરે ધીરે રડતી હતી. એનું રડવું કાઠ રીતે રોકાતુંજ ન હતું. એની પાસે એના વૃદ્ધ સ્વામી વિશ્વાસરાય ઉભા હતા. છેવટમાં તે બોલ્યા:—“સરયુ, સરયુ. રડવું બંધ કરને ?”

સરયુનાં લાલ નેત્રો વધારે લાલ થયાં અને ક્રોધ કરી બોલી:—

“તમને બોલતાં સરમ નથી આવતી? હું ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહી દઉં છું કે જેવી રીતે નવનીતને કાઢ્યો છે, તેવીજ રીતે દીનબંધુને પણ રજા આપો. તેના પર મને વિશ્વાસ નથી આવતો. એ મારા તરફ એવી કરડી નજરથી જુએ છે કે ન પૂછો વાત. એની નજરમાં જરૂર પાપ દષ્ટિ છે.” આટલું કહી સરયુ પાછી

શકવા લાગી.

“વારૂ ભલે, એને રજા આપશું, પણ એના ખરચ માટે—”

“હું શું ધરની ધણીઆણી છું કે દહીં ? તમે હો.”

“મારી પાસે શું છે ? જે હવે તે બધું તારા નામ પર ચડાવી દીધું છે.”

“મને મૂખ ન બનાવો, મારા નામ પર તો ખાલી જાગીરજ લખી આપી છે. રોકડ રૂપિયા ક્યાં છે ?”

“રોકડા રૂપિયા મારી પાસે હતાજ નહિ,”

“તે તમે જાણો, એ બધી વાતો મારા મોઢે ન કહો અને હું એ સાંભળવા પણ ઇચ્છતી નથી.” “તમને ન ગમતી હોઉ તો ચાલી જાઉં !”

પણ આ જાગીર—

“જાગીર મારી છે અને તેની દેખરેખ રાખવાનું કામ મારા તરફથી મારો લાઈ કરશે.”

“કેણુ જગતકિશોર ?”

“હા,”

હોડો નિસાસો નાખતાં વિશ્વાસરાય બોલ્યા, “નહિ, એ કદી પણ બનનાર નથી. એ તમારી સાથે વાતચીત કરે એ મારાથી જોઈ શકાય તેમ નથી.”

“ઓહો...હો હો...જાણે તમારી ચાકરડી હોઈ તેમ હુકમ ફરમાવો છો કેમ ? મારો લાઈ પણ મારી સાથે વાતચીત ન કરે કેમ ?”

“એ ખધું દેખાડવાનું છે.”

“એમ માનો તો એમ. હું કાઠની વાત સાંભળવા નથી માંગતી. તે આવતી કાલથી અહીંજ રહેવાનો છે. તમારાથી ખમાય તો તમે પણ જુદા ઘરમાં જઈ રહો. મને જોવાની મરજી થાય તો આવીને જોઈ જવી અને ન આવે તો પણ તમારી મરજી.”

“સરયુ ! તું આ શું બોલે છે ? તેનો તનો તને વિચાર છે ?”

“વિચાર શેનો ? મારો લાઇ અહીં આવી રહેશે અને સઘળું કામ તે સંભાળશે, સમજ્યા ?”

“સરયુ શું તારે આમજ કરવું છે ? છેવટ મને પણ આ પ્રમાણે દોષ દેવો છે.” વિશ્વાસરાયની આંખમાંથી અશ્રુના બે ટીપાં પડી ગયાં.

“એમ કેમ કહો છો ! ત્યારે એમજ કહોને કે હવે તમને હું ગમતી નથી. વિવાહ થયે બે વર્ષ વીતી ગયા, હવે તો જુની થઈ ગઈ. હવે કેમ સારી લાગું ? પણ એમાં તમારો દોષ નથી. ધોળા વાળવાળા શું આમજ કરતા હશે ?”

વિશ્વાસરાય કશું બોલ્યા વીના એ ખંડ છોડી ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

એ તોં થવુંજ જોઈએ

“ બહાલા, તમે જરાયે ડરસો નહિ.”

આ શબ્દો સરયુએ કહ્યા. આ એજ સરયુનો બહાલો, પ્રાણ્ય ખારો હતો કે જેને તે સત્તાજની નજરે ‘ભાઈ’ તરીકે બોલાવતી અને ઝોળખાવતી હતી !

“ શેઠ આપણા માટે શું તર્ક કરશે તેનો વિચાર કર્યો ?” પ્રાણ્યલાલે કહ્યું.

“ કોઈની મારે શું પરવા છે ? પ્રાણ્યલાલ, તારા વિના એક પણ પક્ષ આ સરયુને મમતું નથી !”

“ તું શું કહે છે તેમાં હું કંઈ ન સમજ્યો.”

“ ધીરે ધીરે સમજવામાં આવશે. એવકુદ જુદાને ધર બહાર કાઢ્યા બાદ બધું સમજવી દઈશ. જેટલી જાગીર છે, તે સધળી વેચી સારી રોકડ રૂપિયા લઈ વિદેશમાં ચાલ્યા જઈશું અને ત્યાં પતિ પત્નિ તરીકે રહી ફુનીઆતું સુખ ભોગવશું.”

“ પ...ણ વેચવા કોણ દેશે ?”

“ કોણ મના કરનાર છે ? વસીયતનામુ વાંચી જુઓ. એમાં લખ્યું છે કે—તમને દાન કરવા, વેચવા અને તમારી મરણ અનુસાર ભોગવવાનો અધિકાર આપવામાં આવે છે.”

“ મારી પણ એજ ઈચ્છા છે.” પ્રાણ્યલાલે હામાં હા

મીલાવી.

“અને હું એ સર્વ તમને અર્પણ કરનાર છું મારા પ્રાણુ ?” આટલું બોલી સરયુ પ્રાણુલાલને પાઝી પડી અને તેના ઓઠ પથ્ર એક સુખન લીધું.

*

*

*

“શું છે રે...એ.....”

“રાતને માટે ભોજન શું કરવાનું છે ?”

“મારા અને મેનેજર માટે પુરી અને પાંચ જાતનાં શાક અને બજારમાંથી મલાઇ થોડોક મેવો, સૂકો મેવો, પરતાની ખરરી અને અરધો શેર બદામનો હલવો.

“અને શેઠને માટે ?”

“રોજ રોજ કહેવું પડે કે ! દાળ, ભાત, રોટલી. શાક મળે તો કરવું નહિતર કાંઈ જરૂર નથી, અને એમના વહુ દિકરાઓ ખાઈ લેશે.”

“પથ્રુ નાની વહુ નથી માનતી.”

આ વાત સરયુ સહેન ન કરી શકી. ક્રોધકંપિત સ્વરે બોલી,
“કાણુ છે નાની વહુ વાળી ! ક્યાં ગઈ એ ? બહુજ એને શેઠનું લાગી આવે છે ? જાણે કેમ શેઠ મારા કંઈ ન થતા હોય ! ક્યાં સુધી લાગી આવશે ? હવે એમની પાસે પૈસા નથી, જેઠું છું કે એમનું કોને કોને લાગી આવે છે. હવે તો આ હાથથી આપ્યું લેવાનો સર્વનો વારો છે !”

સારદા પોતાના ખંડમાં બેઠી હતી. એણે ઉપલી વાત

સાંભળી; પરન્તુ એણે કશીએ જવાબ ન આપ્યો. આખિમાંથી આંસુની ધારા બહેવા લાગી.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

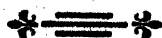
આ પણ પુરતું છે.

સરયુના તુચ્છકારથી, દીનબંધુ, તેની સ્ત્રી અને વૃધ્ધ પિતાને સાથે લઈ એક નાના કાચા મકાનમાં રહેવા આવ્યો. દીનબંધુ મહિને પચ્ચીસ રૂપિયા લાવતો, તેનાપર આ ઘરનો બેવાર ચાલતો. પોતે કષ્ટ સહન કરીને પણ પોતાના પિતાને સુખી રાખવા પ્રયત્ન કરતો. પોતાને થતા દુઃખની વાતો પિતાના કર્ણ પર પહોંચવા ન દેતો.

નવનિત તો પ્રથમથીજ એના પિતાના કહેવાથી જુદો થયો હતો. એને આ પ્રમાણે ઝાઝો વખત જુદા ન રહેવું પડ્યું. તેણે અતિરિક્ત સુરાપાનથી રાજલક્ષ્મીને બહુ સતાવી-તે એટલે સુધી કે એ અત્યાચાર તે સહન ન કરી શકી. આખરે અરીણુ ખાઈ તેણે પ્રાણુનો ત્યાગ કર્યો, છતાંએ નવનિત ચૈતન્યને નજ આવ્યું, નવનિત આ અભાગીનિ માટે જરાયે દુઃખી ન થયો. વધારે તો શું, પરન્તુ જ્યારે રાજલક્ષ્મીનું મૃત શરીર ઘરમાં પડ્યું હતું ત્યારે પણ એ સુરાપાનથી ઉન્મત્ત બન્યો હતો. રાજલક્ષ્મીનું શબ પરિક્ષા માટે હોરપીટલમાં ગયું, ત્યાં એના કામળ શરીરના ટુકડે

ટુંકડા કરવામાં આગ્યા, તોપણ નવનિતનું ખ્યાન એ તરફ નહોતું
મથું. વધારે શું કહેવું, છેવટનો સંસ્કાર પણ એણે ન કર્યો. એટલુંજ
નહિ પણ આ ખખર એણે પોતાના નાના બાપને પણ
ખખર ન કહેવરાવી.

રાજલક્ષ્મીએ અશીષુ ખાધા પહેલાં પોતાના હૃદયની ઉર્મિઓ
ઠાણવા સહોદરા તુલ્ય શારદાને એક પત્ર લખ્યો. અશીષુનો
નશો જણાવા લાગ્યો ત્યારે એ પત્ર તેણે પોસ્ટમાં રવાના કર્યો. જે
વખતે પત્ર શારદાને મળ્યો ત્યારે રાજલક્ષ્મીનું શરીર હોસ્પીટલમાં
પડ્યું હતું. છેવટ દીનમંદુએ એના ખંડીત શરીરને લાવી અગ્નિ-
સંસ્કાર કર્યો.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

વિપદ અને ઉધ્ધાર

ગુલામને પ્રતિક્ષણ એજ ચિન્તા રહ્યા કરતી હતી કે નર-
પિશાચ નવનીત અને તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા સંતાનનું સુખ જોવું
પડશે, એને પ્યાર અને આદર કરવો પડશે, એનું લાલન પાલન
કરવું પડશે. આ વિચારે તે ઘણીજ દિલગીર રહેતી હતી; પરન્તુ
શું થાય ? સંતાન કંઈ ફેંકી દેવાની વસ્તુ નથી.

યથાસમયે ગુલામને કન્યા અવતરી. માત્ર અરધો કલાક
જીવીને મરણ પામી. ગુલામની આંખમાંથી અશ્રુનાં બે ટીપાં સરી
પડ્યાં, પહેલાં જે ઘણા એના મનમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી તે પણ

દૂર થઇ ગઈ. કન્યાના મરણ પાદ ગુલાબ એક મહિના સુધી ધરમાંથી બહાર ન નીકળી.

કસ્તુરચંદ શેઠના પિતાને ગુલાબે કહેલું કે વર્ષ પછી તમને હું મારો અહેવાલ સવિસ્તર બ્યાનપૂર્વક લખી જણાવીશ. ગુલાબ એ ભુલી ન હોતી. એક વર્ષ પુરું થયા પછી ગુલાબે પત્ર લખ્યો. કેટલાક દિવસ પાદ એ પત્રનો જવાબ આપ્યો.

ગુલાબ શેઠને મળી. શેઠે તેને પાંચ હજારની નોટો આપી. તે લઈ ગુલાબ લાડાની વિક્ટોરિયા કરી પોતાને ઘેર જવા લાગી. વિક્ટોરિયાવાળો પાદ પાસે કંઈક માલ છે એમ સમજી એક ગલીમાં ગાડી લંકારી ગયો. એક સીટી મારતાંજ ચાર છ લૂંટારાઓ ગાડી પર તુટી પડ્યા અને ગુલાબના શરીર પરના દાગીના રોકડ વિગેરે લઈ લીધું. ઘડી પહેલાંની પાંચ હજારની માલીકણ ગુલાબ એક પળમાં રસ્તાની બીબારણુ બની ગઈ. અચડાતી કુટાતી તે ઘેર પહોંચી. પોલીસમાં ફરિયાદ ન કરતાં કિસ્મતને દોષ દેતી તે પોતાને ઘેર આવી. પોતાની પાસે થોડી ઘણી રોકડ પુંજ હતી તેમાંથી દેવું ચુકવી આપ્યું. અર્થાત્ તેની બધી માયા મુડી જે કાંઈ હતી તે ખલાસ થઈ ગઈ. જીંદગીના છેલ્લા દિવસોમાં આવી ગરીબાઈ એણે કાંઈ પણ દિવસે અનુભવી નહોતી. તેણે મુંબાઈનાં એક પરાંમાં ઓરડી લીધી અને ત્યાં રહેવા લાગી.

એક દિવસ તેને વિચાર આવ્યો કે, મારાપર ગુજરેલો સીતમ, કસ્તુરચંદના પિતાને લખી જણાવું. વળી વિચાર આવ્યો

કે, હમણાં તો હજી મદદ માટે લખ્યું ? એ મારા માટે શું ધારે ? એ કદાચ એમ ધારી લે કે ગુલામે સઘળું ઉડાવી દીધું અને મારા તરફ અસન્તુષ્ટ થઈ કાંઈ ન મોકલે તો બહુજ સરમાવા જેવું થાય. આવી રીતના અનેક જાતના વિચારો તેણે કર્યા; પરન્તુ અર્થહીનતા બહુજ લયંકર હોય છે, એના આગળ સંપૂર્ણ લજ્જા મુકી દેવી પડે છે. ગુલામે દરેક જાતના વિચાર કર્યા બાદ કસ્તુરચંદ શેઠના પિતાને પત્ર લખ્યો.

એક બે દિવસ કરતાં મહિનો પસાર થયો પણ પત્રનો જવાબ ન આવ્યો. તે હતાશ થઈ ગઈ. પોતાની પાસેનાં જે કાંઈ થોડા અલંકારાદિ હતા એને વેચવાનો વખત આવી પહોંચ્યો. એક હીરાની અંગૂઠી લઈ તે વેચવા માટે ગામમાં આવી. આ અંગૂઠી જ્યારે પ્રથમ ખરીદવામાં આવી હતી ત્યારે પંદરસો રૂપિયાની વેચાતી લેવામાં આવી હતી પરન્તુ ઝવેરી બજારમાં કાંઈ પણ ઝવેરીએ ત્રણસો રૂપિયાથી એક પાંચ પણ કિંમત વધારે ન કરી. લાચારીથી એણે એ વેચી નાંખી.

એ રેલ્વે રસ્તે પોતાના મકાનપર આવી. સ્ટેશનપર આવી ત્યારે ગાડી ઉપડવાની તૈયારી હતી. એણે થડ કલાસનું ખારણું ખેંચી જોયું પણ નજ ઉઘડ્યું. પાસેના ફર્ટ કલાસમાં એસી ગઈ. આ ફર્ટ કલાસમાં એક છુટા સિવાય અન્ય કોઈ નહતું !

ગુલામને જોતાં વૃધ્ધની ડાગળી ચસકી. તેણે મનમાં મનમાં વિચાર્યું કે, વાહ ! આવા છૂપાં રત્નો આજ સુધી ક્યાં છુપાઈ રહ્યાં હશે ?

ગુલામ થોડા વખતમાંજ બધું સમજી ગઇ, કે આ નવું જનવર મારા રૂપનો શીકાર બનવા ઇચ્છા રાખે છે, એ મારા પીંજરામાં જરૂર ફસાશે. પરંતુ વૃદ્ધ પર તેના દિલમાં જરાયે લાગણી ઉત્પન્ન ન થઇ એટલે તેને ફસાવવાની તેણે જરાયે દર-કાર કરી નહિ.

ગાડી ધારેલા રોશને આવી. આટલા વખતમાં કાંઈએ પણ વાતચીત કરી ન હતી. ગુલામ ટ્રેનમાંથી ઉતરી ભાડાની ગાડી કરી પોતાના મકાને આવી. ગુલામે પાછું વાળી જોયું તો એ વૃદ્ધ એની પછવાડે આવતો હતો. તેણે જરા સ્મીત કર્યું અને ધરતી અંદર દાખલ થઇ.

બીજે દિવસે ગુલામ પોતાની સાધારણ ઓરડીમાં બેસી હતી એટલામાં ત્યાં તેની ઘાટણ આવી. ઘાટણને જોતાં ગુલામ બોલી “કાં કેમ આવી ! શું છે ?”

ઘાટણ તેની સામે ઉભી રહી હસવા લાગી.

“કેમ શું છે ? આટલું બધું આજે કેમ હસે છે ?”

“શિકાર આવી પહોંચ્યો છે !”

“ક્યાં છે ?”

“બહાર ઉભો છે, હું તમને પુછવા આવી છું.”

“તાર, બોલાવી લાવ.” ગુલામે કંઈક ચિન્તાથી કહ્યું.

ગુલામ બીજી ઓરડીમાં જઈ બેસી, એટલામાં ઘાટણ પણ પેલા બુદ્ધને લઇ આવી પહોંચી.

ગુલામે ઉભા થઈ એનું સ્વાગત કરતાં કહ્યું. “પધારો !”

“તમે એસો, ઉભા થવાની કશીએ જરૂર નથી.” બુદ્ધાએ વિવેક દર્શાવ્યો.

વૃધ્ઢ કેટલોક વખત શાન્ત રહ્યા પછી દાંતોની અપૂર્ણ શોભા ખતાવતો બોલ્યો, “મારા પર કૃપા કરો.”

ગુલાખ મનમાં બોલી, “બીલકુલ પાગલ જણાય છે.”

વૃધ્ઢે પુનઃ કહ્યું, “મારી સાથે વાત કરો, મારા હગરની આગ બુઢાવો. હું આપને દસ હગર રૂપિયા આપું છું.” આટલું કહી તેણે દસ હગરની નોટો ગુલાખ પાસે મુકી દીધી અને પુનઃ બોલવા લાગ્યો, “આજની આટલી બેટ સ્વીકારો. હવે પછી તમને દર મહિને હગર રૂપિયા અને અલંકાર વિગેરે આપીશ. એ ઉપરાંત આ દાસ પર જે આજ્ઞા કરશો તે એજ વખતે હાજર કરીશ.”

ગુલાખ બુદ્ધાના આ પ્રસ્તાવ પર રાજ થઈ ગઈ. બુદ્ધા આનંદ પામ્યો, અને ગુલાખને ગળે લગાવી દીધી. ગુલાખ આજ વળી પાછી નવા પંથની પથિક બની.

*

*

*

ગુલાખને આ વૃદ્ધ જાગીરદારના આશ્રયમાં રહ્યાને લગભગ એક માસ થવા આવ્યો.

વૃદ્ધ દરરોજ સાંજના એને ઘેર આવતો અને રાત્રીના અગી-આર વાગ્યા સુધી રહી પોતાના મકાને ચાલ્યો જતો. વૃધ્ઢને એક વાતની ખબર ચીટ હતી અને એ વાત ગુલાખને પસંદ હતી. વાત એમ હતી કે ગુલાખ ઘરની બહાર નીકળે એ

એને જરાએ પસંદ નહતું. ગુલાબ દરરોજ સાંજના હવા ખાવા બહાર જતી એ એને બીલકુલ ગમતું નહિ. બીજા કોઈ ગુલાબને જોવા ન પામે એવી એની ઇચ્છા હતી. એ આખો દિવસ ધરમાં જ રહે એમ તેની ઇચ્છા હતી. પરંતુ દુર્ભાગ્યની વાત એ હતી કે દરરોજ સાયંકાળે ગુલાબ ફરવા નિયમીત જતી.

ભાગ્યવશ કહો કે દુર્ભાગ્યવશ કહો, કંઈ સમજવામાં નથી આવતું. એક દિવસ બગીચામાં એની આંખો એક સુંદર યુવક પર પડી અને “મળી દૃષ્ટો દૃષ્ટ.”

યુવક એટલો સુંદર હતો કે જોતાંજ એના પર પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય. એના તરફ કુદરતી ચાહના ઉત્પન્ન થાય એવું સુંદર એનું સ્વરૂપ હતું. એનાં કપડાં પથ્થુ બદ્ધજ સુંદર હતાં, જોતાં એમ જણાઈ આવે કે, તે કોઈ મોટા ધરનો પુત્ર છે.

ગુલાબના જાગરમાં એ યુવકની છાત્રી છપાઈ ગઈ.

બીજા દિવસે પાછી ગુલાબ બગીચામાં નિત્ય નિયમ મુજબ ફરવા ગઈ ત્યાં એને પેલો યુવાન નજરે પડ્યો. ગુલાબ એકલી હતી. વખત જોઈ યુવાન ગુલાબ પાસે આવ્યો.

ગુલાબે પોતાના હાથનો રૂમાલ જાણી બુઝીને જમીન પર પડતો મૂક્યો. પેલા યુવાને તે ઉપાડી ગુલાબને આપ્યો. ગુલાબે શિર ઝુકાવીને ઉપકાર જાહેર કર્યો. યુવાનને વાતચીત કરવાનો અવસર આપવા માટે જાણી જોઈને ગુલાબે રૂમાલ ફેંકી દીધો હતો.

આ અવસર પર ગુલામ અને યુવાન વચ્ચે ઘણો વખત વાતચીત થઈ. ગુલામ એના પર મુગ્ધ બની ગઈ.

આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ વાતો ચાલ્યા કરી. યુવકનું નામ યશવંત હતું. એક ઈંગ્લીશ ફર્મમાં તે નોકરી કરતો હતો.

એક દિવસ બંને બગીચાના નિર્જન ભાગમાં ફરતાં હતાં. એ વખતે વખત જોઈ યશવંતે કહ્યું:

“ગુલામ તમારા હૃદયમાં આ અભાગીને સ્થાન દો.”

“સ્થાન અપાઈ ચૂક્યું છે; પરંતુ યશવંત! તમે જાણો છો કે, મારો ખર્ચ કેટલો છે, આ બોળે ઉઠાવવાને તમે શક્તિવાન છો ?”

“ત્યારે મારા ભાગ્યમાં નિરાશાજ લખી છે શું ?”

“નહિ, પેલો વૃધ્ધ મને રૂપિયા આપી રહ્યો છે, એને થોડા દિવસ વધારે રહેવા દો, અને તેની પાસેથી માલ હાથ કરવા દો. પછી.....”

“એ માટે તો કેણુ જાણુ કેટલોએ વખત રાહ જોવી પડશે,—ગુલામ ! એટલા દિવસ સુધી હું કેમ ધીરજ રાખી શકું ?”

“તમને હું મારા ઘેર બોલાવી શકું તેમ છું. પરંતુ ક્યાંક એ જાણુવા ન પામે તોજ આ બધું થઈ શકે તેવી વાત છે. જો એ જાણી જાય તો કરી કમાણી ધુળ મળે.”

“એને કુવી રીતે ખબર પડે !”

“જાણુવું એ શું બહુ મોટી વાત છે ?”

“ગુલામ ! ઘણું કરીને એ આખી રાત્રી તો નહિજ રહેતો

હોયને ? ”

“ ના, ના, એ અગ્યાર વાગ્યા સુધીજ રહે છે.”

“ ત્યારે હું અગ્યાર વાગ્યા પછી આવતો જમશ.”

કેટલોક વખત વિચાર કર્યા પછી ગુલામે એ વાતનો સ્વિકાર કરી લીધો. યશવંત આનંદની સાથે ગુલામને ચુંબન ભરતો ત્યાંથી વિદાય થયો.

રાતના સાડા દસનો સુમાર હતો. એ વખતે પેલો વૃધ્ધ ગુલામના ઘેરથી નિકળી પોતાના ઘેર જવા વિદાય થયો. ગુલામ ચુપચાપ શાન્ત રીતે એક ખુરશી પર બેઠી હતી, એટલામાં બારણું ઉઘાડી યશવંત એ ઓરડીમાં દસતો દસતો આવી પહોંચ્યો. એના મુખકમળ તરફ જોતાં જણાઈ આવતું હતું કે તે પૂર્ણ આનંદથી ભરેલું હતું. ઉમંગમાં ઉમંગમાં એણે ગુલામને પ્રણામ લિંગન કરું—ચુંબન લીધું. એની આશા સંપૂર્ણ થઈ. મૃત્યુલોકમાં હોવા છતાં એને સ્વર્ગલોકનો ભાસ થવા લાગ્યો. આ દિવસથી પ્રતિદિવસ તે યુવાન અગ્યાર વાગ્યા પછી નિમમીત ગુલામને ત્યાં આવવા લાગ્યો.

*

*

*

એક દિવસ લગભગ એ પ્રહર રાત્રી વ્યતિત થઈ હશે તે વખતે યશવંત સાથે ગુલામ આનંદ કરી રહી હતી, એટલામાં નિસરણી પર કાર્દના પગનો અવાજ સંભળાયો. બંને ચોકચા. ધ્યાનપૂર્વક અવાજ સાંભળવા લાગ્યાં તો તેમને જણવામાં આવ્યું કે વૃધ્ધ ધબધબ કરતો નિસરણી ચઢતો હતો. ગુલામનું કાળજી

કંપવા લાગ્યું, ધીરે ધીરે તે બોલી, “જરૂર પેલો વૃદ્ધ ભુટ્ટો છે.”

શુભાષ ને બોલીમાં બેડી હતી તેની બાજુ એક બોલી હતી. એમાં સામાન વિગેરે પડ્યો રહેતો. એ ઓરડીમાં પણ દાદર હતો અને ત્યાંથી બહાર જવાનો રસ્તો હતો. ત્યાંથી શુભાષે યશવંતને જવાનું કહ્યું. યશવંત તે ઓરડીમાં ગયો.

શુભાષે દરવાજો ઉઘાડી નાખ્યો. વૃદ્ધ અંદર આવ્યો અને કહ્યું:—“હું અહીં મારી લાકડી ભુલી ગયો છું તે લેવા આવ્યો છું.”

એટલું કહી તે વૃદ્ધ ઓરડી જોવા લાગ્યો. વળી પાછો બાજુની ઓરડીમાં ગયો ત્યાંથી પાછો આવ્યો અને રહેજ રમીત કરી કહ્યું, “ન મળી, હવે તો ઘેર જઈ છું.”

“એસરી નહિ ?”

“નહિ, હવે તો રાત્રી બહુ વ્યતિત થઈ ગઈ છે.”

“બહુ સાફ ત્યારે પધારો.”

બીજો દિવસ વૃદ્ધ શુભાષને ઘેરે ન આવ્યો. શુભાષ એમ સમજી કે આવે છે જરૂર મારું કારસ્તાન જાણી ગયો, એટલે તે બાજુ ન આવ્યો. વળી પાછો વિચાર આવ્યો, કે એને નહોતું આવવું તો એકવાર મને કહી તો જવું હતું. આ પ્રમાણે ચિન્તા કરતી શુભાષ સુઈ ગઈ. બીજો દિવસે એ બગીચામાં ગઈ, પરંતુ યશવંતની મુલાકાત ન થઈ. શુભાષને એમ થયું કે કદાચ એ કામકાજમાં પડ્યો હશે અને એથીજ તે નહિ આવી શક્યો હોય. બાજુ રાતના તો અવશ્ય આવશેજ. ટુંકમાં યશવંત ન આવ્યો.

એટલે ગુલામને બહુ જ ચિન્તા થવા લાગી. કારણ ગુલામ યશ-
વંતને આહતી હતી. ગુલામ સંધ્યા પહેલાં ઘેર ગઈ.”

ગુલામ ઘેર પહોંચી કે તરતજ પેલા વૃદ્ધ પધાર્યા. ગુલામે
હસતાં હસતાં કહ્યું:—

“કાલે કેમ ન હોતા પધાર્યા ?”

“તારા કારસ્તાનથીજ.”

“તો પછી આજ કેમ આવ્યા ?”

“ગુ-હો કરવો અને ઉપરથી ગુસ્સો પણ ખતાવવો કેમ ?”

“મેં શું ગુ-હો કર્યો છે ?”

“ગુ-હો ? ખતાવું ? ગઈ કાલે કોને ઘરમાં પુરી રાખ્યો
હતો ? રોજ રાતના તારી પાસે કોણ આવવું હતું.”

“કોઈ પણ નહિ.”

“પકડી લીધો હોત તો સારું થાત કેમ ?”

“ત્યારે પકડ્યો કેમ નહિ ?”

“પકડવું કોને કહે છે ? પેટીમાં તો એને બંધ કર્યો હતો.”

ગુલામ અવાક બની ગઈ, માત્ર “એ” એજ શબ્દ સંભળાયો.

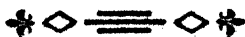
“એ ! શું ! બીજી તો કોઈ સંતાવાની જગ્યા ન હતી, બીજી
બાળુથી ન્હાસી જવાની સગવડતા ન હતી, અને એટલા માટે
તો બીજી નિસરણી તરફ હું તાળું બંધ કરીને પછીજ તારી પાસે
આવ્યો હતો. તને શરમ લાગશે એટલા ખાતરજ મેં પેટી ન
ઉંધાડી. બાકી ગુલામ, તેં બહુજ ખરાબ કામ કર્યું છે. ગુલામ
હું તને જીવ કરતાં પણ વધારે આહતો હતો તેનું તેં મને આ

પનામ આપ્યું? મેં તને આટલા રૂપિયા આપ્યા તેનો આ બદલો ?”

ગુલામ ધુજવા લાગી, તેના પર દુઃખનો પહાડ પડ્યો. એને એક વાત યાદ આવી, અને એથીજ એનું મન અસ્થિર બની ગયું. પરંતુ પેત્રો વૃધ્ધ એકો હતો તેને વિદાય પણ કેમ અપાય! છેવટ માથું દુઃખે છે એ બહાનું બતાવી સુઈ ગઈ. વૃધ્ધ ગુલામના મનનો ભાવ ન સમજી શક્યો. એણે તો માન્યું કે જરૂર ગુલામનું માથું દુઃખનું હશે એટલે તે સુઈ ગઈ. વૃધ્ધ વધારે કંઈ કહ્યા વગર ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

વૃધ્ધના ચાલ્યા ગયા પછી ગુલામ બત્તી લઈ પાસેની ઓરડીમાં ગઈ. ત્યાં જઈ જોયું તો એક મોટી પેટીનું તાણું ખુલ્લું હતું. તેણે એ પેટીનું ઢાંકણું ઉઘાડ્યું. ઢાંકણું ઉઘાડતાંજ ગુલામનો રંગ પીળો પડી ગયો અને એક ઝીણી ચીસ તેનાથી પડાઈ ગઈ. પેટીની અંદર એને યશવંત મરેલો નજરે પડ્યો.

ગુલામની ચીસનો અવાજ સાંભળવાથી તેની ધાટણ ત્યાં આવી. તેણે આવીને જોયું તો ગુલામ મૂર્છિત દશામાં પડી હતી. તરતજ તે ગુલામની મૂર્છા દૂર કરવાના ઉપાય કરવા લાગી.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

પત્ર

જ્યોત્સ્ના ભોજન કાર્યથી પરવારી દિવાનખાનામાં બેઠી બેઠી પાન ખાતી હતી, એટલામાં દાસીએ આવી એક પત્ર આપ્યો. શિરનામું વાંચતાંજ તે ધ્રુજ અને ઉભી થઇ ગઈ. પાછી હતી તેમ બેસી ગઈ. દાસી બીધી અને પૂછ્યું “કેમ શેઠાણી, શું છે ?”

“કંઈ નથી તું જા.”

દાસી ગયા પછી દિવાનખાનાનું દાર ખંધ કર્યું અને જ્યોત્સ્ના આવેલ પત્ર વાંચવા લાગી. પત્ર આ પ્રમાણે હતો:—
બહાલી બહેન !

આ મુખ હવે આ જીવનમાં દેખાડવાની જરાયે આકાંક્ષા નથી. વિશેષમાં મને એ આશા સ્વપ્ને પણ નહોતી કે હું તમારા પર પત્ર લખીશ, કારણ મારા જેવી અભાગી જન્મ દુઃખીયણને આ સંસારમાં કાણ આશ્વાસન આપનાર છે ?

પૂરાં પુણ્ય કર્યા હોય તો મને જેવો પતિ મળ્યો તેવો અન્યને મળે, અર્થાત્ મારા જેવો પતિ સતિ સાધીત્રીને પણ મળવો મહાદુર્લભ ગણાય. છતાં એ હું જીવનભર દુઃખી રહી, અને એથીજ કહું છું કે મારા જેવી અભાગી કાણ ? સત્યુગ, ત્રેતા, દ્વાપરમાં તો કોઈ ન હતી, પરંતુ આ કળીકાળમાં પણ કોઈ હશે

કે કેમ એ સંકારપદ છે.

આ વાતને આજે પાંચ પાંચ વર્ષ પસાર થઈ ગયાં છે, છતાંયે ખૂબેન તમેએ એમના વિવાહ નજ કર્યાં! મને આશા હતી કે જ્યારે તમે એમને લાદની માફક ચાહો છો તો મારી શોધ કર્યા પછી પ-તો ન લાગ્યો તો અવશ્ય એમને તમે પરણાવશો, પણ તમેએ આજ સુધી એમને પરણાવ્યા નથી. તમેએ એમ શા માટે ન કર્યું?

મારા સંબંધમાં તમેએ અનેક પ્રકારની સારી ખરાબ વાતો કરી હશે, વિચારી હશે, ન જાણે કેટલુએ રડ્યાં હશે! આ અલાગીને માટે રડવા સિવાય અન્ય તમે શું કરી શકો? આજ તમને જે જીની પુરાણી વાતો સંભળાવવાની છું. આથી તમને સુખ અને દુઃખ બંને થશે. સુખ એમ થશે કે હજી સુધી હું પવિત્ર છું, અને દુઃખ થશે કે પવિત્ર હોવા છતાંયે તમે મારું સુખ નથી જોઈ શકતાં.

કદાચ તમે કહેશો કે સિંહના પંજમાં પડ્યા પછી આદમી જીવતો રહી શકે ખરો? હું કહું છું કે હા રહે છે. એતું પ્રમાણ તમને આપું છું. પાખંડી નવનીત મને પકડી લઈ ગયો, તમેએ પણ એજ અનુમાન કરેલું હશે. ખેર, એણે મને પકડીને પોતાના આગરાળા મકાનની અંદર એક કેટડીમાં પુરી હતી. મારો સર્વ-નાશ કરવા માટેજ એણે આ પ્રયત્ન કર્યો હતો. તમે જાણતા હશે કે એ મકાનમાંથી ખૂમ પાડવામાં આવે તો પણ એક સજ્જ વધાર સાંભળી શકાય તેમ નથી. હું બહુજ સંકટમાં હતી.

એક દિવસ તે મારા સામે આવી ઉભો, એણે મને અનેક પ્રકારની લાલચો આપવા માંડી, વળી બળ-પણુ અજમાવ્યું, અત્યાચારમાં સહાયતા કરવા માટે એના પાસે અનુચરો પણ હતા. આ વખતે એના બે મિત્રો સારે હતા. આ નરાધમોએ મળી મારી સાડીના દુકડે દુકડા કરી નાખ્યા. ગુપ્ત ભાગ ઢાંકવા પુરતાંજ લુગડાનો કટકો મારી પાસે રહ્યો હતો. નખના પ્રહારથી મારા શરીરમાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું. એક તો એકલી, વળી સ્ત્રી જાત. આ ત્રણુ નરરાક્ષસ સામે હું સ્ત્રી જાત ક્યાં સુધી ટકી શકું? અંતમાં મેં ભક્તવત્સલ ભગવાનને પોકાર્યા, યાદ કર્યા. એ ભક્ત વત્સલ ભગવાને મારો આર્તનાદ સાંભળ્યો અને પ્રભુ કૃપાથી હું ખચી ગયો.

બહેન ! એક વૃક્ષનાં બે ફળ હોય. છતાં તેમાં એક સારું ને બીજું ખરાબ. એક અમૃત અને બીજું કાતીલ ઝેર. બહેન, તમો કહેશો કે નહિ; પરંતુ હું કહું છું કે એમ સાચ છે. હું સહપ્રમાણુ તમને બતાવી આપીશ.

નવનીતનો બાઈ દિનખંધુ તે વખતે ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અને ત્વરાથી કહ્યું, “ ભાગો, ભાગો, પોલીસ આવે છે.”

સાંભળતાંજ ત્રણે નરરાક્ષસો પ્રાણુ લઈ પલાયન કરી ગયા, ત્યાર પછી દિનખંધુએ મને કહ્યું:—

“ હવે તમારે ડરવાનું નથી, તમો મારી બેન છો.”

પાસેના બીછાના પર પડેલી ચાદર ઉપાડી મેં ઝોઢી લીધી. દિનખંધુની ઉપરની વાતથી મને શાન્તિ થઈ અને મેં કહ્યું:—

“આપ મારા ભાઈ છો, મારી રક્ષા કરો.”

“તમે! શાન્ત થાવ, હવે કોઈ પણ જાતની ચિન્તા ન રાખો.”

“હવે શું કંઈ?”

“આપને હું અહિંથી તરત રવાના કરી દઉં છું.”

“ક્યાં જઈ?”

“તમારા પતિદેવ પાસે.”

પતિનું નામ સાંભળતાં માર્શ કબેજી કાઢવા લાગ્યું. શું મોઢું લઈ ત્યાં જઈ? આજ ત્રણ દિવસ થયાં લંપટ નવનીતના વિલાસરૂપી પીંજરામાં કેદ છું, કોણ વિશ્વાસ કરશે કે હવે હું સતી છું. દાણુ દુઃખિયન્તાથી માર્શ હૃદય ખળવા લાગ્યું. હાય! મારા પ્રાણપતિ, હૃદય સર્વસ્વ, જીવિતેશ્વરને કેમ ભુલી શકું? મને એમ થયું કે એમના પાસે જઈ, અને સર્વ વાત એમને કહી દઉં. શું એ વિશ્વાસ નહિ કરે? મારા પતિદેવ તો અવશ્ય મારા પર વિશ્વાસ કરશે, પણ અન્ય લોકનું શું? એ જરૂર નહિ માને. સમાજના ભયથી મારો ત્યાગ એમને અવશ્ય કરવોજ પડે. અને પછી રડવા સિવાય બીજું શું હોય? રડવું એ તો મારા જીવનનું સાથીપણું છે. મને જોઈ એમને રોવાનું મન થશે. એ છાનાજ નહિ રહે. માટે એના કરતાં તો ખહેતર છે કે એ મને મરેલી ધારે. એથી એમને શાન્તિ થશે, અને આપ સર્વના આગ્રહથી એ અન્ય વિવાહ કરે એટલે મને સંતોષ થાય. મને બીજી ચિન્તા નથી. મને મારા દુઃખનું જરાયે દુઃખ થતું નથી. આમ કેટલો વિચાર કરી મેં દિનપાંધુને કહ્યું:—

“ ત્યાં તો નહિ જાઉં ! ”

“ કેમ ? ”

“ કેમની વાત જવા દો. ”

“ ત્યારે ક્યાં જશો ? ”

“ શ્રી વૃંદાવન જઇશ. ”

દિનપાંધુ બહુજ યુધ્ધમાન છે. મારા મનની વાત તેઓ સમજી ગયા. તેમણે મને પોતાના એક નિમકહલાલ નોકર સાથે વૃંદાવન મોકલી આપી.

વૃંદાવનમાં જે ઘરમાં મને આશ્રય મળ્યો છે એ આપણી જાતનાજ છે. બહુજ લલા અને નેક છે. નાના મોટા સૌને સમાન ગણનાર છે.

ઘરની માલિકણ વૃંધા પાર્ષ્વ છે, એમનો સ્વભાવ દેવી જેવો છે, એમને ત્રણ પુત્ર છે.

પુત્રો અને પુત્રવધુઓ પણ સુચરિત્ર અને માયાળુ છે, અને એથીજ આ સંસાર સુખમય જણાય છે. વધારે શું કહું, જ્યાં સુધી જીવતી રહીશ ત્યાં સુધી એમનો નિસ્વાર્થ પ્રેમ, સ્નેહ, અને સુમધુર સંભાષણ કદી પણ જૂલીશ નહિ.

પરંતુ શું કહું-એમને સુધી શકું ? નહિ, નહિ. આંખોમાંથી રક્તની ધારા વહેવા માંડશે એવું થાય છે. ખીકના લીધે જાણે કે પ્રાણ પંખેર કેમ ઉડી ન જતું હોય એમ લાગે છે. હવે સહન નથી થતું પહેન ! તમે કહી શો છો કે ક્યાં કારણે મારા હૃદયે પી બગીચામાં ખીસેલું પુષ્પ અકાળે કેમ

કરમાણું ! આ કયા પાપનું ફળ હશે ! એવા તે મેં શું પાપ કર્યા હશે કે સુખથી વંચિત રહી ! બહેન ! હવે તો નથી લખી શકતી. હૃદય મુંઝાય છે, કલેજનું ફાટફાટ થઈ રહ્યું છે. ક્યાં હું અને ક્યાં મારા પ્રાણુદેવ ? મોત પણ તથી આવતું, મરણ પછી હૃદય શાન્ત થાય છે, હૃદયની આગ જુઝાય છે, અને એથી મોત પણ આવતું નથી.

લોકો કહે છે કે, આત્મા અમર છે, મરતો નથી. એ અમર છે—માટેજ મરવાની આટલી ઈચ્છા થાય છે. વિચાર કરું છું કે મરીને તરતજ આત્માને રાત્રી દિવસ તેમના પાસેજ રાખીશ, પુલોની સુગંધી લઈ વાયુ સાથે એમના શરીરને સુખ અને શાન્તિ દઈશ, મેના બની એ ક્યાંઈ ખેઠા હશે ત્યાં બાળુના વૃક્ષપર બેસી તેમને સંગીત સંભળાવીશ, એમને સન્તુષ્ટ કરીશ, પરન્તુ હાય ! એવું પણ નથી થતું—થવાતું.

ચાંદની રાતના અગાસીપર સુતું છું ત્યારે વિચાર ક્યાં કરું છું કે, એ પણ આ પ્રમાણે પડ્યા પડ્યા મને યાદ કરતા હશે. હું એમને જુલો ન શકી, જીવનભર જુલવાનીયે નથી, હવે તો એકજ આશા છે કે જો પરલોક જેવી કોઈ વસ્તુ હશે તો અવશ્ય તેમને ત્યાંજ મળીશ.

બહેન ! તમારો બહુ સમય નષ્ટ કરી ચુકી, વિચારું છું કે હવે વધારે ન લખું, પરન્તુ જીવ માનતો નથી. આ મારો પહેલો અને છેલ્લો પત્ર છે, અને એથીજ એ લાંબો લખાયો છે. હવે વધારે લખવાનું કે કહેવાનું નથી. અંતમાં મારા એટલુંજ કહેવાનું કે

તમને મળવાની ઇચ્છા છે, નિચાર આપ્યા કરે છે કે
છાનીમાની આવી તમને એકવાર મળી જાઉં, પરંતુ એમ
કરવાનું સાહસ બની શકતું નથી. મને જોતાં એમનું દુઃખ
વધારે થાય, ઇચ્છા તો એમ છે કે એમના ચરણોમાં શિર રાખી
મરણ પામું, થું મારા ઘટેલા લાગ્યને આ સુખ મળશે ?

નાનપણમાં મેં બહેનને મરતાં જોઈ છે, એ જીવી રીતે લાલ
મહેશમાં કંકુ વિગેરે તથા પહેરીને અને કસુંબાની ચુંદડી ઝોડીને
મરી હતી તેવીજ રીતે હું મરવા ઇચ્છુ છું. મારા મરવાની ખબર
તમને મળે તો ઉપર પ્રમાણેજ મારો શબ્દમાર સંજશે. હાય !
થું એ દિવસ આવશે ? બહેન ! આશીર્વાદ દો કે એમ થાય.

તમારી અભાગી બહેન

હરીગંગા

પત્ર વાંચીને જ્યોત્સ્ના ખુબ રડી. પહેલાં વિચાર આવ્યો
કે પત્રની વાત કોઈને ન કહું, પણ એ જોને રૂચું નહિ. છેવટે
આ પત્ર પોતાનાં પતિદેવને વંચાવવો એમ નિશ્ચય ઉપર આવી.

—o—

મકરણ ૨૪ મું.

અપુર્વ વિચાર

આટલા દિવસ પછી સંસારને જાણ્યો, જેને જીવ સાટે
ચાહતી હતી તે છાતીમાં જીરી ભોંકવા તૈયાર થાય છે, પિત્તા
જોતે કેવળ પોતના સ્વાર્થનીજ ચિન્તા રહે છે. બુધ્ધીબીજને

મનાવવા, અને આશ્રય આપનારને જ દેરાન કરવા કોનો સર્વનાશ કરે? એજ એમનો ઉદ્દેશ હોય છે. જે માણસ પોતાના સ્વાર્થ માટે બીજાનું મળું કાપે તેને માટે આ દંડ થાયજ છે. જે પોતાના પતિનું જ શિરચ્છેદન કરે, આશીર્વાદ આપનારને કબજે લે અને માટે આ શિક્ષા કંઈ વધારે નજ મળ્યા!

એક દિવસ આ શરીર પર પંદર હજારના આસંકાર કાચમ પડ્યા રહેતા હતા પરંતુ આજ દેહાની સુડી સિવાય કશુંજે આ શરીર પર નથી. ઇશ્વરે સર્વ કંઈ આપ્યું હતું, મેં મારા કર્મથી સધળું ગુમાવી દીધું, પાપનું પ્રાયશ્ચિત અવશ્ય કરવું જ પડેને? નરકના ભયાનક અગ્નિ મારા હૃદયને બાળી રહી છે, શું એ પ્રાયશ્ચિત હશે?

સતી પતિવ્રતા શારદાને પિશાચના દાસેથી મેંજ કહાવી હતી, પતિના મનમાં દ્વેષભાવ ઉત્પન્ન કરવા માટે આરિચ્ચવાન દિનખંધુ પર મેંજ બુદ્ધિ કાંઈ ચડાવી એને ધરથી બહાર કાઢ્યો હતો, હવે શું બાકી રહ્યું? દિનખંધુનો ભક્તિભાવ પિતા પ્રત્યે પૂર્ણ હતો, એટલે એ એમને પોતાના ઘેર લઈ ગયો, દિનખંધુ મહિને પચ્ચીસ રૂપિયા પગારમાં સુખી છે અને હું? હજાર રૂપિયા મંગવા છતાંએ દુઃખી છું.

સરયુ પોતાના ઘરની એક નાની કોટડીમાં બેસી આ પ્રભાણે ચિન્તા કરતી હતી એટલામાં દિનખંધુ એ કોટડી બાજળ બાળ્યો અને સરયુને પ્રશ્ન કરી કહ્યું, “માં સારા તો છોને?”

સરયુએ પોતાની શોચનીય દશાનો સંબંધ વર્તાત દિનખંધુને

પત્રદ્વાર લાંબી મોકલ્યો હતો. સરયુને તે એમજ હવું કે દિનબંધ આવે કે ન આવે કારણ મેં એની સાથે સાઈ વર્તન કર્યું નથી. છતાં આજ એજ દિનબંધ સરયુના ચરણ કમળમાં હાથ બેસી ઉભો હતો, રાક્ષસી વિમાતાને “મા” કહી સંબોધતો હતો.

સરયુ કશું એ ન બોલી. કહેવાની કંઈ વાત એને ખાકી ન હતી અમર રહવા લાગી.

“દિનબંધુએ કહ્યું. “મા, રડો છો કેમ ? હું બાણું છું કે તમારા પાસે હવે કશું એ રહ્યું નથી, તમેા ચિન્તા ન કરો, હું તો છું ને ?”

સરયુ અવાક બની ગઈ અને વિચારવા લાગી કે આ શું બોલે છે ! જેના સાથે મેં કેવું ખરાબ વર્તન કર્યું છે તેના આ શબ્દો ? તેણે કહ્યું.

“પુત્ર દિનું, હું બહુ દુઃખી છું.”

“એ તો હું જેટલું શકું છું, મારા પગારમાં દસ રૂપિયાનો વધારો થયો છે, આપને હું માસિક છ રૂપિયા આપ્યા કરીશ આપ કાશી જઈને રહો.”

“મને તમારા સાથે રાખો તો ?”

“શું એ તમને ફાવશે ?”

“મારે માટે એજ ઇચ્છ છે. મારું કાશીધામ ત્યાંજ છે.”

“પિતાજી રજા આપશે ?”

“દિનું, તારો બોલ એ ઉઘાપનાર નથી.”

“વાર, આજ તો હું પિતાજીને પુછ્યા વગર આવ્યો છું, માટે માફ કરો કાલે જરૂર આવીશ.”

“ ઠીક, તો કાલે ખાઈશ.”

ખાવા માટે દિનખંધુએ ધણુએ કહ્યું—સમાજની, પરંતુ સરયુ ન માની, એકની બે ન થઈ, છેવટ દિનું સરયુને પોતાના ઘરમાં લઈ જવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

*

*

*

દિનખંધુ સરયુને પોતાને ઘેર તો લઈ ગયો, પરંતુ એના મનમાં એક જાતનો ભય સમાયો હતો, સમાજનો ભય ન હતો. સમાજની દૃષ્ટિમાં સરયુનું ચારિત્ર ખરાબ હોવા છતાંયે એને કાઈ કહી શકે તેમ ન હતું. કેમકે જે કાંઈ એણે કયું હતું તે ધરતી અંદર કરી ચુકી હતી, અને આથીજ પુરા પ્રમાણુ વગર કોણ કોના ઉપર સાચું, જીહું કલંક ચડાવે ? પરંતુ દિનુને તો એ વાતનો ભય હતો કે પિતાજી મારા આ કૃત્યને અનુમોદન આપશે ? એ શું આ હત્યારીને પાછી પોતાના ઘરમાં રાખી એનું મોં જોશે ?

સરયુને જોતાંજ શારદાએ એના પગ દબાવ્યા, અર્થાત્ પગે પડી. પછી એના ચરણુ ધોયા અને એક નાની ઓરડીમાં તેમને લઈ ગઈ. સરયુ ચોરતી માફક ઓરડીના એક ખુણામાં લપાઈને બેસી ગઈ. પાસેની ઓરડીમાં પોતાના પતિદેવ બેઠા છે છતાં એને ત્યાં જવાની હિમત ન થઈ, શું મોઢું લઈને તે પતિદેવ આગળ જાય ?

વિશ્વાસરાય સરયુને પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે ચાહતા હતા, મહાઅંકટ સાથે એમણે ઘર છોડ્યું હતું, કેવળ દુઃખને

માટેજ ધર છોડ્યું હતું એમ કહી શકાય તેમ નથી, કેમકે સરયુએ એમને ધરમાંથી રજા આપી હતી. આટલું છતાંયે સરયુને તે બૂઝી શક્યા નહોતા તેઓ ધીરે ધીરે ઉભા થયા અને સરયુ પાસે આવી કહ્યું:-“કેમ ! શું કહે છે ?”

સરયુ રડતી રડતી વિશ્વાસરામના ચરણોમાં મસ્તક નમાવી બોલી, “આપના ચરણમાં સ્થાન આપો.”

“સરયુ ! પાછી એજ માયા ? જે માયાએ રમશાનમાંથી જીવનમાં યૌવનની ચંચળતા આણી હતી-ઉત્પન્ન કરી હતી-તેને બીખારી બનાવ્યો હતો-જે માયાએ પુત્ર અને પુત્રવધુઓથી જીદો પાડ્યો હતો, જે માયાએ મને કર્તવ્યશૂન્ય બનાવી દીધો હતો, પણ બનાવી દીધો હતો, પાછી તેજ માયા, સરયુ ! હવે શું ચાહે છે ?”

“મારા મુખ સામે તો જીઓ, મારા શરીરની દક્ષા તો જીઓ, અને પછી તમારા આત્માને પુછો કે હું શું માગું છું. તમારા ચરણોની સેવા. દિનુ મને મા કહી બોલાવે, આથી વધારે શું માગું ? મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત, હૃદયમાં જે આજ બળી રહી છે તેને શાન્ત કરવા ઈચ્છું છું.”

“સાચું યા બોલું તું જાણે. પરંતુ જ્યારે ધર્મને સાક્ષી બનાવી તારો હાથ પકડ્યો છે ત્યારે હવે એ છોડી શકતો નથી.”

રડવાના અવાજ સિવાય સરયુના મુખમાંથી એક અબ્દ પશુ ન નીકળ્યો.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

—o—

કર્મકળ.

ધાટણના પ્રયત્નથી ગુલાબની મુળાં તો દુર થઇ, પરન્તુ એને ભયાનક તાવે ઘેરી લીધી. તાવ કોઈ પણ રીતે શરીરમાંથી ખસતો નહતો, લગભગ દોઢ માસ સુધી ફેટલાયે ઓસડ વેસડ કર્યાં ત્યારે એ કંઈક સાજી થઇ, પરન્તુ એનું સ્વાસ્થ્ય પહેલાના જેવું નિર્ભળ ન થયું, આખો અંદર ખેંસી ગઇ. ગાલોમાં ખાડા પડ્યા, કુચ ચુમલ કુંચિત બની ગયા. બિમારી અને નિર્ભળતાના કારણે એના મોટા મોટા વાળ ખરી પડ્યા. હાથ ! જે ગુલાબને જોતાંજ સંસારભરના મનુષ્યો એનાપર મોહીત થતા એ ગુલાબની આજ આ દશા ? ગુલાબને ઓળખવી મુશ્કેલ થઇ પડતી—એ ઓળખાતીજ નહિ.

બર્ષ દિવસ સુધી ગુલાબને એમ આશા રહી કે કાલ સવારે માફ શરીર સાફ થઈ જશે, પોતાનું પૂર્વ સૌન્દર્ય પાછું વિકસિત થશે, પરન્તુ કશુંયે ન થયું. રૂપીયા પણ હવે એની પાસે થોડા હતા. ખેડાં ખેડાં ક્યાં સુધી ચાલે ? એને પ્રતિક્ષણ એ ચિન્તા હતી કે કોઇ નવો 'ઉદ્ધૂ' ફસે તો કામ ચાલે, પરન્તુ પહેલાના જેવું એનું રૂપ હવે નહોતું રહ્યું, પહેલાની જ્યોતિ ઉઠી ગઇ હતી. કોઈ કેમ ફસાય ? કદાચ કોઇ આવતું તો એનું મન ન માનતું, સાધારણ વેશ્યાની પેઠે એને કમાવું પસંદ નહતું એનો

આત્મા ના, ના, કહેતો હતો. લાચાર થઈ એણે અલંકાર વેચી દિવસો વિતાવવા માંડ્યા.

જ્યાં સુધી સાઈં યા ખરાબ એ પાપતત્ત્વ જ્ઞાન નથી થતું ત્યાં સુધી અનુતાપ પણ નથી થતો. આટલા દિવસો પછી ગુલાબને જ્ઞાન થયું અને અનુતાપની પણ સીમા ન રહી. ગુલાબ મનમાં જ કહ્યા કરતી—આવું કેમ કયું? બીજા માગીને જો પ્રથમથી પેટ ભર્યું હોત તો? વિદ્યાસિતાની દાસી બની જીવનમાં કાળો દાઢ લગાવ્યો, પરંતુ હવે શું બની શકે તેમ છે? કવિએ સાચું કહ્યું છે,

“સમય ગયા પછી પસ્તાવું નકામું છે.”

એક દિવસ ગુલાબ રનાન કરી ઘેર પાછી આવતી હતી, રસ્તામાં એને કરતુરચંદ શેઠ મળ્યા, બંને સંલિત થઈ ગયા.

કરતુરચંદ શેઠે ગુલાબને કહ્યું,

“ગુલાબ અહીં ક્યારથી?”

“ત્રણ વરસ થવા આવ્યા.”

“ત્યારે લાચાર બન્યા પછીજ અહીં આવી હોદ્દશ.”

“જો સાચું પુછો તો વાત એમજ બની છે.”

“ત્યારે મારે ત્યાં રહેવામાં શું વાંધો છે?”

“પાછી?”

કરતુરચંદે હસતાં હસતાં કહ્યું, “ગુલાબ! ત્યારે શું તું એમ સમજે છે કે હજી મારા આગલા દિવસો ચાલુ છે? હવે તો હું પવિત્ર પતિબ્રાહ્મણ પત્નિનો પતિ અને એક પુત્રનો પિતા છું.”

“ પછી ? ”

“ એક દિવસ જેને જીવનથી વધારે ચાહતો હતો તેના પર ઉપકાર કરવો એ શું મારું કર્તવ્ય નથી ? ”

“ આ અવસ્થામાં મને કશુંએ દુઃખ નથી. ”

“ તો હજી સુધી તારા પાપનો અન્ત નથી આવ્યો. ”

“ કરતુરચંદ, તમે મને જ દોષી ધારો છો, પરંતુ ખીન્ન કાષ્ટને દોષ કેમ નથી દેતા ? ”

“ જવા દો એ વાતને, કાષ્ટ દિવસ એનો નિર્ણય કરી લેશું, તું ક્યાં રહે છે ? ”

“ કેમ ? ”

“ તને હું મળવા આવ્યા કરીશ. ”

“ નહિ કરતુરચંદ, મને ન જોવા આવવું, અને ન મળવું. કેમકે તમને જોયા પછી ધીરજને બદલે મારો જીવ વધારે એવેન ખની જાય છે, હૃદયમાં દાખી રાખેલી આગ પાછી લાગી જાય છે. ”

“ ફીક ત્યારે જાઉં છું ” આટલું કહી કરતુરચંદ ત્યાંથી વિદાય થયા.

આ ઘટના પછી કેટલીયે વાર કરતુરે ગુલાખને મળવાની ઇચ્છા કરી, પરંતુ પછી પાછો વિચાર કરી અટકી જતા, ગુલાખ જ્યાં સુધી જીવતી રહી ત્યાં સુધી કરતુરને ન ભૂલી શકી.

નાસિકમાં ગુલાખ બિચારી મરણ પામી. મરતી વખત કરતુરચંદના નામ સિવાય અન્ય કશુંએ નામ ન હતું. ન લીધું દેવી દેવતાનું નામ કે પરમાત્માનું.

મકરણ ૨૬ મું.

પુરાણો ગુ-હોગાર.

પ્રવીણની અવસ્થા આજકાલ બહુજ ઉન્નત હતી, વડીલોની ગુમાવેલ મિલકત પણ એને પાછી મળી, આ સિવાય વ્યાપારમાં પણ એને બહુજ કમાણી હતી. એક દિવસ રમેશ સાથે વાર્તાલાપ કરતાં પ્રવીણે કહ્યું,

“ મેં તને પત્ર વંચાવ્યો એ ઠીક ન કર્યું.”

“ હું પણ એજ કહું છું કે તમોએ ઠીક ન કર્યું, હવે મને એ ક્યાં મળે? એકે જગ્યા એવી નથી રહી કે મેં જેવા વગરની બાકી રાખી હોય.”

“ હવે એ ભુલી જા.”

“ ભુલી જવા માટે ધણા ધણા પ્રયત્નો કર્યા પરંતુ આજ દિવસ સુધી એ ભૂલવા નથી પામ્યો, જ્યાં જ્યાં મારી નજર પડે છે ત્યાં ત્યાં બસ હરિગંગા! હરિગંગાની સૌમ્ય મનોહર મૂર્તિજ દેખાય છે.

“ કદાચ હરિગંગા મળી જાય તો એને રાખીશ?”

“ એમાં પુછવા જેવું છે શું?”

“ નવનિતે એનું સતીત્વ નષ્ટ નથી કર્યું, એનું કંઈ પ્રમાણ છે?”

“ એણે પાત્ર અને હરિગંગાનો પત્ર.”

“ એણે પાત્ર પર વિશ્વાસ નથી આવતો.”

“અન્ય વિશ્વાસ ન કરે તો માફ શું બમરી જવાનું છે !
હું નિરવરાધિની હરિમંગલને છોડી શકનાર નથી.”

“સમાજ તારું સાથી નહિ રહે.”

“તમે તો રહેશો ને ?”

આ વાતનો જવાબ પ્રવીણે ન આપ્યો. એટલામાં દિવાન-
ખાના બહાર કેલાહલ સંભળાયો. પ્રવીણે સાંભળ્યું કે બહાર કોઈ
ભૂખ્યો ગાંડો માણસ આવ્યો છે, એણે એ દિવાનાને બોલાવ્યો,
ગાંડાને દિવાનખાનામાં લાવ્યા.

આ ગાંડો માણસના માથાના વાળ બમ્બે હાથ લાંબા હતા,
દાઢી અને મૂછો બહુજ વધી ગયાં હતાં, મેલાં અને ફાટેલાં વસ્ત્ર
પહેર્યાં હતાં. દિવાનખાનામાં દાખલ થતાં એ ગાંડાએ કહ્યું,
“મને ભૂખ લાગી છે, કંઈક ખાવા આપો.”

રમેશે તેને પુછ્યું. “ત્યારે શું તમે ગાંડો નથી ?”

“મને તો એમ લાગે છે.” ડાહ્યા મનુષ્ય પેઠે આ દિવા-
નાએ જવાબ આપ્યો.

“નામ કહેશો ?”

દિવાનાએ હસતાં હસતાં કહ્યું, “હું વિશ્વાસરાયનો મોટો પુત્ર.
માફ નામ નવનિત, બાપ એક નવી વહુ પછવાડે ફકીર બની
ગયા, અને એણેજ મને ફકીર-નિર્ધન અને ગાંડો બનાવ્યો.”

“તમે એક ઓરતને ઉપાડી ગયા હતા તે યાદ આવે છે ?”

ગાંડાએ હસતા માંડ્યું, અને પછી કહ્યું, “હા ! બરોબર
યાદ છે, ઘણો સારો વખત હાથમાં હતો પણ મારો નાનો ભાઈ

હિતુ આબો અને એ સીને ખચાવી ગયો. મારા નશીબમાં તો
માડયું હતું તે થયું પણ બિચારીના શરીરે નાહક કલંક ચોટ્યું.”
પ્રવીણે અત્યાર મુઠ્ઠી કરી વાતચીત ન કરી હતી તે આમળ
આબો અને પુછ્યું,

“હરિગંગા ક્યા છે?”

“છશ્વર જાણે. હું તો હવે જાઉં છું.”

“જરા વધારે રોકાવ.”

જવાબ દીધા વગર નવનિત યાને તે દિવાનો દોડી નાસી
ગયો. ત્યાર બાદ પ્રવીણે કહ્યું, “ખબર નથી પડતી કે છશ્વર કોણ
જાણે શું કરે છે? અને શા માટે કરે છે.”

રમેશ રડવા લાગ્યો, એના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ
બહાર ન પડ્યો.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

છેવટ

રમેશ હરિગંગાની શોધમાં પાછો નિકળ્યો, પરંતુ હતાશ
થઈ પાછો ઘેર આબો અને કેટલા દિવસ ઘરમાં રહી એમણે
તીર્થપર્થટન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પ્રવીણે પણ વિચાર્યું કે આમાં
કશું નુકશાન જનાર નથી કારણ સ્થાનના પરિવર્તનથી કદાચ
મનની સ્થિતિ બદલી જાય.

રમેશ જત્રાએ જનાર છે એ સમાચાર જ્યોત્સ્નાએ સાંભળ્યા અને તેણે પ્રવીણને પણ જત્રા જવાનું કહ્યું. આજ દિવસ સુધીમાં જ્યોત્સ્નાની એકે વાત પ્રવીણે પાછી નહોતી કાઢી એટલે બધાએ સાથે જત્રાએ જવાનું હતું.

પ્રથમજ તેઓ નાસિક ગયાં. એ રૂપીયા રોજથી એમણે એક મકાન ભાડે રાખ્યું અને ત્યાં રહી અહારાદિનો પ્રબંધ કરવા લાગ્યાં. આ વખતે મકાનવાળો ખીખ માણસ સાથે વાતચીત કરતો હતો “એમ નહિ બને, તમે અત્યારેજ માફ મકાન ખાલી કરો.”

ઉત્તરમાં કાષ્ટએ કહ્યું, “આ વખતે અમે લોકો ક્યાં જઈએ?”

“એ હું શું જાણું?”

“ભાડું કંઈક વધારે લેશો?”

“મારે ભાડું જેવુંજ નથી, તમે મકાન ખાલી કરી દો.”

મકાનવાળા સાથે જેને વાતચીત થતી હતી. તે એક સ્ત્રી હતી. કાષ્ટના ધરની દાસી હોય એમ જણાતું હતું. રમેશને જોઈ તે દાસી ખોલી, “જુઓને શેઠ! હું હવે ક્યાં જઈ? જેના સાથે હું આવી છું તે બહુ ખિમાર છે.”

“ખીમારી શું છે?”

“ક્ષય.”

ક્ષયનું નામ સાંભળતાં બંને ધુળ્યાં, પ્રવીણે કહ્યું. “હવે ક્યાં જશો? તમે અહીંજ રહો, અમે ધર બદલાવી લેશું.”

મકાનવાળાએ વચમાં જ કહ્યું. “સાહેબ! આપે મકાન બાંડે રાખ્યું છે. હું તમને જવા દેનાર નથી.”

“નહિ સાહેબ! અમો લોકો અહીં રહેવાના નથી. બહુજ ખરાબ રોગ છે.”

“આ દહીંને હું હમણાજ હોસ્પિટલમાં રવાના કરાવી દઉં છું અને મકાનને અંદર અને બહારથી ઘોવરાવી આપીશ.”

“એમ પણ બનનાર નથી, અમો નથી રહેવાના.”

“આપ લોક ભોજન આદિનો પ્રયત્ન કરો, પણ હું સઉ સમવડ કરાવી દઈશ.”

ભોજન કાર્યથી પરવારી બન્ને મકાન બદલાવવાના નિશ્ચયપર આવ્યા. તેવામાં પેલી દાસી આવી અને પ્રવીણને કહ્યું “શેઠજી, હવે તો મારી શેઠાણીની તબીબત વધારે ખરાબ થતી જાય છે હું શું કરું? કોઈ ડોક્ટર પણ અહીં મળતો નથી.”

“શું હજી સુધી ડોક્ટરને બતાવેલ નથી?”

“નહિ.”

“મારા પાસે હોમીયોપેથિક દવાઓ છે. કહો તો દઉં!”

“આપ એકવાર જોઈ જાવ તો ખબર પડે કે એ દવા ખાશે કે નહિ!”

“જેવા તો નહિ આવું. વાત ઉપરથી દવા આપીશ.”

“કોઈ કુળવાન ધરની ભલી બાઈ છે, એકવાર તો જુઓ, એમ હોય તો છોટી જોજો.”

“હીક ચાલો ત્યારે.”

રમેશે પ્રવીણને ઇશારાથી મના કરી, જ્યોત્સ્નાની પણ એજ ઇચ્છા હતી. પણ પ્રવીણ તો જવા તઈયાર થયો, એટલે રમેશ પણ સાથે ગયો. ત્યાં જઈ રમેશ દર્દીનું મોઢું જોઈ ચોક્યો, દોડ્યો અને એ દર્દી ખાઈને ચુમ્મન કરવા લાગ્યો.

આ યુવતી કોણ હતી? પાઠકોની પુરૂં પરિચિતા નિરપરાધિની હરિગંગા.

જ્યોત્સ્નાએ આ વાત સાંભળી કે તરતજ તે પણ ત્યાં આની પહોંચી. ડોક્ટર પર ડોક્ટર બોલાવવામાં આવ્યા. મુંઝઈથી ડોક્ટરને બોલાવવાનો તાર કરવામાં આવ્યો.

હરિગંગા સૈને જોઈને અવાક ખની ગઈ, એના નિસ્તેજ શરીરમાં બળ આવવા લાગ્યું, અને જ્યોત્સ્ના તરફ જોઈ બોલી,

“ બહેન ! હું મહા નસીબવાન છું કે આજ એમને અને તમને મળવાને લાગ્યશાળી થઈ, જ્યોત્સ્નાએ આંસુ લૂછતાં કહ્યું, “ બહેન ! એવી વાત ન કર. તું જલ્દી સાજ થઈશ.”

ચિકિત્સા ખરાખર થવા લાગી, રમેશે ધણીએ વાર કહ્યું કે “ મને સમાજની પરવા નથી હું તને જરૂર મારા ઘરમાં રાખીશ” પણ હરિગંગા કશોએ જવાબ ન આપતી માત્ર રૂદન ! રૂદન ને રૂદનજ કરતી.

રમેશે કહ્યું “ આટલું બધું શા માટે રડે છે ? ”

“ તમને ધણા દિવસે જોયા એટલે ! ”

તેટલામાં તો હરિગંગાની આંખો ફરી ગઈ. રમેશ ગભરાયો. હરિગંગા બોલી, “ નાથ ! હું જાઉં છું.”

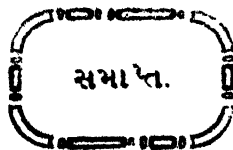
રમેશ રોતાં રોતાં બોલ્યો, “ તારા માટે તો હું આજ દિવસ સુધી જીવ્યો, હવે તારા વિના કેમ રહેવાસે ? ”

“ પ્રાણનાથ ! કેટલા દિવસ થયા અને એમ ઇચ્છા હતી કે હું સધવા તરિકે મરું. આજ મારી એ ઇચ્છા પૂર્ણ થાય છે એટલે મને સંતોષ છે.”

જ્યોત્સ્ના હરિગંગાને ગોદમાં લઈ રોવા લાગી, ખીજી તરફ રમેશ અને પ્રવીણ રોતા હતા, આ હૃદયવિદારક દૃશ્ય લખવા માટે કલમ નથી ચાલતી. હરિગંગા સ્વર્ગે સિધાવી.

હરિગંગાની ઇચ્છાનુસાર જ્યોત્સ્નાએ એને શણગારી. રમેશ ખીજો વિવાહ નજ કયો. જીવનભર એને શાન્તિ વળીજ નહિ.

આટલું જતાંયે લોકો પોતાના પ્રાણોની માયા છોડતા નથી એજ આશ્ચર્ય છે.

સમાપ્ત.

મોજ મજાહ

વાર્તા. નાટક અને સિનેમાના

શૈક્ષીન-લાખો વાંચકોનું

માનીતું પત્ર

વાર્ષિક લવાજમ

મુખ્યમાં રૂ. ૧-૦-૦ બહાર ગામ : ૧-૨-૦

પરદેશ રૂ. ૫-૦-૦

તે સિવાય

બેટનું પુસ્તક અને દીવાળી તથા સીનેમા ચક્રો મફત

આજેજ પ્રાદક થાય

મોજ-મજાહ કાર્યાલય.

ગીરગામ, ખટાઉ બીલીંગ-મુમ્બઈ ૪

